

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI : NUMBER : 78
EKİM - KASIM - ARALIK
1987

OCTOBER - NOVEMBER - DECEMBER

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at İstanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. or Associations.

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.

b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.

c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subject either directly or on request.

d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.

e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.

f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.

g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.

h. Participate in the conversions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.

i. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.

k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 78

Ekim-Kasım-Aralık 1987

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır.
Fiyatı: 1.250.- TL.
Yıllık Abone : 5.000.- TL.
Yurtdışı: 10.000.- TL.

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir - ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26

★
Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Hüsni POYRAZ

★
Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

★
Yayın Komitesi
Başkan: Ayhan İNAL
Raportör: Halil BİLİCİ
Üye: Doç. Dr. Orhan ARSLAN
Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Üye: Alâaddin KORKMAZ

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

<i>Başyazı:</i> Kooperatiflerimiz GAP'ne Hazırlanırken KOOPERATİFÇİLİK	3
Cumhuriyetimizin 64. Yılında Kooperatifçiliğimiz Nurettin HAZAR	7
AET'ye Giriş Hazırlıkları Yapılan Türkiye'de Kooperatiflerin Pazarlamadaki Yeri Doç. Dr. Rauf ARIKAN	21
Tarım Kesiminin Kredi Mekanizması İçinde Kooperatiflerin Yeri Dr. Ahmet Özçelik	31
Türk Tarımının Avrupa Topluluğu ile Entegrasyonu Prof. Dr. Turan GÜNEŞ	41
Dünyada ve Türkiye'de Tarım, Nüfus ve Beslenme Meseleleri Doç. Dr. Celâl ER	53
Süt ve Mâmullerinde Nitrat ve Nitritlerin Kullanımı, Ortaya Çıkabilecek Problemler Yard. Doç. Dr. Abdi KARACABEY	65
KOOPERATİFÇİLİK 1987 Fihristi (Haz. Zehra EROĞLU)	75

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 78

October - November - December

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:
Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenışehir - ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association
Responsible Editor
Hüsni POYRAZ

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

CONTENTS

<i>Editorial: While Cooperatives Get Ready for GAP</i>	
Cooperative WORK	3
Our Cooperative Work on the 64 th Anniversary of the Republic	
Nurettin HAZAR	7
The Place of Cooperatives in Marketing in Turkey which is Prepared for Entering EC	
Doç. Dr. Rauf ARIKAN	21
Place of Cooperatives within The Credit Mechanizm of Agricultural Sector	
Dr. Ahmet ÖZÇELİK	31
Integration of Turkish Agriculture with EC	
Prof. Dr. Turan GÜNEŞ	41
Problems of Agriculture, Population and Nutrition in the World and Turkey	
Doç. Dr. Celâl ER	53
Utilization of Nitrats and Nitrits in Milk and Dairy Products and Possible Problems to Outcome	
Yrd. Doç. Dr. Abdi KARACABEY	65
Index of 1987 COOPERATIVE WORK (Prepared by Zehra EROĞLU)	75

Dizgi ve Baskı
SİSTEM OFSET
Tel: 229 13 81 229 63 97

Başyazı

KOOPERATİFLERİMİZ GAP'A HAZIRLANIRKEN

Atatürk Barajı'nda birikecek Fırat Nehri sularının 1990'dan itibaren Şanlıurfa Tüneli'nden öncelikle Harran (Altınbaşak) Ovası'na akıtılmasıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk etapta 142.000 Ha'lık bir alanda sulu tarıma başlanılacak olması, Türk Kooperatifçiliği açısından, en az Türk tarımı kadar önemli bir olaydır. Zirâ tarımın gelişmesi ve bu bölgemizde âdeta hüviyet değiştirmesi hadisesi, ortaya çıkacak yeni problemlerin pek çoğuna kooperatifler yoluyla daha kolay ve daha pratik çözümler getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

GAP alanına giren bu bölgemizde, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı bir iklim hüküm sürmektedir. Yağışlar genellikle Ekim-Mayıs periyoduna inhisar etmektedir. Dolayısıyla, bitkinin suya en çok ihtiyaç duyduğu gelişme zamanında, Atatürk Barajı'nın suyu kullanılacaktır. Bu da, gelecek suyun önemini daha iyi açık!amaktadır.

Yaz mevsiminde sıcaklığın 3200°C gün olması, bitkinin alması gereken ısıyı tamamen karşılayacak ve mevsimin özelliklerinden dolayı ikinci bir Çukurova meydana gelecektir. Güneydoğu'da ikinci bir Çukurova demek; ürün deseninin tamamen değişikliğe uğraması ve hububat-baklagil yıllık nadas tarım sisteminden, turfanda erkenci ürünlerin yer aldığı ve yıllık 3 ürüne çıkabilen bambaşka bir tarım sistemine geçilmesi demektir.

Böyle bir değişmede, elbetteki başta Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı ve diğer ilgili kuruluşların, gereken her türlü yardım ve yol gösterici fonksiyonu üstleneceği tabiidir. Zaten devletimiz elindeki bütün imkânlarla, Cumhuriyet tarihimizin bu en büyük projesini desteklemektedir. Aksaklıklar zamanında giderilmekte, eksiklikler tamamlanmakta ve ortaya çıkan meseleler anında çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak, tatbikat esnasında, yarın öyle problemler ortaya çıkabilecektir ki, devletin ve ilgili devlet kuruluşlarının eli ve gücü derhal ulaşamayabilir veya daha iyisini yapmak varken uygun olmayan şeyler yapılabilir. İşte bu gibi durumlarda, kurulacak mahatni ve sırf o işle iştigal eden "ih-

tisas kooperatiflerinin" olaya müdahaleleri, hem tam zamanında olacak, hem de dünyadaki emsalleri de dikkate alınarak çağın gerekleri olan modern ve rantabl uygulamalar yapılabilecektir.

Kanaatımızca ele alınması gereken pek çok konu vardır ve kurulacak ihtisas kooperatiflerinin münhasıran bu işlerle uğraşmaları gerekmektedir. Kooperatifçiliğin mevzularını şöyle özetlemek mümkündür:

- Tohumluk ve damızlık materyal seçimi,
- Uygun tarım usullerinin tesbiti,
- Hayvan ve bitki ıslahı çalışmaları,
- Sulama organizasyonu ve yönetimi,
- Hayvan besleme ve yem teknolojisi,
- Gıda teknolojisi,
- Kredi ve pazarlama çalışmaları,
- Depolama,
- Yayın,
- Sosyal gelişme ve değişimin kontrolü v.b.

Yukarıdaki hususları daha da artırmak ve dallandırmak mümkündür ve yine de olması muhtemel değişikliklerin tamamını kapsamayacaktır.

Bilindiği gibi ziraat faaliyetlerin ilk adımı topraktır. Toprak ise bu bölgemizde en güzel bir şekilde mevcuttur. Verimli, süzek, derin, uygun tekstür ve strüktüre sahip toprak yapısı, sulanacak GAP ovalarının en önemli özelliğidir.

Bu optimal şartları taşıyan toprak varlığına ilave edilecek diğer tarım faktörü tohumluk ve damızlık materyalin doğru biçimde seçilmesidir. Dünya artık küçülmüştür. Dünyanın bir ucundaki verimli ve dayanıklı tohumluk, anında diğer uçtaki bir çiftlikte yer alabilmektedir. Hükümetimizin son yıllarda takip ettiği tohumculuk politikası bu açıdan bakıldığında fevkalade cesur bir adımdır ve çağdaş bir tarım uygulamasıdır. Ancak bir çok konuda da, Türkiye'nin kendisine mahsus çeşit ve ırklarının kullanılmasında zaruret hasıl olabilir. Taki yıllık bitkiler için tohumluk üretimi, bağ ve meyve ağaçları için fidan temini ile, damızlık hayvanlar, bunların sun'i tohumlama ile bölge hayvancılığına kazandırılması, bu döllerin ileriki yıllarda kontrolü, bölge şartların adaptasyonu vb. hususların takip edilmesi ve neticede bölgeye en uygunun kazandırılması da, yine kurulacak kooperatifler vasıtasıyla en iyi biçimde gerçekleştirilecektir.

Ekim zamanı ve şekli, bakım ve mücadele usulleri, ziraî mücadele ilaç ve vasıtaları, mücadelinin zamanı, hastalıkları dayanıklı ve verimli materyalin tesbiti, bu gaye için denemeler yapılması, hatta bakanlık nezdindeki çalışmaların dahi takip ve yönlendirilmesinde kooperatiflerin çok önemli rollerinin olacağı ve devletin yükünü hafifleterek, uygulanan serbest piyasa ekonomisi şartlarında, çiftçinin kendi menfaatine olabilecek hususların yine kendisi tarafından gerçekleştirilmesine imkân verecektir.

Çağımız toplumlarının makine kullanmada bütün tarih çağlarının en doruk noktasında bulunduğu malumdur. Fakat ülkemizde özellikle tarım kesiminde bu noksan makinalaşmanın müsebbibinin, güç yetmezliği olduğunu itiraf etmek gerekir. İşte kooperatifleşmek

suretiyle güç ve kuvvetlerini birleştirecek çiftçilerin, optimal tarım şartlarının gereği olan makinalaşma sürecini süratle tamamlayacakları kanaatindeyiz. Böylece rantabilitenin yükseltilmesi temin edilmiş olacaktır.

Ekim nöbeti günümüzde tarımın can damarı haline gelmiştir. Bilgili ve şuurlu bir ekim nöbetiyle, gübrelemede, mücadelede ve toprak işlemede çok önemli avantajlar temin edilebilmektedir. Bilhassa ülkemizde insan ve hayvan beslemede çok önemli bir yeri olan baklagil bitkilerinin ekim nöbetine sokulmasıyla, sayılamayacak kadar büyük faydalar sağlanacaktır. Bu sistemin oturtulması ve kontrolünde ise devletten çok çiftçinin otokontrolünde zaruret vardır. Büyük fedakârlıklarla gerçekleştirilen bu büyük projenin en verimli tarzda işletilebilir olması, her Türk'ün en tabii hakkıdır. Dolayısıyla bilgili yöneticilerin elinde profesyonelce faaliyette bulunacak kooperatifler marifetiyle, otokontrol çok daha iyi gerçekleştirilecektir.

GAP projesinin ana esprisi su ve sulamadır. Mevcut suyun en uygun, adaletli ve drenaj problemi yaratmayacak ve israf edilmeyecek tarzda kullanılması başlıbaşına bir organizasyon ve ihtisas işidir. Bu mesuliyet, fevkalâde iyi idrak edilmeli, mutlaka emin ve güvenilir organizasyonlar kurulmalıdır. Kanaatımızca sulamanın yapılması ve suyun kullanma organizasyonu için de yine kooperatifler kurulmalı ve çiftçinin yararına olan şeyi yine kendisinin bilebileceği esastan hareketle, bu iş de asli sahibinin güvenilir ellerine emanet edilmelidir.

Hayvan besleme, yem teknolojisi, fazla ürünlerin depolanması, kredi temini için müteselsil kefalet sisteminin temini gibi konularda da, tabii olarak kooperatif kurma zarureti vardır.

GAP'ın getireceği sosyal gelişmeye paralel olarak, vukuu muhtemel değişmeler, bizim için en az yukarıda yazılanlar kadar önemlidir. Türk milleti maddi refahını gerçekleştirirken, kendisini Türk yapan unsurlardan, yani manevi değerlerinden asla taviz vermemelidir. Bizi millet yapan faktörlerin kaybı pahasına bir kalkınma modeli arzu edilmemektedir. Binaenaleyh, GAP'ın getireceği sosyal refaha paralel olarak doğacak sosyal kaosun, yine o toplumun içinden çıkmış kooperatifler kanalıyla kontrol edilerek müsbet istikametlere kanalize edilmesi de en doğru yol olacaktır.

Netice olarak şunu söylemek istiyoruz. GAP Türk Milletinin yüzakı bir projedir. Bu palı ve zahmetli işi, yine yüzümüzün akıyla sonuçlandırmak ve milletimizin menfaatine olacak şekilde sürdürmek istiyorsak, mahalli ihtisas kooperatiflerinin süratle devreye sokulmaları gerekmektedir. Ancak ondan sonradır ki, meseleyi asli sahibine emanet etmenin rahat ve huzurunu duyabiliriz.

Kooperatifçi selâmlarımızla...

Kooperatifçilik

CUMHURİYETİN 64. YILINDA KOOPERATİFÇİLİĞİMİZ

Nurettin HAZAR

29 Ekim 1987 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının 64. yıldönümüdür. Bu gün, Türkiye'de ve millî sınırlarımız dışındaki Dünya Türkleri arasında haklı olarak Gazi Mustafa Kemal'in deyişiyle "en büyük bayram" diye kutlanmaktadır.

Cumhuriyetin Türk Kooperatifçilik Hareketi bakımından da büyük bir değeri vardır. Bunu anlamak için Cumhuriyetin ilânından beri bu alanda aldığımız mesafeyi gözönüne getirmek yeterlidir.

Cumhuriyet millî hâkimiyet ve millî iradeye dayanan idare tarzı demek olduğuna göre, bunun başlangıcı aslında 23 Nisan 1920'dir. Ama devlet şeklinin "Cumhuriyet" olarak resmen ilanı 29 Ekim 1923'de olmuştur. Durum böyle olduğuna göre, 1863'de Mithat Paşa'nın "Memleket Sandıkları" ile başlayan kooperatifçiliğimizin Milli Mücadeleye girildiği sırada sıfır noktasından ele alınmak zaruretiyle karşı karşıya kalındığını ve 23 Nisan 1920 ile 29 Ekim 1923 arasında epeyce ilerlemeler kaydedildiğini belirtmek gereklidir.

Cumhuriyetin ilanından sonra da hızlanarak devam etmiş bulunan bu ilerlemeler nelerdir? Açıklamaları; fikrî, hukukî ve kuruluş çalışmaları şeklinde bir ayırımı tabi tutmak mümkündür. Bunlara bağlı olarak bugünkü kooperatif varlığımız, kooperatif bankalarımız ve nihayet Türk Kooperatifçilik Kurumu ile Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı incelenmiştir.

1) Fikrî Alandaki Çalışmalar

1920'den önceki dönemde Kooperatifçilik konusunda neşredilmiş sadece üç eser bulunmakta idi. Bunlar; Ahmet Cevat Emre'nin (1887-1961) "İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teavün Şirketleri" (1913), Mehmet Cemal Atay'ın (1879-1936) "Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası ve Esbabı Mucibesi" (1914) ve İsmail Rıfkı'nın (1871-1921) "Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve İtalya'da Kredi ve İstihsal Kooperatifleri" dir (1915).

Bunların dışında 1912 yılında İstanbul Muallim Mektebinde Sâtı Bey'in (*) müdürlüğü zamanında tertip edilen "Umumi Konferanslar" arasında Türkçe Öğretmeni Ahmet Cevat Emre'nin kooperatifçilik konularını da içine alan üç konferans verdiği bilinmektedir. Bu konferanslardan alınan ilhamla İstanbul'da kurulan istihlâk kooperatifleri için adı geçen tarafından "Kooperatif Usulünde Osmanlı İktisat ve Teavün Şirketi Nizamnamesi" hazırlanmıştır¹

(*) Sâtı Al-Hüsni; 1880'de San'a'da doğmuş, 1968 yılında Bağdat'ta ölmüştür. 1900'dan itibaren idareci ve öğretmen olarak Türk Maarifine 19 yıl hizmet vermiş, bu arada mezun olduğu Mülkiye'de de müderrislik vazifesinde bulunmuştur. 1919'dan sonra Türkiye'den ayrılarak, Suriye, Mısır ve Irak'ta meslek hayatına devam etmiştir. (Ali Çankaya Yeni Mülkiyeliler, Cilt III, sf. 844-859, Ankara-1968).

Bundan başka, istihlâk kooperatifinde ikinci tecrübe olarak nitelendirilen 1921 tarihli İstanbul "Memurin Erzak Kooperatifi" için, bu teşebbüse ön ayak olanlarca Maliye Nazırı Faik Nüzhat Beyin himayesinde Darülfünun Müderrislerinden Muslihiddin Adil (Taylan) (1881-1944), Aynizade Hasan Tahsin (1876-1962), Mustafa Zühtü (İnhan) (1878-1970) ve Hüsnü Hamid Beyler tarafından bir "İzahname" ve 18 maddelik "Nizamname" vücade getirilmiştir.

Bunlara H. Vasıf'ın, "Yasa" adını verdiği 23 maddelik "Millî Ortakçılık Birliği" nizamnamesini eklemek lazımdır².

23 Nisan 1920'de Ankara'da Yeni Türk Devleti kuruluncaya kadar, tarihin kaydettiği düşünce alanındaki kooperatifçilik faaliyeti yukarıda açıklananlardan ibarettir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve bunu takip eden Cumhuriyet dönemlerinde nazari alanda kooperatifçilik çalışmalarına lâyık olduğu önemin verildiğini memnunklukla görmekteyiz. Bu çalışmaları, bizzat Devlet Başkanı Gazi Mustafa Kemal'in açması Türk Kooperatifçilik Hareketi için büyük bir talih olmuştur. Böyle bir yüksek şahsiyetin kooperatifçiliği himayesi altına alması ve teşvik etmesi sayesinde ki, Cumhuriyetimizin 64'üncü yılında, Türk Kooperatifçiliği, ileri Batı ülkeleri ile boy ölçüşebilir bir seviyeye ulaşmıştır.

Bu dönemin en kaydadeğer eseri, 19 Mart 1923 basımlı "Kooperatif Şirketler" kitabıdır. Teknik bilgiler dışında kalan görüş ve düşüncelerin Atatürk'e ait olduğundan şüphe edilmeyen bu küçük kitap, "memleketimizin kurtuluş çarelerinden birinin de Kooperatif Şirketler teşkil ettiği" tezini savunmaktadır³.

"Kooperatif Şirketler" kitabından 15 gün önce sona eren "İzmir İktisat Kongresi" nin (17 Şubat - 4 Mart 1923) kararlarında kooperatiflerle ilgili maddelere tesadüf edilmektedir. Bunların bir tanesinde "Ziraat Bankasının nezaret ve muavenetiyle teavün şirketlerinin (kooperatiflerin) bir an evvel tesisi ile menafî ve sureti teşkil ve idaresi hakkında risaleler neşri" istenmekte idi⁴.

Aynı Kongrede, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un (1892-1943) "memleketimizin ihtiyacını tamamen ifade eden kooperatif şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir" diye⁵ başlattığı propaganda kampanyasının Gazi tarafından devam ettirildiği görülmektedir. (Bu sözlerin aslında Atatürk'e ait olduğunu veya O'nun telkiniyle söylendiğini tahmin etmek güç değildir. Çünkü bunların, Gazi'nin eseri olan "Kooperatif Şirketler"de geçen "memleketimizin kurtuluş çarelerinden birisi de kooperatiflerdir" sözü ile eşanlamda bulunduğu açıktır.)

Atatürk'ün kooperatiflerin lüzumunu izah eden ve kooperatifçiliği teşvik eden ilk konuşması, 16 Mart 1923 günü Adana'da olmuş ve bundan sonra ölünceye kadar fırsat düşükçe devam etmiştir⁶.

İlk yıllarda basında seyrek de olsa kooperatifçiliği savunan yazılar çıkmıştır. Bunlar arasında Prof. Mehmet Emin Erişgil'in (1881-1965) "Hayat" dergisindeki "İktisadi Siya-

sette En Emin Yol" (31 Mart 1927)⁷ ve İ. Fuad'ın "Cumhuriyet" gazetesindeki "Tütün Ziraatımızı Mürabahacıların Elinden Kurtarmak Lazımdır" (13 Eylül 1928)⁸ başlıklı makalelerini zikretmek mümkündür.

1925-1928 yıllarında İstanbul'da Muhittin Birgen (1887-1959) tarafından 40 nüsha neşredilen "Meslek" ve 1930-1933 yıllarında İzmir'de adı geçenle M. Nazmi Topçuoğlu'nun (1888-1956) birlikte çıkardıkları 32 nüsha "Türk Kooperatifçisi" dergileri geniş ölçüde kooperatifçilik konusuna yer vermişlerdir⁹. Bu neviden dergilerden birisi de, Türkiye Ziraat Bankası Anonim Şirketi'nce 1927-1933 yılları arasında 70 nüsha yayımlanan "Ziraat Bankası Mecmua ve Bültenleri" dir¹⁰.

Bu yıllarda yabancı dillerden eserler de tercüme edilmeğe başlanılmıştır. Tesbitlerimize göre ilk tercüme, İktisat Vekâleti Ticareti Hariciye Müdürü Avni ile aynı Vekâlet Merkez Şirketler Müdürü Dr. Mehmet Ali tarafından Brüksel Serbest Üniversitesi Kooperatifçilik Kürsüsü profesörlerinden ve Atatürk'ün müşavirlerinden Luis de Bruckère'den Türkçeye çevirdikleri, 90 sayfalık "Kooperatifçilik - Menşeleri, Mahiyeti, Hizmetleri" dir. (Ankara, Hâkimiyeti Milliyet Matbaası - 1929).

20 Mayıs 1931 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'in direktifleriyle İstanbul'da kurulup 1933 Aralığında Ankara'ya taşınan Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun¹¹ ilmî bir dernek olarak ortaya çıkmasıyla kooperatifçilik neşriyatı birden bire hızlanmıştır. Özellikle kurumun Ankara'da faaliyete geçmesini, bu alanda yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmek doğru olur.

Cumhuriyetin 64'üncü yılını kutladığımız bu sıralarda, ilim adamlarının, kooperatifçi yazarların, araştırmacıların, master ve doktora çalışmaları yapan yüksek öğrenim mensuplarının basılmış ve basılmamış, matbaa ve şapografya baskılı irili-ufaklı yüzlerce eseri meydana gelmiştir. Yalnız Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun yayınladığı kitap ve broşür sayısı, Cumhuriyetimizin yaşı kadar bir rakama ulaşmıştır.

Tabiatıyla, sözkonusu kitap, broşür, tez ve teksirlerin hepsine aynı ilmî ağırlıkta eserler gözüyle bakmak mümkün değildir. Ancak bunların içinde iki büyük yazarın birkaç değerli ilmî eserini burada kaydetmeden geçemeyeceğiz. Bunlar; Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun (1901-1974) 1967 basımlı 562 sayfalık "Kooperasyon Sosyolojisi" ile Dr. Yusuf Saim Atasagun'un (1907-1963) 1940 basımlı 375 sayfalık "Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939" dır. Dr. Y. S. Atasagun'un büyük hacimli "T.C. Ziraat Bankası 1889-1939" (1939) ve "Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası" (1943) de kooperatifçilikle yakından ilgilidir¹². Aynı yazarın N. Hazar tarafından yayına hazırlanan, titiz bir araştırma mahsulü olan "İstanbul Emniyet Sandığı 1868-1958" adlı eseri, T.C. Ziraat Bankası'nca 1986'da bastırılmıştır.

Cumhuriyetin 15 ve Banka'nın 50'nci ve keza Cumhuriyet'in 50'nci yıldönümleri ile Memleket Sandıkları ile Bankanın 100'üncü kuruluş yılı münasebetiyle, 1938, 1964 ve 1973 yıllarında bastırılan "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyetleri 1888-1938", "Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi" ve "Cumhuriyetimizin 50. yılında T.C. Ziraat Bankası" (iki cilt) adlı üç kitapta kooperatifçilik çalışmalarına da tabia-

tıyla yer verilmiştir.

Gene Memleket Sandıklarının ve Bankanın 100'üncü yılını tamamladığı sırada "100. Yılda T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Çalışmaları 1863-1963", "T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü ve Teftiş Heyeti Albümü" ve "Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz" kitapları neşredilmiştir (1964).

Kooperatifçilikte doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili periyodik neşriyat arasında, 1939'dan itibaren yayın hayatına giren Aslan Tufan Yasman'ın "İktisadi Yürüyüşü"nü, Dr. Yusuf Saim Atasagun'un 48 nüshalık "Kooperatif" Dergisi'ni (1946-1949), T.C. Ziraat Bankası'nın dört yayını yani 1946-1949 arasında 16 nüsha çıkan "T.C. Ziraat Bankası" dergisini, 1957-1973 yıllarında 39 sayı neşredilen "Not" dergisini, 20 nüsha yayımlanan "T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Teftiş Heyeti" dergisini (1959-1964), 33 sayı basılan "T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Dergisi" ni (1964-1972), 1964-1981 yıllarına ait "T.C. Ziraat Bankası Postası", Köyüşleri ve Kooperatifler Bakanlığı'nın 1980 ile 1983 arasında çıkardığı dört aylık "Kooperatifçilik Dergisi"ni ve T.C.Ziraat Bankası Kooperatifler Müfettişleri Mesleki Dayanışma Derneği'nin organı olarak onyediyıldan beri yayını sürdürülen aylık "Kooperatif Dünyası" nı zikredebiliriz.

Yukarıda sayılanların dışında geniş çevreye yayılmamış veya fazla tanınmamış, kısa ömürlü birkaç kooperatifçilik dergi ve gazetesi daha yayımlanmıştır¹³.

Şüphe yoktur ki, Kooperatifçilik tarihimizin en önemli periyodik neşriyatı, Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun yayın organları üç aylık "Kooperatifçilik" dergisi ile aylık "Karınca" dır. Birinisi, araştırmalara ve ilmî yazılara yer vermektedir ve fasıllarla da olsa Kasım 1931'den beri 56 yıllık bir geçmişe sahip olup 1986 sonuna değin 74 nüsha çıkmıştır. İkincişi yani "Karınca" ise, Haziran 1934'den beri yayını aksatmadan sürdürmüştü ve bugün 53 yaşını, 1986 sonunda 600. sayısını tamamlamıştır. "Karınca" nın iki vasfından biri, toplumun her seviyesine hitap etmesi ise, ikincisi de Türkiye'nin en uzun ömürlü meslek dergilerinden birisi ve belki de birincisi olmasıdır.

Cumhuriyet dönemindeki fikri kooperatifçilik çalışmaları, Türkiye'ye çok şeyler kazandırmıştır.

Bu çalışmalar sayesinde kooperatifçilik fikri topluma mal olmuştur. Devlet büyükleri konuşmalarında kooperatifçilikten bahseder olmuşlar, Beş Yıllık Kalkınma Planları ve yıllık Kalkınma Programları kooperatiflere yer vermiş, siyasi partiler bunu programlarına almış, öğretim müesseselerinin ders programlarına kooperatifçilik girmiş, işçi sendikaları konuya kayıtsız kalamamış, Devlet Teşkilâtlarında Kooperatiflerle ilgili birimler ayrılmıştır.

Son 20-25 yılda kooperatifçilik konferansları, seminerleri, sempozyumları ve kongreleri tertip edilmiştir. Yalnız başına Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun 1944-1984 yıllarında tertip ettiği ilmî Türk Kooperatifçilik Kongreleri 11'i bulmuştur.

Fikrî çalışmaların en önemli başarıları arasında, kooperatifler için ayrı kanunlar kabul

edilmesini ve 1961 ve 1982 Anayasalarına kooperatifçilik maddelerinin alınmasını da saymak lazımdır.

Her türden çok sayıda başarılı kooperatifler kurulması ve bunların ekonomimize ve sosyal hayatımızda ağırlık kazanması hep fikri çalışmaların semereli sonuçlarıdır.

Başta Atatürk olmak üzere, hiçbir karşılık gözetmeden nazari ve pratik çalışmalarıyla Türk milletine büyük değerler katan ve yararlar sağlayan ülkücü kooperatifçileri burada minnetle anmak bir borçtur.

2- Hukuk Alanındaki Çalışmalar :

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden önceki dönemde kooperatiflerin dayanacağı özel bir kanun hükmü bulunmadığından, vücuda getirilen kooperatifler, Fransızlardan aldığımız 1850 tarihli Ticareti Berriye (Kara Ticareti) Kanununun anonim şirketler hakkındaki hükmüne göre kurulmuştur.

Kooperatiflerin kuruluşlarını kolaylaştırmak üzere, ilk iş olarak, Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekâletince 1923 yılı ilkbaharında 97 maddelik "İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Tedbirin tesiri hemen görülerek Ege, Trakya ve Marmara Havzasında, birkaçı küçük sanatlar ve çoğu zirai karakterde kooperatifler kurulup gelişmeğe başlamıştır¹⁴.

Bu yeterli görülmemiş, Ticaret Kanununun kooperatiflerin gelişmesine elverişli hale getirilmesi uygun görülmüştür. Bu maksatla, o zamana kadar "Kollektif, komandit ve anonim" diye üç çeşit şirketten bahseden kanunun 15'inci maddesine 5 Ocak 1924 gün ve 396 sayılı kanunla yapılan bir ekleme ile "kooperatif yani ortaklık şirketleri de ticaret şirketlerdendir" denilmiştir¹⁵. 1926 ve 1956 tarihli Ticaret Kanunları da aynı yönde tedvin edilmiştir.

Tarım kesimi kooperatifleri için 1924/498 sayılı "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu", 1929/1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu", 1935/2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu", 1935/2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu", 1972/1581 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ile bunların tüzükleri yürürlüğe konulmuştur.

Bunlardan başka, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında, 10 Eylül 1921 gün ve 151 sayılı "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun" kabul edilmiştir. Kanunun 4'üncü maddesiyle, Ereğli Kömür Havzasında "İhtiyat ve Teavün Sandıkları" (↑

ları" (kooperatifleri) teşkili öngörülmüştür¹⁶.

Müstakil bir "Kooperatifler Kanunu" yapılması hususunda ilk ciddi teşebbüs Orman ve Maaddin Nezareti Hususi Kalem Müdürü Mehmet Cemal Atay'ın (1879-1936) "Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası ve Esbabı Mucibesi" kitabıdır. Adı geçen tarafından hazırlanan kanun layihası Osmanlı Meclisi Mebusanında müzakere edilmekle birlikte kanunlaşmadı¹⁷.

Millî Mücadeleden sonra 27 Eylül 1920 tarihinde Vekiller Heyetince kabul edilerek Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilen 77 maddelik "Kooperatif Şirketler Kanun Lâyihası", görüşülerek kısmen kabul edilmesine rağmen kanunlaşmadı¹⁸.

1933'den "Kooperatifler Kanunu"nun çıkmasına değin birkaç "Kooperatifler Kanunu Tasarısı" hazırlanması teşebbüsü daha olmuştur¹⁹.

Nihayet, Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun önyak olmasıyla ve Kurumca 1950 yılında tertiplenen III. Türk Kooperatifçilik Kongresi'nde hazırlanan taslak esas alınarak, 24 Nisan 1969 günü 1163 sayılı "Kooperatifler Kanunu" çıkartılmıştır²⁰.

102 maddelik "Kooperatifler Kanunu", kooperatiflerin birçok meselelerine çözüm getirmiş, üst kuruluşlar ile "Türkiye Millî Kooperatifler Birliği"nin ve "Türkiye Kooperatifleri Danışma Kurulu"nun vücade getirilmesini öngörmüş, kooperatiflerin denetimine ve siyasetle uğraşamayacaklarına dair hükümler koymuştur. Bundan sonra kooperatiflerin kuruluşu, Ticaret Kanunu yerine 1163 sayılı kanuna göre gerçekleştirilecekti.

Öte yandan Devletin Kooperatifleri destekleyeceğinin anayasalarımızda yer almasının, Cumhuriyet döneminin ayrı bir sevindirici olayı ve Türk Kooperatifçilik Hareketinin yeni bir merhalesi olduğunu kaydetmek gerekir.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun da devamlı telkinleriyle, kooperatifçilik 1961 Anayasamıza girmiştir. 51 inci maddede yer alan hüküm şöyledir. "Devlet, kooperatiflerin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır". Bu cümle ayrıntıları ihtiva etmeyen ve fakat akla gelen her ihtimali gözönünde tutan kapsamlı bir anlam taşıyordu.

7 Kasım 1982 günü yapılan halkoylamasıyla ezici bir çoğunlukla kabul edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının, "Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi" başlığını taşıyan 171'inci maddesinde yer alan şu hükümler aynı tutumun devam ettiği memnunlukla görülmektedir²¹:

"Devlet, millî ekonominin yararlarını dikkate alarak öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır."

"Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar."

Görüldüğü gibi maddede, kooperatifçiliğin geliştirilmesinden başka, kooperatiflerin Devletin kontrol ve denetimine tabi oldukları ve siyasetle uğraşamayacakları ve siyasi partilerle işbirliği yapamayacakları belirtilmiştir.

Böylece, 1969/1163 sayılı Kooperatifler Kanununda esasen mevcut olan devlet denetiminin (Md. 86/2) ve siyaset yasağının (Md. 87), bu kere bir Anayasa hükmü haline getirildiği görülmektedir.

Anayasada kooperatifçiliği ilgilendiren iki madde daha vardır. Bunlar 69 ve 172'inci maddelerdir.

"Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar"a dair olan 69'uncu maddenin ikinci fıkrası şöyledir: "Siyasi Partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği halinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar." Böylece, siyasi partilerle işbirliğine giremeyecek ve siyasi partilere yardımda bulunamayacak kuruluşlar arasına kooperatifler ve bunların Birlik, Merkez Birliği, Türkiye Millî Kooperatifler Birliği gibi üst kuruluşları da alınmış ve bu bir Anayasa hükmü haline getirilmiş oluyor. Maddenin ne kadar yerinde ve memleket şartlarına uygun olduğunu belirtmeyi fazla buluruz.

"Tüketicinin Korunması" başlığını taşıyan 172. maddede şöyle denilmektedir: "Devlet tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirleri alır, tüketicinin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder." Tüketicinin korunmasında akla gelen ilk çare, tüketim kooperatifleri halinde teşkilatlanmak olduğuna göre, bu maddenin öncelikle kooperatifçiliği ilgilendirdiği muhakkaktır. 171. maddede ". . . tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifler"den bahsedilmesi de bunun delilidir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun günün ihtiyacına göre elden geçirilmesi lüzumu son yıllarda ileri görülmekte idi. 1978-1979 yıllarında kooperatiflerimizin hayli yara aldığı dikkate alınarak hazırlanan Bülent Ulusu Hükümeti Programında "kooperatifçiliğin Devlet nizamını sağlamaştırmaya, ideolojik saplantılara yönelmeyi önleyici tarzda gelişmesini temin edilecek düzenlemeler getirilecektir" tarzında ifadesini bulan yeni kooperatifçilik politikasına uygun olarak Kanunda gerekli değişikliklerin yapılacağı haber verildi²². Bununla birlikte hazırlanan yeni Kooperatifler Kanunu Tasarısı henüz kanunlaşmamıştır.

3- Kuruluş Çalışmaları :

İmparatorluk döneminde Türkiye'de üç grup kooperatif hareketi yaşanmıştı. Bunlar;

(1) Mithat Paşa'nın önderlik ettiği Memleket Sandıkları (1863-1883) ve Menafi Sandıkları (1883-1888), (2) 1914-1915'de Aydın'da vücuda getirilen "Kooperatif Aydın İncir Mustahsilleri Ortaklığı" ile Ege'de başlayan satış kooperatifleri ve (3) ilki 1913'de Çırçır'da kurulan İstanbul İstihlâk Kooperatifleri idi.

Menafi Sandıkları 1888'de Ziraat Bankasına dönüşmüş, Ege'de satış kooperatifleri 1919 Yunan işgali sebebiyle gayri faal hale gelmiş, İstanbul İstihlâk Kooperatifleri 1919 yılına gelindiğinde tamamen ortadan kalkmış idi. Varlığı bilinen tek kooperatif, 1921 tarihli İstanbul "Memurin Erzak Kooperatifi" idi.

İşte Millî Mücadelenin ilk yıllarında durum bundan ibaret idi. 1923'de İktisat Vekâletince çıkarılan "İstihsal, Alım-Satım Ortaklık Kooperatifler Nizamnamesi" ve 1924 başında Ticaret Kanununun 15. maddesinde değişiklik yapılarak ticarî şirketler arasına kooperatiflerin de alınması ile yaşanan durgunluğun son bulduğu görülmektedir. Bunlara,

İzmir Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal'in kılıcın yerini sapanı terkettiğini belirten konuşmasını, aynı kongrede İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un kooperatiflerin lüzumunu anlatan sözlerini ve "Kooperatif Şirketler" kitabında "memleketin kurtuluş çarelerinden birisinin de kooperatifler olduğunun" belirtilmesini vb. teşvik tedbirlerini de eklemek gerekir.

Bu suretle bir yandan 1923 Nizamnamesi ile Ticaret Kanununa dayanılarak 1924 yılından itibaren çeşitli kooperatifler kurulurken öte yandan da, Birinci Dünya Harbi sonlarında sönmeye yüz tutmuş bulunan Ege Bölgesindeki satış kooperatifleri de yeniden canlanmağa başlamıştır.

Birinci zümrenin ilk kooperatifi, 1924 tarihli "Ödemiş Tütüncüler İstihsal, Alım-Satım Kooperatifi"dir. İkinci zümre kooperatifler ise, 1925 Mayısının 21 'den 25'ine değin kurulan Ortaklar (Reşadiye), Germencik, Erbeyli, İncirliova (Karapınar) ve Köşk İncir Satış Kooperatifleridir. 25 Mayıs 1933 tarihinde bu kooperatiflerin birliği olan "Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı" teşekkül etmiştir. Bu birliğe, daha sonra Bölgedeki başka kooperatifler de katılmıştır²³.

Bu dönemde ilk tüketim kooperatifi, Gazi Mustafa Kemal'in bir numaralı ortağı olduğu 8 Nisan 1925 günü Ankara'da kurulan "Memurlar Kooperatifi"dir²⁴.

İlk zirai kredi kooperatifi, 1924/498 sayılı kanuna göre 1927 yılı sonlarında İzmir'de kurulan "İtibari Zirai Birliği"dir. Bunu, Trabzon bölgesinde Nusret Uzgören'in teşebbüsü takip etmişse de, bu teşekküllerin gelişme kaydetmemesi üzerine 1929/1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanuna göre yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu kanunun yerini de 1935/2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununun aldığı bilinmektedir.

Zirai Kredi Kooperatiflerinin ilki, Giresun'un o zaman nahiye (şimdi kaza) merkezi olan Bulancak kasabasında 18 Eylül 1929 günü faaliyete geçmiştir²⁵.

Küçük sanat kooperatiflerinin ortaya çıkması 1923'den sonra olmuştur. 1924'de bu dalda iki kooperatif kurulmuştur: İstanbul'da "Kehribarcılar Kooperatifi" ve Edirne'de "Meyve ve Sebze Konservajcılığı Küçük Sanat Kooperatifi"²⁶.

Yapı Kooperatiflerinin ilki, 1934 tarihli "Bahçelievler Yapı Kooperatifi"dir²⁷. Balıkçılık ve Süngercilik alanında faaliyet gösteren ilk kooperatifin 11 Şubat 1943 tarihinde İstanbul'da "İstanbul Balık Avcıları İstihsal, Kredi, İşletme ve Satış Kooperatifi" adıyla kurulduğu kaydedilmektedir²⁸.

Tarım kesiminde üretim kooperatifleri kategorisine girebilecekler arasında, bundan başka, şeker fabrikalarına hammadde yetiştiren kooperatifleri de saymak mümkündür. "Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri" adını taşıyan bu kooperatiflerin ortaya çıkışları 1951 yılında olmuştur.

"Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri"nin kurulmasının gerçekleştirilmesi de aynı yıla rastlamaktadır. Bunlardan ilki 18 Ekim 1951 günü Ankara'da teşkil edilmiştir.

İlk sigorta kooperatifi; 1958 yılı sonunda, Türkiye Halk Bankası'nın önyak olmasıyla, Ankara'da kurulan "Birlik Sigorta Kooperatifi" dir.

Tedarik Kooperatifleri kategorisinden bir kooperatif olan "Çaycılar Yardımlaşma Kooperatifleri"nin ilki, 1948'de Rize'de meydana getirilmiştir. Bunlara şimdi "Çay İstih-sal ve Satış Kooperatifleri" denmektedir.

Kısaca "Toprak-Su Kooperatifleri" denilen "Zirai Sulama, Toprak Muhafaza ve Arazi Kooperatifi" ilk defa Aydın'ın Karacasu ilçesi merkezinde 1964 yılında teşkil edildi.

Nihayet kalkınma kategorisinden iki çeşit kooperatif, "Köy Kalkınma Kooperatifle-ri" 1957'den ve "Orman Köyleri Kalkınma Kooperatifleri" 1963'den itibaren kurulup ge-lişmeye başlamışlardır. Köy kalkınma kooperatiflerinin ilki Kars'ın Aralık ilçe merke-zinde 18 Nisan 1957'de ve ilk Orman Köyleri Kalkınma Kooperatifi Kastamonu'nun Kara-bük ilçesi Bakkışıl köyünde 10 Eylül 1963'de faaliyete geçmiştir²⁹.

4- Bugünkü Kooperatif Varlığımız

Yurdumuzdaki kooperatiflerin ayrı ayrı çeşitleri ile adetlerini, ortak sayılarını serma-ye miktarlarını vb. bilgileri içine alan sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Bu konuda dikkatli bir araştırma yapılırsa, bazı unsurları eksik olmak ve kısmen tahminlere dayanmak şartıyla 1924'den itibaren istatistik cetvelleri düzenlenebilir.

Bildiğimiz kadarı ile 1923-1928 yılları arasında 40 kadar kooperatif kurulmuştur³⁰. 1986 sonunda 25 türden 50 binin üzerinde(*) kooperatiflerimiz ve bunların 8 milyon or-tağı bulunmakta idi³¹.

Hizmet binalarıyla, depolarıyla, tesisleri ve istihdam kapasitesiyle kooperatiflerimiz bugün büyük maddi güce sahiptirler. Ürünün değerlendirilmesinde ve iç ticaretinde, ihracatında kooperatifler büyük bir iktisadi fonksiyon icra etmektedirler. Ortakları ve yetişmiş idareci, memur ve işçi personeli ile bir kooperatif ordusu teşekkül etmiştir.

Kamu ve özel sektör yanında ekonomimizde artık bir "Kooperatifler Sektörü"nden bahsedilmektedir.

Yarattığı sosyal adalet ve iç satış bakımından kooperatiflerin önemini görmemezlikten gelmeğe imkân yoktur.

İktisadi ve sosyal kalkınmamızda büyük yeri olan kooperatiflerimizin, demokrasinin yerleşmesinde, göçlerin önlenmesinde ve fertler arasında kardeşlik ve dayanışmayı yay-gınlaştırarak millî bünyemizin kuvvetlenmesinde önemli roller oynadığı muhakkaktır. Kooperatiflerin kapısı; ırk, din, mezhep, dil, siyasi görüş farkı gözetmeksizin herkese açıktır. Bu vasıflarıyla kooperatifler; Devletin varlığını ve milletin bölünmezliğini korumaya hizmet ederler.

(*) Ancak bunların içinden, kuruluş formalitesi tamamlandığı halde çalışmayan ve —özel-likle yapı kooperatiflerinde— fonksiyon veya süresi bittiği halde kayıttan düşülmeyen kooperatifleri ayıklamak gerekir.

5- Kooperatif Bankalarımız

Cumhuriyete çok zayıf bünyeli bir Ziraat Bankasıyla girilmiştir. Şimdi tarım kesimine mensup kooperatiflerimizi finanse eden Tarım Kooperatiflerimizin bu Ana Bankası; yalnız Türkiye'nin en güçlü bankası değil, aynı zamanda dünyanın en büyük kredi müesseseleri arasında yer almaktadır.

Esnaf ve Sanatkârlarımızı 1 Haziran 1938'de açılan Türkiye Halk Bankası finanse etmektedir.

Öteki kooperatiflerimizin her biri için bir banka vücade getirilmiştir. Yapı kooperatifleri için 17 Haziran 1946'da Türkiye Emlâk Kredi Bankası, pancar istihsal kooperatifleri için 12 Ekim 1953'de Şekerbank, turizm kooperatifleri için 1954'de T.C. Turizm Bankası görevlendirilmiştir.

Ege'de incir tarım satış kooperatiflerimiz ile Ziraat Bankası tarafından 27 Şubat 1913 tarihinde Aydın'da kurulan "İlmî Aydın Bankası"nı bunlara ilave etmek doğru olur³².

Özel bir finansman kuruluşu olmayan kooperatifler tüketim kooperatifleridir. Yakın zamanda bunun da tedbirinin düşünüleceği umut edilmektedir. Kanaatımızca, yanlış bir tasarrufla 10 Ekim 1983'de lağvedilen³³ Mithat Paşa'nın değerli bir eseri olan "İstanbul Emniyet Sandığı"nın, başlıca kooperatiflerimizin üst kuruluşları ile T.C. Ziraat, T. Emlâk Kredi ve T. Halk Bankalarının sermaye iştirâkiyle tekrar canlandırılarak, tüketim kooperatiflerinin finansman görevinin bu sandığa verilmesi en uygun yoldur. İstanbul Emniyet Sandığı'nın yeniden kurulmasına kadar ise bu işin T. Halk Bankası tarafından yürütülmesi düşünülebilir.

6- İlmî Kooperatifçilik Kuruluşları

6.1. Türk Kooperatifçilik Kurumu

Cumhuriyetin kooperatifçiliğimize kazandırdığı önemli bir müessese de Türk Kooperatifçilik Kurumu'dur.

Kurum; Gazi Mustafa Kemal'in işaret ve direktifleriyle 20 Mayıs 1931 tarihinde başta Darülfünun Emni (Üniversite Rektörü) olmak üzere İstanbul Darülfünunu öğretim üyelerinden yedi kişi ile iki milletvekili tarafından kurulmuş 1933 Aralığında Ankara'ya taşınmıştır. Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1946'da Bakanlar Kurulu kararıyla genel menfaatlere yarar dernek sayılmıştır.

Kurumun amacı, nazari ve tatbiki kooperatifçilik alanında - ilmî esaslar çerçevesinde inceleme ve araştırmalar yapmak ve Türkiye'de kooperatifçilik şuur ve fikrini yaymak ve yerleştirmektir.

Kurumumuz çalışmalarında; tarafsızlık, hiçbir siyasi görüş veya akıma angaje olmamak, üyelerinin dinî ve siyasi inanışlarıyla ilgilenmemek ilkelerine sıkı sıkıya uyduğu görülmektedir.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nda emeği geçenler; atalarımızın temelini attığı Ahi Birliklerine hakim olan devlet koruyuculuğu, dinî ve millî inanç ve terbiye, adalet, doğruluk, büyüğe saygı, küçüğe sevgi gibi düsturlara ve çağdaş kooperatifçilik hareketine istikamet veren Milletlerarası Kooperatifçilik İlkelerine bağlı kalmağa dikkat etmişlerdir. Onlar kooperatifçiliği, Atatürk'ün dediği "Muasır Medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak" için yapılan bir faaliyet saymışlardır.

Türk Kooperatifçilik Kurumu; millî geleneklerimize bağlı, Atatürk ilkelerine riayetkâr, Atatürk'ün yüksek şahsında timsalleşen Türk milliyetçiliği ile dolu, devlete ve Cumhuriyete sadık, devlet nizamını koruyucu ve ideolojik saplantılara yönelmeği önleyici faaliyetiyle Türkiye Cumhuriyetinin örnek kuruluşlarından birisi olmuştur.

Türk Kooperatifçilik Kurumu; memleketimizin sesini dışarıya duyurmak ve Türk Kooperatifçilik Hareketini dünyaya tanıtmak maksadıyla yabancı dilde kitaplar ve tebliğler hazırlamış, yayın organlarının başmakaleleri ile ilmi kongrelere sunulan tebliğlerin birer özeti ni yabancı dilde vermiştir.

Kurumun ilmi mahiyetteki ciddi ve verimli çalışmalar ve kooperatifçilik hareketine ettiği değerli hizmetler milletlerarası kooperatif teşekküllerince olumlu karşılanmıştır. Kurumun Milletlerarası Kooperatifler Birliği (International Co-operative Alliance) (1969) ve Milletlerarası Raiffersen Birliği (Internationale Raiffeisen Union) (1983) üyeliklerine kabul edilmesi bunun delilidir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, Türk Kooperatifçilik Kurumu periyodik yayın faaliyeti ni, aylık "Karıncı" ve üç aylık "Kooperatifçilik" ve 1984 Temmuzundan itibaren altı ayda bir çıkarılan yabancı dilde "Co-operation In Turkey" dergileriyle sürdürmektedir. Bundan başka, şimdiye değin irili-ufaklı 60 kadar kitap neşredilmiştir. Bunlardan 3'ü yabancı dildir.

Memleketimizde mevcut tek "Kooperatifçilik Kitaplığı" Kurum bünyesinde olup, haftanın altı gününde okuyucularının hizmetindedir.

Kooperatifçiliği ve Türk Kültürünü tanıtmak ve yaymak amacıyla, Kurum tarafından, konferanslar, seminerler, ilmi kongreler, sanat toplantıları, anma günleri, sohbet toplantıları, radyo konuşmaları, televizyon programları, basın toplantıları, kooperatif ürünleri sergileri, "Kooperatifçilik Haftaları" ve okullarda "Kooperatifçilik Günleri" tertip edilmiştir.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun, Türk Kooperatifçilik Hareketinin bütün cepheleleriyle aydınlığa kavuşturulması faaliyetleri yanında, Türk Kültürüne ve Türklüğün manevi değerlerine sahip çıkması ve kooperatifçilik eğitiminde güzel sanatlardan istifade edilmesi yollarını araması fevkalâde bir buluş olmuştur. Bu çeşit çalışmaların Atatürk'ün "Büyük Devletler kuran ecdadımız, büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."³⁴ öğüdüne uygun düştüğü de gözden kaçmayacaktır.

Kurumun 1944-1984 yılları arasında düzenlediği, bir kısmı milletlerarası mahiyette-

ki, 11 ilmi Kooperatifçilik Kongresinde birçok meseleler tartışılmış ve aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu kongrelerin onbir cilt tutan tebliğleri ve açış ve kapanış konuşmaları, Kooperatifçilik Edebiyatımızın temel ve kaynak eserlerinden olmuştur.

Türk Kooperatifçilik Kurumu; kooperatifçiliğin kanuni düzenlemelerde dikkate alınması, müstakil bir Kooperatifler Kanunu çıkarılması ve Cumhuriyet Anayasalarına kooperatifçiliğin girmesi hususlarındaki hizmetlerini takdir etmemek elden gelmez.

6.2. Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı

Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı, Türk Kooperatifçilik Kurumu'nu temsilen 1983 yılındaki Yönetim Kurulu Başkanı ile Üyeleri ve Denetleme Kurulu ile Haysiyet Divanı Üyeleri ve eski Başkan Nusret Uzgören tarafından kurulmuştur. Kurumdan başka, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği ile Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) de Vakfın kurucuları arasında yer almışlardır. (Tafsilat için Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun 54 sayılı yayını 1984 basımlı "Vakıflar Tüzüğü ve Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Resmi Senedi" adlı esere bakılabilir.)

Vakıf Senedinin 2'nci maddesinde Vakfın amacı şöyle açıklanmaktadır:

- Kooperatifçilik konusunda meslekî ve yaygın eğitim faaliyetlerinde bulunmak,
- Kooperatifçilik eğitimine yön verici araştırma ve incelemeler yapmak,
- Kooperatifçilik eğitimi konusunda milletlerarası münasebetlerde bulunmak,
- Kooperatifçiliği ve kooperatifleri ilgilendiren konularda yayın yapmak,
- Kooperatifçilik konusunda uzman eleman yetiştirmek amacıyla burs vermek,
- Kooperatifçilik eğitiminin gerçekleşmesine yardımcı olacak sair faaliyetlerde bulunmak.

Vakıf faaliyete geçtikten sonra, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği de Vakfa üye olmuştur.

1984 yılı başından beri Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı, Kooperatifçilik dalında lisans ve lisansüstü öğrenim yapacak gençlere, burslar vermek kararını almış ve uygulamaya geçmiştir.

1985 yılı içinde de bazı üniversitelerde "Kooperatifçilik" üzerine konferanslar verdirtmiştir.

1987 yılında Pankobirliğe bağlı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri yöneticilerine "Dünyada ve Türkiye'de Kooperatifçilik" üzerine bir haftalık bir mesleki kurs düzenlenmiştir.

Aynı yıl İzmir (Buca) ve Bolu Meslek Yüksek Okullarında "Cumhuriyet ve Kooperatifçiliğimiz" ve "Atatürk ve Kooperatifçiliğimiz" konularında konferanslar verilmiştir.

Sonuç: Millî mücadelenin başlangıcında hemen hemen sıfır noktasında teslim alınan Türk Kooperatifçiliğinin; Cumhuriyet döneminde, gerek fikir alanında, gerek kooperatif varlığımızda, gerek kooperatifçilik hukukumuz seviyesinde ve gerekse yayın alanında büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu durumuyla Türk Kooperatifçilik hareketinin ileri Batı ülkeleri ile boy ölçüşecek hale geldiğine şüphe edilmemektedir.

Kooperatifçiliğimizin gelişmesinde ve milletlerarası seviyede kendisinden söz ettirebilmesinde, Mithat Paşa'dan sonra ikinci büyük Türk kooperatifçimiz olan Atatürk'ün, kurucu ve koruyucu rolünün hatırlanması lüzumunu belirtmek lazımdır. O, devletin olduğu kadar Türk kooperatifçiliğinin de kurucusu olmuştur. Bu bakımdan Türk kooperatifçiliğinin Atatürk'ten ayrı düşünülmesine imkân yoktur.

Kooperatiflerin iktisadi ve sosyal hayatımızda oynadığı rolün yanında, milli birlik ve bütünlüğümüzün sağlanmasında da hizmet ettiği bir gerçektir. Bu durumuyla kooperatiflere, aynı zamanda milliyetçi kuruluşlar gözüyle bakmak doğru olur. Bunu tabii karşılamak lazımdır. Çünkü başta Atatürk olmak üzere, Türk Kooperatifleri ve onlara yön veren kooperatifçilerimiz, O'nun "Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur."³⁵ sözünü kendilerine şiar edinmişlerdir.

Cumhuriyetimizin 64'üncü yıldönümünü kutlarken Atatürk'ün "Cumhuriyet fazilettir" sözünü bir daha hatırlatırken, "Kooperatif fazilettir" dersek acaba bizi haksız bulan çıkar mı?

KAYNAKLAR

1. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Kooperasyon Sosyolojisi, sf. 103-108 ve 285-289, İstanbul-1957;
Orhan İnan - Orhan Çevik, Gerekçeli ve Açıklamalı Kooperatifler Kanunu, sf. 9-11, Ankara-1969;
Ahmet Cevat Emre, İki Neslin Tarihi, sf. 175-180, İstanbul-1960;
Mennan Yiğiter, Genel Kooperatif Tarihi ve Bilgisi, sf. 61-62, Ankara-1948.
2. Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 291-293.
3. N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği, sf. 19-23, Ankara-1981;
N. Hazar, Kooperatif Şirketler Kitabının 60 'ıncı Yıldönümü, Karınca-1983/559. sf. 1-4
4. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, sf. 395-396, Ankara, 1968.
5. Aynı eser, sf. 265.
6. A. Afetinan, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım sf. 103-104, İstanbul-1971;
N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği sf. 16-33.
7. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necati Birinci, Abdullah Uçman (Hazırlayanlar), Atatürk Devri Fikir Hayatı, sf. 383-387, Ankara-1981.
8. Cumhuriyet gazetesi, 13 Eylül 1928, İstanbul.
9. Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 555-556.
10. N. Hazar, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde T.C. Ziraat Bankası, Karınca, 533, sf. 25-29, Mayıs 1981.
11. N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği, sf. 37-46.
12. Aynı yerde; N. Hazar, Kooperatifçilik Tarihi, Ankara-1970.
13. Fazla bilgi için bakılabilir:
Z.F.Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 555-558;
N. Hazar, Kooperatif Dünyası 13 Yaşında, "Kooperatif Dünyası" dergisi, sayı 145, Nisan 1983, Ankara-Ulucan Matbaası;
N. Hazar, T.C. Ziraat Bankası 1863-1983, sf. 524-525, Fon Matbaası, Ankara-1986.
14. Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 132;
M. Yiğiter, a.g.e., sf. 62

- M. Vehbi Sarıdal, Sosyal Ekonomi, sf. 149-157, Arkadaş Matbaası, İstanbul-1941.
15. Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 131;
- M. Vehbi Sarıdal, a.g.e., sf. 150.
16. N. Hazar, 19 Mayıs ve Kooperatifçilik Hareketi, "Kooperatif Dünyası", sayı 146, sf. 2-4, Mayıs 1983 - Ankara.
17. Remzi Saka, Meşrutiyet Türkiye Kooperatifçiliği, "Karıncı", 308 ve 309 Ağustos ve Eylül 1962;
Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Cilt III, sf. 949-950, Ankara, 1968-1969.
18. C. Bora, 1920 tarihli Kooperatif Şirketler Kanun Tasarısı, "Karıncı" 1973/437, 438, 440, 441, 443, 444;
N. Hazar, Kooperatif Şirketler Kitabının 60. Yıldönümü, "Karıncı", 559 Temmuz 1983 sf. 1-4;
Kooperatif Şirketler, üçüncü baskı, sf. 24-25, Ankara, 1975;
M. V. Sarıdal, a.g.e., sf. 148.
19. Bu konuda bakınız: Orhan İnan, Orhan Çevik, Gerekçeli ve Açıklamalı Kooperatifler Kanunu, sf. 13-58, Ankara-1969;
Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 355-415.
20. 10 Mayıs 1969 gün ve 13195 sayılı Resmi Gazete.
21. 9 Kasım 1982 gün ve 17863 sayılı Resmi Gazete.
22. 1 Ekim 1980 gün ve 17172 sayılı Resmi Gazete, sf. 11, "Mali İstikrar" bölümü;
N. Hazar, Yeni Kooperatifler Kanunu Tasarısı Üzerine, "Karıncı", 530 Şubat 1981, sf. 15-18.
23. M. Yiğiter, a.g.e., sf. 55-62;
M. Yiğiter, Ege'de Kooperatifçiliğin Doğuşu, "Yüzyüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliği-miz", sf. 86-90, Ankara-1964.
24. Mustafa Cura, İhtikara Karşı İstihlak Kooperatifleri, sf. 64-65, Ankara-1956.
25. Suphi Nuri (İleri), Kooperatifçilik Dersleri, sf. 93, İstanbul-1932;
"Aylık Mecmua", Ziraat Bankası Yayını, sayı 5, sf. 17, Kasım 1927 ve sene 4 sayı 8, sf. 42-43, Ocak 1931.
26. Remzi Saka, Küçük Sanatlar ve Küçük Sanat Kooperatifçiliği, (tebliğ), "Karıncı" 320 Ağustos 1963, sf. 3-11.
27. Nusret Uzgören, Yapı Kooperatifleri, (tebliğ) Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi, sf. 110-116, Ankara-1945.
28. Süleyman Arısoy, Türkiye'de Bahkçılık Kooperatifleri Hareketi, "Yüzyüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz", sf. 130-134.
29. N. Hazar, Kooperatifçilik Tarihi, sf. 274-281.
30. Z.F. Fındıkoğlu, a.g.e., sf. 132.
31. Ziya Çağlar, Türkiye'de Kooperatif Nevileri, Sayıları ve İdari Yapıları, "Karıncı", 1987 /604, sf. 13.
32. N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği, sf. 50;
Aynı yazar, "T.C. Ziraat Bankası 1863-1983", sf. 468-469.
33. Yusuf Saim Atasagun, İstanbul Emniyet Sandığı 1868-1958, sf. 19-22, N. Hazar'ın Ön-sözü, Ankara, Fon Matbaası, Ankara-1986.
34. A. Afetinan, "M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım", sf. 111, beşinci basılış, 1000 Temel Eser 55, Milli Eğitim Basımevi-İstanbul-1971.
35. A. Afetinan, a.g.e., sf. 108.

AETE'YE GİRİŞ HAZIRLIKLARI
YAPILAN TÜRKİYE'DE
KOOPERATİFLERİN PAZARLAMADAKİ YERİ

Doç. Dr. Rauf ARIKAN

GİRİŞ

Türkiye, AET'ye tam üyelik için başvuruyu 14 Nisan 1987 tarihinde yapmıştır. Bu başvuru çok geç kalmış bir başvurudur. 1974 Kıbrıs krizi Yunanistan'ın AET'ye girişini süratlendirmiş, bu gelişmeler, Milli Güvenlik Konseyi'nin 25 Mart 1981 tarihinde, başvuru için kesin kararlılığı ile sonuçlanmıştır. Başvuru işleme konulmuş ve normal prosedür başlatılmıştır. Tam üyeliğe ulaşma sürecinin 10 yıldan az olmamak üzere ne kadar zaman alacağını şimdiden belirtmek mümkün değildir. Türkiye'nin bu başvurudan cayması veya AET ülkelerince red edilmesi için çok olağan dışı olayların vuku bulması gerekmektedir. Belki AET, geçiş sürecini, kendi lehine gördüğü takdirde uzatabilir veya kısaltabilir.

AET'ye tam üye olmamız demek, 12 ülkeden oluşan (Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Batı Almanya, Yunanistan, İspanya, Fransa, İrlanda, İtalya, Hollanda, Portekiz, İngiltere) 320 milyonluk ekonomik ve kısmen de siyasi topluluğa katılmamız anlamına gelmektedir. AET'yle ilgili önemli olaylar tarih sırasıyla aşağıda verilmiştir:

1 Ocak 1958 : AET'nin 6'lar olarak resmen kuruluşu (sözkonusu sanayileşmiş altı ülke: Batı Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda).

1 Ocak 1959: Yunanistan'ın Topluluğa müracaatı.

31 Temmuz 1959: Türkiye'nin Topluluğa müracaatı.

9 Temmuz 1961: Yunanistan'ın iştirakçi üyeliğinin kabul edilmesi.

12 Eylül 1963: Türkiye'nin iştirakçi üyeliğinin kabul edilmesi ve bunun fiilen 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmesi.

1 Ocak 1973: İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımıyla topluluğun 9'lar haline gelmesi.

1 Ocak 1981: Yunanistan'ın katılımı ile topluluk 10 ülkeli hale gelmiştir.

1 Ocak 1986: İspanya ve Portekiz'in katılımıyla 12 üyeli olmuştur.

Türkiye ile AET arasında bir ortaklık kuran Ankara Anlaşması, 1.12.1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmada tam üyelik için üç dönem öngörülmüştür:

I. DÖNEM: Hazırlık dönemi (5 yıl 1964-1972 arasında tamamlanmıştır. Türkiye'ye herhangi bir yükümlülük getirmemektedir).

II. DÖNEM: Geçiş 22 yıllık olup, Brüksel Protokolu ile 1 Ocak 1973'de başlamıştır. AET mallarına vergi indirimi yapılacak, ithalat sınırlandırmaları azaltılacaktır. Katma protokol ile 1973'de başlayan geçiş döneminde 22 yıllık sürecin şartları belirlenmiştir.

III. DÖNEM: Tam üyelik.

AET, Türkiye'nin yaklaşık üç katı yüzölçümüne, beş katı tarım alanına sahip, kişi başına düşen yurtiçi gayri safi hasılası 10 bin doların üzerinde, işsizlik oranı genellikle % 10'un altında, toplam faal nüfusun ancak % 8,9'unun tarımda çalıştığı, ortalama tarım işletmesi büyüklüğünün 120 dekar olduğu, gerek endüstrisi, gerekse tarımı gelişmiş bir topluluktur. Birçok tarım ve hayvancılık dallarında kendi kendine yeterli, hatta üretim fazlalığına sahip durumdadır.

Türkiye'nin gerek sanayi, gerekse tarım sektörleri açısından bilinen özellikleri dolayısıyla, AET'ye entegrasyonu önemli sorunlar yaratacaktır. Tarımının ve ekonomisinin gelişmiş olmasına ve tipik bir AET bölgesi ülkesi olmasına rağmen, Danimarka'nın topluluğa katılımı sektör bazında aşağıdaki oranlarda değişiklikler yaratmıştır (DPT, 1983, s. 200):

Görüldüğü gibi, en fazla etkilenme ve değişme tarımsal politika alanında ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de toplam nüfusun yarısı kırsal nüfusu oluşturmakta, 35 bin kadar köyde yaşamakta ve 3,5 milyon tarım işletmesindeki zirai üretim sayesinde geçimini sağlamaktadır. Gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) da tarımın payı % 20, toplam ihracatta da tarım ürünlerinin oranı ise % 25 seviyesinde bulunmaktadır. İşletme başına 64 dekar arazi, 4 sığır ve 11 koyun düşmektedir. Tarımda kullanılan kimyasal gübre yılda 8 milyon ton, traktör varlığı

Sektörler	Katılmanın Yol Açtığı Değişme (%)
Tarımsal politika	25,8
Sanayi politikası	15,9
Dış ilişkiler	13,4
Sosyal politika	7,6
Bilimsel araştırma	6,9
Enerji	4,8
Çevre sorunları	4,4
Balıkçılık	5,5
Ekonomik politikalar	3,3
Ulaştırma	2,4
Bölgesel politika	0,

ise 457 bin düzeyine ulaşmıştır. 3 milyon hektar arazi sulanmakta, 24 bin köy ise elektriğe kavuşmuş bulunmaktadır.

Verim artırıcı input kullanımına paralel olarak tarımsal üretimdeki artışa rağmen, tarımda kişi başına düşen gelir ülke ortalamasının 1/3'ü kadardır. Tarımda refah seviyesinin artırılmasında, mevcut 13 bin tarım kooperatifinin pazarlamada daha etkin çalışmaları gerekmektedir. Ürünlerin toplanması, işlenmesi, dağıtımı ve fiyatların belirlenmesi gibi temel pazarlama fonksiyonlarının başarılı yürütülmesi yanında, üretim girdilerinin uygun şartlarla temin edilmesi kooperatiflerin etkinliğini artıracaktır. Bu amaçla tarıma yönelik kooperatif eğitiminin yaygınlaştırılması ve kooperatif sisteminin kendi kendine yaşayabilir hale getirilmesi gerekmektedir.

Tarımsal üretim faaliyetleri beslenme, iç ve dış ticaret, sanayie hammadde temini ve işyeri oluşturma amaçlarına yöneliktir. Bunlar arasında mevcut nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi en önemlisidir. Tablo 1'de Türkiye'de yılda kişi başına düşen muhtelif gıda maddeleri miktarları görülmektedir. Ortalama olarak bir insan yılda 776,6 kg. gıda maddesi tükettiğine göre, her insan bir yılda kendi ağırlığının 12-13 katı gıda harcadığı anlaşılmaktadır. Bu miktar 50 milyon nüfus ile çarpılırsa, her yıl ülkede 39 milyon ton kadar gıda maddesinin ülkede çeşitli işleme ve pazarlama faaliyetlerinden geçirilerek tüketime hazır hale gelmesi gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu büyük bir tonajdır ve beslenme olayının çok geniş ekonomik ve sosyal yanı olduğunu ifade etmeye yeterlidir. Su ve benzeri gibi içecekler ile gıda dışı diğer ihtiyaç maddeleri de dikkate alındığında, emtea pazarlaması açısından ülke çapında çok büyük bir tonajın işlem gördüğü açığa çıkmaktadır.

Tablo : 1— Kişi Başına Ortalama Gıda Tüketimi (1983)

	Kg/Yıl
Buğday	200,0
Pirinç	3,6
Diğer tahıllar	14,8
Bakliyat	7,9
Diğer tarım ürünleri	134,5
Meyve - Sebze	236,8
Toplam et	21,8
Süt	123,4
Yumurta	5,4
Balık	3,4
Margarin ve bitkisel yağlar	12,0
Şeker	13,2
TOPLAM	776,6

Günümüzde maddi refah denilen yüksek tüketim seviyesi, fertlerin ve devletlerin temel amaçları haline gelmiştir. Ülkelerin refah seviyelerini ifade etmek üzere çeşitli göstergeler arasında gıda maddeleri ve hayvansal protein tüketim düzeyi en başta gelmektedir.

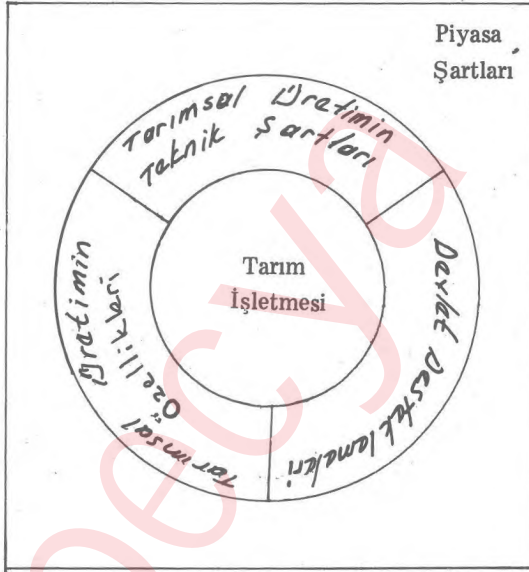
PAZARLAMA VE ÖNEMİ

Pazarlama, üretim ve tüketim arasındaki köprüünün kurulması ve işletilmesiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle üretilen mal ve hizmetlerin, devamlı, düzenli ve etkin bir şekilde tüketicilere veya ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması pazarlamanın konusudur. Ürünler üretildikten sonra pazarlama görevinin başladığını düşünmek artık terkedilmiş klasik bir görüştür. Günümüzde ise, modern pazarlama anlayışı bir sistem yaklaşımı olup, ürünler üretilmeden önce ne miktarda, hangi kalitede, hangi teknoloji ve maliyetler ile nerede ve hangi tür müşteriler için (iç ve dış müşteriler, zengin veya az gelirli tüketiciler) üretileceğini önceden kararlaştırmak, sistemi etkileyen tüm değişkenleri bir bütün olarak ele alarak sonuca varmak şeklindedir. O halde, pazarlama, üretimi kararlaştırarak işe başlayan ve toplama, işleme, depolama, standardizasyon, finansman, talep yaratma ve dağıtım gibi geleneksel pazarlama fonksiyonlarını içeren bir hizmetler bütünüdür. Bu bütünlük içerisinde sistemi belirleyen üç temel öge bulunmaktadır.

1. Mallar veya ürünler (tahıllar, sebze ve meyveler, baklagiller, sanayi bitkileri, canlı hayvan, et, süt, yumurta, yapağı, tiftik veya üretimi etkileyen tohum, gübre, yem, ilaç, damızlık hayvan gibi).

2. Tüketiciler veya müşteriler,
3. Piyasa şartları (monopol, oligopol, serbest rekabet, devlet müdahalesi veya desteklemesi, ürünle ilgili yasalar, yönetmelikler ve standartlar).

Gübre, ilaç, yem, alet-ekipman ihtiyacı, hayvan sağlığı, depolama ve taşıma, talebin yapısı ve tüketici tercihleri, gelir seviyesi ve gelir dağılımı, maliyetler, fiyatlar, kâr beklentileri, kaynak kullanımı ve devlet desteklemeleri gibi değişkenlerin tümü yukarıda üç madde halinde belirtilen sistemin içerisinde yer almaktadır. Aşağıda şemada yeniden düzenlenerek gösterildiği gibi, üç temel öge arasında piyasa koşulları, sistemin tümünü kuşatan ve belirleyen ana çerçeveyi teşkil etmektedir.

Tarımsal kooperatifçilik, kırsal kesimde yaşayanların gelirlerini ve hayat seviyelerini yükseltmenin bir aracı olarak düşünülmelidir. Çünkü teknik gelişmeyi, mekanik, biyolojik ve organizasyonel olmak üzere üç kısma ayırdığımızda, kooperatifçilik, üretimin ve pazarlama faaliyetlerinin organizasyonu ile ilgili olduğu için, geliştirici bir düzenleme durumundadır. Çok sayıda, dağınık ve küçük üniteler halinde çalışan tarım üreticilerini gerek faktör piyasalarında gerekse ürün piyasalarında daha kuvvetli kılacak, kooperatifçilik dışında herhangi bir organizasyon halen mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayıdır ki tarla, bahçe ve bağ ürünleri ile hayvansal ürünler gibi çabuk bozulabilen, depolamaya ve taşımaya çok elverişli olmayan organik maddelerin süratle toplanarak işlenmesi, paketlenmesi, ambalajlanması ve fiyatının belirlenerek tüketicilere ulaştırılmasında kooperatifçilik özel bir öneme sahip bulunmaktadır.

KOOPERATİFLERİN YAPTIKLARI BAŞLICA İŞLER (FAALİYET ALANLARI):

1. Alet-makina, tohumluk, gübre, ilaç gibi üretim vasıtalarının uygun şartlarla ve kaliteli olarak sağlanması (Bizdeki Köy Kalkınma Kooperatifleri, Pancar Üretimi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri gibi).

2. Uygun şartlarla kredi tedariki, Tarım Kredi Kooperatifleri, Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri gibi.

3. Üretimin pazar isteklerine göre düzenlenmesi ve planlanması,

4. Çeşitli ürünleri işleyecek tesislerin kurulması ve işletilmesi. Ülkemizde çeşitli kooperatif birliklerinin (Çukobirlik, Tariş, Fiskobirlik gibi) kurdukları işleme tesisleri böyledir.

5. İşlenmiş ve işlenmemiş ürünlerin muhafazası, depolanması, paketlenmesi ve taşınması gibi pazarlama hizmetlerinin yapılması. Et ve süt ürünleri, bakliyat, mısır, sebze konusunda çalışan kooperatifler için bu tür pazarlama hizmetleri çok önem taşımaktadır.

6. Ürün alımı için önceden taban fiyatı veya garanti fiyatlar belirleyerek, piyasadaki fiyat istikrarsızlığına karşı üreticilerin korunması.

7. Üretici ve tüketici arasında yer alan pazarlama halkalarını kısaltarak aşırı aracı kârlarının ortadan kaldırılması ve oluşan makul kârın ortaklara intikalinin sağlanması.

8. Spekülasyon amacından uzak kalınarak, iç ve dış piyasalarda ürün akışının devamlı kılınması, mal ve hizmetlerin tüketicilere ucuz ve kaliteli şekilde ulaştırılması.

Tedarik kooperatifleri direkt istihsale yönelik olduğu halde, toplama, tasnif, dereceleme, paketlenme, depolama, taşıma, dağıtım ve satış gibi işlemler temel pazarlama görevleridir ve bu hizmetler pazarlama kooperatiflerince kararlı şekilde yürütülmektedir.

Gerek pazarlama kooperatifleri, gerekse çok amaçlı kooperatifler, alımlarda mümkün olan asgari fiyat, satışlarda ise fiyatı dikte ettirebilecek pazarlık gücüne sahip olmaktadırlar.

Pazarlama kooperatifleri pazar isteklerine uygun şekilde ürün yetiştirilmesi, işlenmesi ve pazara hazırlanması konularında çiftçilere yardımcı olmaktadırlar. Kooperatifler bu hizmetleri yaparlarken, ürünün işlenmesi, dağıtım ve satışı gibi tüm pazarlama kademelelerinde etkinliklerini ve denetimlerini sürdürmektedirler. Birçok ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de sütçülük, besicilik, kümes hayvancılığı, arıcılık, sebze ve meyveler, baklagiller ve köy el sanatları gibi faaliyet alanları yoğun işgücü ve özel itina isteyen küçük aile işletmeciliğine dayandığı için pazarlama kooperatiflerinin bu alanlarda daha çok yaygınlık kazanması, kooperatifçilik hareketinin ruhuna da uygun düşmektedir. Tek olarak yetersiz kalan üreticilerin kendi rızasıyla bir araya gelerek, güç ve amaç birliği içerisinde etkinlik kazanma-

ları ancak kooperatifler yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu kooperatiflerin çok amaçlı olarak çalışmaları sayesinde pazarlama, satın alma ve bunlara ilişkin hizmetler arasında ürün toplama, depolama ve paketleme fonksiyonları daha çok yerel kooperatiflerce yapılırken, işleme, büyük kapasiteli depolama ile iç ve dış satışlar, merkezi birlikler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bir tek kooperatif içerisinde veya bir kooperatif birlik içerisinde bazı işlemlerde ve hizmetlerde ihtisaslaşmaya gidilmesi maliyetleri azaltarak etkinliğin sağlanması mümkün olmaktadır. Plastik, karton veya tahta sandık gibi ambalajların imalatının bir tarım işletmesi içerisinde yer alması ekonomik olmamaktadır. Bunlar için ayrı bir ihtisas işletmesinin bulunması gereklidir. Bir mandra kooperatifinde tuz üretimi, teneke imali ekonomik olmayacaktır. Yurtiçi araştırma gezilerinde bunlara ilişkin çok sayıda örneklerle karşılaşmıştır.

İç ve dış piyasa ile ilgili pazar ve fiyat durumlarının kooperatif birliklerle izlenmesi ve pazar bilgilerinin ortaklara ulaştırılması da pazarlama kooperatiflerinin görevleri arasındadır.

Bilindiği gibi kooperatiflerin önem kazandığı ve ilgi duyduğu diğer bir alan da dış ticarettir. Tarımsal ürün ihracatı yüksek olan ülkeler için bu önem daha da artmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bu konuda ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bu ülkede toplam tarımsal üretimin % 25 kadarı ihracata gitmektedir ve 1982 yılı tarım ürünleri ihracatı 27 milyar dolar olmuştur. ABD de tarım ürünleri ihracatının % 9 kadarı kooperatiflerce yapılmaktadır. Ancak bu ülkenin ihracatında kooperatiflerle şirketlerin oluşturduğu ortak teşebbüsler önem taşımaktadır. Çünkü tüm ABD'de 1981'de 6211 tarım kooperatifi ve 5,6 milyon da kooperatif ortağı bulunmaktadır. Kooperatif mevcudunun 3743'ü pazarlama kooperatifi, 2356'sı tedarik kooperatifi, geriye kalan 112'si de hizmet kooperatifidir. ABD'de kooperatif ortaklığı son yıllarda giderek azalma göstermiştir ve bunun sebebi de aşırı büyüklükteki şirketlerin ekonomide ağırlık kazanması (yaygınlaşması) ve teknik açıdan etkin işletmeciliğe ve profesyonel yönetime rağbet edilmesi, marketing sisteminin karmaşık hale gelmesi ile tüm ekonomide küçük birimlerin birleşmeye zorlanması şeklinde açıklanmaktadır. ABD örneği bize göstermektedir ki gerek iç, gerekse dış pazarlamada kooperatiflerin başarılı olması için belirli bir ürün grubunda hem pazarlama, hem de işletme - yönetim açısından en üst düzeyde ihtisaslaşma gerekmektedir.

Fransa'da da kooperatifler dış ticarete, önemli bir paya sahiptirler. Toplam tarım ürünleri ve gıda maddeleri ihracatının % 25-30'unun kooperatiflerce yapıldığı bildirilmektedir.

Danimarka, Hollanda ve İskandinav ülkelerinde süt ürünlerinin üretiminde ve ihracatında kooperatifler hakim şekilde rol oynamaktadırlar.

Norveç ve Avusturya'da süt üretiminde kotalar kooperatiflerce belirlenmekte ve bu ürünlerin ihracatının yarısından fazlası kooperatiflerce gerçekleştirilmektedir (Tablo 1 ve 2).

Türkiye'nin tarımsal ihracatında özel sektörlerden sonra tarım kooperatifleri ikinci sırada yer almaktadırlar. 1976-1980 döneminde toplam ihracatımızın % 15,7'sinin kooperatiflerce gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Aynı dönemde kooperatiflerce ihraç edilen

ürün çeşidi 26 kadardır (Güneş 1985, s. 16-32). Özellikle pamuk, narenciye dahil her türlü yaş ve kuru meyve ve sebze ihracatı yaygın şekilde kooperatifler veya kooperatif birlikleri tarafından yapılmaktadır. Bunlar arasında Çukobirlik, Antbirlik, Tarış, Fiskobirlik, Narko, Menas ve Güneydoğu Birlik sayılabilir. Yaş sebze ve meyve ihracatımızın yarısı kooperatiflerce gerçekleştirilmektedir.

Dış ticaretimizde önemli yeri olan Tarım Satış Kooperatifleri pamuk, üzüm, incir, fındık antepfıstığı, zeytinyağı, zeytin, yerfıstığı, bakliyat, gül, iplik ve linter ihracatı yapmaktadırlar. Köy Kalkınma Kooperatifleri de kendileri adına veya aracı firmalar kanalıyla taze meyve ve sebzeler, taze üzüm, yumrulu bitkiler, meyve konserveleri, su ürünleri, çiçek soğanı, halı, yonga ve ambalaj sandık tahtası gibi ürünleri ihraç etmektedirler.

TABLO — 2 : AET Ülkelerinde Bazı Tarım Ürünlerinin
Kooperatifler Yoluyla Pazarlanma Oranı (%) 1985

Ülkeler	Sığır ve Dana Eti	Tavuk Eti	Domuz Eti	Yumurta	Süt	Şeker Pancarı	Tahıllar	Tüm Meyveler	Tüm Sebzeler
İtalya	—	—	10	—	65,0	—	20,0	55,0	55,0
Fransa	70,8	49,7	92,4	67,7	88,0	14,1	47,2	50,0	50,0
Almanya	—	—	—	—	—	—	50,0	—	—
İngiltere	7,0	22,6	4,0	15,5	20,7	—	—	38,9	13,6
Hollanda	21,0	45,0	64,0	25,0	52,0	17,0	67,0	42,0	30,0
Belçika	5,0	10,0	27,0	2,0-5,0	97,0	—	34,0	—	1,0
İrlanda	6,0	—	15,0	5,0	32,0	—	35,0	31,0	10,0
Lüksemburg	25,0	—	25,0	10,0	86,0	—	—	20,0	—
Portekiz	16,0	27,0	26,0	18,0	86,0	63,0	55,0-60,0	75,0	80,0
Yunanistan	10,0	2,0	13,0	28,0	—	-1	20,2	33,0	17,0

*Yayın: The Agricultural Situation in the Community
6 Report, Brussels-Luxemburg 1987, s. 313.*

**TABLO: 3 - Üretici Kooperatiflerinin Süt Alımı,
Süt ve Süt Ürünleri Üretimindeki Payları (1980)**

Ülkeler	Süt Alımı	Kooperatif Sayısı	Kooperatiflerin Payları (%)			
			Üreticiden Süt Alımı	Pastörize Süt	Tereyağ Üretimi	Peynir Üretimi
Avustralya	5,3	56	82	49	68	60
Avusturya	2,3	78	90	—	90	—
Kanada	7,0	45	80	60	60	20
Danimarka	4,9	147	93	78	87	81
Finlandiya	3,3	150	89	85	98	90
Fransa	22,9	191	52	33	47	57
Almanya	23,0	452	85	71	79	75
Hindistan	30,2	14983	100	—	100	—
İrlanda	4,5	52	100	66	100	30
Lüksemburg	0,3	1	70	5	90	15
Hollanda	11,4	40	93	92	87	83
Yeni Zelanda	6,5	43	100	100	100	70
Norveç	1,8	179	100	100	100	100
Polonya	9,3	319	100	100	100	100
İsveç	3,3	27	100	100	100	100
İsviçre	3,7	4.279	100	90	100	75
İngiltere	15,2	5	(60)	(35)	100	(5)
ABD	58,0	450	66	35	76	13
Basit Ortalama	—	—	88	63	87	70

Kaynak: *International Study of Dairy Cooperatives, International Dairy Federation Document 155, 1983, s. 49*

İçkibirlik, Gümesko gibi çok amaçlı üretici kooperatifleriyle Menas ve Narko gibi şirket tarzı kooperatifler de çeşitli tarım ürünleri ihraç etmektedirler.

Tablo 4'de Türkiye'de bazı tarım ürünlerinin alımında kooperatiflerin payı gösterilmiştir.

Tablo - 4: Türkiye'de Bazı Tarım Ürünlerinin Alımında Kooperatiflerin Payı

Ürünler	Kooperatiflerin Payları (%)	Ürünler	Kooperatiflerin Payları (%)
Ayçiçeği	48	Antep Fıstığı	30
Fındık	48	Yaş Koza	15
Gül Çiçeği	88	İncir	10
Kuru Üzüm	35		

Kaynak: *Turan Güneş, Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 49, Ankara 1983, s. 65.*

Tablo 5'de ise kooperatifler tarafından ihraç edilen tarım ürünlerinin değerleri ve oranları verilmiştir.

Tablo: 5 — Kooperatiflerce İhraç Edilen Tarım Ürünleri Değerleri ve
Bunların Türkiye Genel İhracat Değerleri İçindeki Payları

	Birim	1971-75 Dönemi Ort.	1976-80 Dönemi Ort.	1981 Yılı
Kooperatiflerin İhracat Değeri Toplamı	Bin Dolar	229981,3	559792,5	302141,0
Türkiye İhracat Değerleri Toplamı	Bin Dolar	604532,0	1151205,0	1655266,2
Kooperatiflerin İhracat Değerinin Toplam İhracattaki Payı (%)	%	38,0	31,3	18,3

Kaynak: Turan Güneş, a.g.e., s. 148.

SONUÇ

Türkiye, ekonomik ve sosyal göstergeleri bakımından henüz gelişmekte olan ve büyük çapta tarımın ağırlık taşıdığı bir ülkedir. Daha güçlü ve değişik bir yapıdaki AET ülkeleriyle entegrasyona giderken, gerek üretim ve gerekse pazarlama birimlerini büyütmesi ve etkin hale getirmesi gerekmektedir. Özellikle küçük ve dağınık birimlerden oluşan, örgütlenmesi zayıf tarım sektörüne bir çeki düzen vermede kooperatifçilik, halen başarılı bir çok örnekleri olan alternatif bir çözüm yoludur. Ancak kooperatiflerin sermaye yetersizliği, modern işletmecilik ihtiyacı ve denetim gibi meselelerinin çözüme kavuşturulması beklenmektedir.

KAYNAKLAR :

- Ankan, Rauf (1986), Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kooperatifçilik, Ziraat Mühendisliği, Sayı 181, sayfa 37-38, Ankara.
- CEC (1987) The Agricultural Situation in the Community 1986, Report, Brussels.
- Güneş, Turan (1986), Türkiye'nin AET Ortak Tarım Politikasına Uyumu, Ziraat Mühendisliği Sayı 191-192, Ankara.
- Güneş, Turan (1983), Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları, Türk Koop. Kurumu Yayınları No: 49, Ankara.
- DPT (1983), AET Avrupa Ekonomik Topluluğu Özel İhtisas Komisyon Raporu, Yayın No: DPT: 1871, Ankara.
- İnan, İ. Hakkı (1986), Tarım Kooperatiflerinin Gıda Sanayiindeki Rolü, Gıda Sanayiinin Sorunları ve Serbest Bölgelerin Gıda Sanayiine Beklenen Etkileri Sempozyumu 15-17 Ekim 1986, Ankara.
- Oğuz, Orhan (1969), Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortak Pazar, 2. Baskı, Ankara.
- TÜSİAD (1987), Avrupa Topluluğu ve Türkiye'nin Tam Üyeliği Sorunu, İstanbul.

TARIM KESİMİNİN KREDİ MEKANİZMASI İÇERİSİNDE KOOPERATİFLERİN YERİ

Dr. Ahmet ÖZÇELİK

Üretim faaliyetinde, önemini yoğun bir şekilde hissettiren sermaye; tarımda, toprağı bir çiftlik, bir işletme haline getiren ve çiftliğı işleten tekml donatımdır. Tarımda sermaye, karakter bakımından, insan etkisi olmadan meydana gelen (toprağın jeolojik özellikleri, iklim v.b) ve insanın fikri ve adeli çalışmasının etkisiyle teşekkül ettirilen (binalar, alet-makinalar, iş ve irat hayvanları v.s) olmak üzere iki kısımda incelenebilir.

Bugün arazi satın alma, tabii kaynaklardan potansiyeli ölçüsünde yararlanmak, üretim faktörlerinin temini, teknik yeniliklere işletmede yer vermek, üretimle ilgili ıslah işlerini yapmak büyük çapta sermayeyi gerektirmektedir.

Tarım işletmelerinde sermaye fonksiyonlarına göre aktif sermaye ve pasif sermaye olmak üzere iki grupta incelenebilir. Aktif sermayede kendi içerisinde; arazi sermayesi (toprak sermayesi, arazi ıslahı sermayesi, bina sermayesi, bitki sermayesi, av ve balık sermayesi) ve müstecir sermayesi (hayvan sermayesi, alet-makina sermayesi, malzeme ve mühimmat sermayesi, para mevcudu) olmak üzere iki alt grupta incelenmektedir. Pasif sermaye

ye ise; yabancı sermaye (arazi karşılığı ipotek borçları, banka ve kooperatif borçları, adi borçları, cari borçlar, indî borçlar) ve öz sermayeden meydana gelmektedir.

Rantabl çalışabilmek için işletmede gerekli sermayelerden her birinin belirli oranlar dahilinde bulunması gerekir. Bitki yetiştiriciliği, hayvancılığı ve mamüleciliği bünyesinde bulunduran, rasyonel bir şekilde çalışan işletmelerde; toprak sermayesinin % 25, bina sermayesinin % 25, hayvan sermayesinin % 25, alet-makina sermayesinin % 10, malzeme mühimmat sermayesinin % 10 ve para mevcudu sermayesinin % 5 nisbetinde toplam sermaye içerisinde yer alması lazımdır.

Türkiye'deki tarım işletmelerinin bir çoğunda toplam sermayenin ortalama % 50 civarındaki bir kısmını toprak sermayesi teşkil etmektedir. Örneğin; ş. pancarı yetiştiren işletmelerde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre işletmeler ortalamasında sermayenin; % 55,5'ünü toprak, % 15,3'ünü bina, % 9,3'ünü hayvan, % 10,9'unu alet-makina, % 37'sini malzeme mühimmat, % 2,6'sını para mevcudunun teşkil ettiği belirlenmiştir. Görüldüğü gibi tarım işletmelerimizden sermayenin çeşitli unsurlar arasındaki dağılımı dengesiz olup, işletmenin başarılı bir şekilde üretim faaliyetine devam etmesini olumsuz etkiler bir görünüm arz etmektedir. İşlerin zamanında ve rasyonel bir şekilde yapılmasına hizmet edecek olan para mevcudunun yetersizliği ise işletmeciyi zor durumda bırakmaktadır.

İşletme gelirinin artırılabilmesi ve işçiliğin verimliliğinin yükseltilebilmesi için sermaye ihtiyacı vardır. Sermaye diğer üretim faktörlerine göre kıt olduğundan, ilave sermaye diğer üretim faktörlerinin verimini de artıracaktır. İşletmecinin sermaye temini ile artan geliri, sermaye masrafını karşıladığı sürece, ilave sermaye temini, işletme neticeleri açısından olumlu etki yapacaktır.

Tarım işletmelerinde sermaye ihtiyacı teknik gelişme ile birlikte artış göstermektedir. Çünkü teknik yeniliklerin işletmede tatbiki için sermaye temini gerekmektedir.

Tarım işletmelerinde lüzumlu olan sermaye iki kaynaktan sağlanabilmektedir. Bunlardan ilki işletmenin fazla gelirinden yapılan artırımlar, diğeri ise işletme haricinden temin edilen yabancı sermayedir. Sermayenin, işletme gelirinden tasarruf edilen para ile temini için işletmenin kârlı çalışması ve net kazancının fazla olması gerekir. Özellikle küçük tarım işletmelerinde tasarruf suretiyle sermaye birikimi güç olmaktadır. Çünkü bu işletmelerin geliri değil tasarruf yapmaya, işletmenin ihtiyaçlarını karşılamaya bile yetmeyecek düzeydedir. DPT tarafından yapılan bir çalışmanın neticelerine göre; ülkemizde, geliri yetmeyen işletmelerin % 52,2, geliri yeten işletmelerin % 43,7, geliri artan işletmelerin ise % 4,1 nisbetinde tüm işletmeler içerisinde pay aldıkları tespit edilmiştir. Gelirden tasarruf yolu ile sermaye birikimi de bu sonuçlara göre işletmelerin ancak % 4,1'inde mümkün olabilecektir. İşletmelerin sermaye mevcutları veya gelirleri işletmenin başarılı bir şekilde üretim faaliyetine devam etmesine kafi gelmediği ve sermaye temini için başka kaynaklarda mevcut bulunmadığı durumda, ihtiyacın yabancı kaynaklardan karşılanması tek çıkar yol olmaktadır.

Tarım işletmelerini mali güçleri ve yapıları açısından; tamamen kendi öz sermayeleri ile çalışan işletmeler, kendi öz sermayeleri yanında yabancı sermayeyi de bulunduran iş-

letmeler ve yabancı sermaye temin edemeyip tamamen ilkel ve basit metodlarla produktivite, rantabilite ve rasyonellikten uzak bir şekilde çalışan işletmeler olarak üç kısma ayırmak mümkündür. Yapılan araştırmalar ışığı altında işletmelerin sermayeleri içerisinde öz ve yabancı sermaye nisbetlerine bakıldığında; süt inekçiliği işletmelerinde öz sermayenin % 78, yabancı sermayenin % 22, yumurta tavukçuluğu işletmelerinde öz sermayenin % 87,3, yabancı sermayenin % 12,7, şeker pancarı işletmelerinde öz sermayenin % 97,1, yabancı sermayenin ise % 2,9 nisbetinde bulunduğu görülmektedir. Tabii ki, sermaye yapısı içerisinde öz sermayenin fazla olması, hatta mümkünse işletmenin tamamen öz sermaye ile çalışması işletme geliri açısından arzu edilen bir durumdur. Çünkü işletme böylece ağır faiz yükünden kurtulmuş olacaktır. Fakat yukarıdaki neticelere bakarak bu işletmelerin öz sermayelerinin fazlalığını olumlu karşılamak yanıltıcı olabilir. Çünkü öz sermayenin fazla olması neticesinde bunun işletme gelirini artırıcı etki yapması ancak yeterli ve dengeli bir sermaye yapısı şartı ile mümkündür. Halbuki sermayenin unsurları arasındaki dağılımın dengesiz olduğu ve sermaye yetersizliğinin kendisini daima hissettirdiği tarım işletmelerinde yabancı sermaye teminindeki güçlüklerin ve bunu genelde istenilen seviyede temin edememiş olduklarının belirtisi olarak kabul etmek mümkün olabilecektir.

Tarım işletmelerinde sermaye eksikliğini tamamlamaya hizmet eden yabancı sermaye genel olarak kredidir. Kredi, vadesi geldiği zaman işlemiş faizi ile birlikte ödenmek üzere alınan borç paradır. Kredi her şeyden önce başka birisine ait mal veya paranın kullanılmasını, belli bir süre sonunda ana para ve/veya malın geri verilmesini ve kullanma karşılığı olarak bir bedelin yani faizin ödenmesini ifade eder. Bazı ilim adamları krediyi, servetin ona sahip olandan, olmayan başka birine geçici bir süre için transferidir şeklinde de tarif etmektedirler.

Tarım işletmelerinde kredi ihtiyacını doğuran veya artıran faktörleri; tabii olaylar, hastalık ve haşerelerin sebebiyet verdiği zararlar, ekonomik ve sosyal sebepler, politik ve hukuki sebepler olmak üzere başlıca üç grupta toplamak mümkündür.

Kredi talebini doğuran tabii olaylar, tarımsal üretime çeşitli şekilde zarar veren kuraklık, su baskınları, don, dolu, rüzgarlar gibi iklim olayları ile bitki ve hayvanlara musallat olan hastalık, haşere, yabancı hayvan zararları v.b. leridir. Bunlar verimi olumsuz yönde etkileyerek, işletme gelirinin düşmesine ve işletmenin sermaye durumunun bozulmasına sebep olurlar. Zararları karşılamak veya sermaye miktarındaki düşmeyi telafi edecek tasarrufu bulunmayan işletmeler sermaye noksanlıklarını tamamlamak için kredi kaynaklarına başvururlar.

Tarımda kredi ihtiyacını doğuran veya artıran ekonomik ve sosyal sebeplerin başlıcaları: İskan ve yeni yerleşim alanlarının açılması (baraj sahası istimlakleri, toprak reformu çalışmaları gibi), işletmelerin yeter büyüklükte olmaması ve sermaye yönünden yetersizliği (1980 tarım sayımına göre Türkiye'de tarım işletmelerinin % 82,5'u küçük işletmedir), piyasa için üretimin ve verimin artırılması (piyasaya dönük üretim yapan, yapma zorunda olan işletmelerin meydana çıkması ve öztüketim amaçlı işletmelerin çok azalmış bulunması),

veraset ve intikal işlemlerinin düzenlenmesi (işletme reisinin ölümü ile varisler arasındaki reel taksim, çüce işletmeleri ortaya çıkarmakta ve bunların genişletilmesi veya verimlerinin artırılması için teknik yeniliklere yer verilmesi sermaye ihtiyacı yaratmaktadır), tarıma dayalı sanayi sektöründe hammaddenin kısa sürede satın alınması gereği, tarım ürünleri ve mamüllerinin fiyatındaki düşüşlerdir.

Politik etmenler ise; zaman içinde değişen sosyal, ekonomik, politik v.s. şartların ülkenin arazi mülkiyet sisteminde yeni tedbirlerin alınmasını ve mevcut tarımsal işletmelerin iyi bir düzene sokulmasını gerektirmesi, artan nüfusa iş bulmak, bunları belli ölçüde tarım dışı sektörlerle aktarmak, ekonomik olarak çalışma özelliğini kaybetmiş bulunan tarım işletmelerine yön vermek olarak belirtilebilir.

Toprak reformu, tarımsal iç iskan gibi konularla birlikte, hangi karakterde olursa olsun ortaya çıkan problemlerin çözümünde alınacak hukuki önlemler, krediyi gerekli kılan hukuki konular olmaktadır.

Sermaye ve para piyasaları tarımın kredi ihtiyacını karşılayabilen memleketlerde, tarımsal kalkınma daha kolay ve süratli bir biçimde gerçekleşirken, tarımın kredi ihtiyacı karşılanamayan ülkelerde tarımsal kalkınma geri kalmış, gerçekleştirilememiştir.

Üretimin ve işgücünün verimliliğinin artırılmasında kullanılan kredi ile çiftçiler bir çok ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Krediler çeşitli bakımlardan gruplandırılabilir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: vadesine göre; uzun, orta, kısa vadeli krediler, miktarına göre; küçük, orta, büyük krediler, kaynağına göre; banka, tüccar ve şahıs kredileri, kredi alan şahsın nevine göre amme, hususi krediler, karşılıklarına göre; karşılığı olan ve olmayan krediler, talep ediliş şekline göre; nakit, kredi teminatı, şekline göre; aynı, nakdi krediler, geçerlilik alanına göre; memleket içi, memleket dışı krediler, tekrar edilme durumuna göre; bir defa verilen, tekrar edilen krediler ve kullanma amacına göre; üretim kredileri ile tüketim kredileridir.

Çiftçiler için önemli olan sınıflama, kredilerin üretim ve tüketim kredisi olarak kullanma amacına göre gruplandırılmasıdır. Üretim kredileri şu grupları ihtiva eder; çiftçiyi bir işletmeye sahip kılmak veya mevcut işletmeyi genişletmede kullanılan krediler, işletmede yapılacak ıslah çalışmaları için kullanılan krediler, işletme sermayesi noksanını tamamlamada kullanılan krediler, tarım ürünlerinin sürüm ve satışını kolaylaştırma ve artırmada kullanılan krediler. Tarımsal kalkınmaya ve çiftçinin yaşam standardını artırmaya hizmet edecek olan üretim kredileridir.

Tüketim kredileri, çiftçi ve ailesinin yiyecek, giyecek ve ev eşyası ihtiyaçlarının veya aile masraflarının karşılanmasında kullanılır. Tüketim kredilerinin işletme geliri üzerine herhangi bir olumlu etkisi yoktur.

Bünyesi kuvvetli, ileri üretim tekniklerine yer veren, pazarın gelişmiş olduğu, piyasaya dönük üretim yapan işletmelerin yoğun bulunduğu ülkelerde, tarımsal kredi daha çok

üretimin artırılmasında kullanılırken, tarımı geri, tarım işletmelerinin bünyesi zayıf, az gelişmiş ülkelerdeki krediler içinde, tüketime yönelik olanlar çoğunluğu meydana getirmektedir. Türkiye'de de tarım kredilerinin önemsiz sayılmayacak bir kısmının tüketime gitmesinin sebepleri; çiftçinin kredinin mahiyeti ve kullanılması konularında yeterli bilgiye sahip olmaması, kredi müessesesi ile çiftçi arasındaki işbirliğinin azlığı, kredilerin amaç dışı kullanılıp kullanılmadığının kontrolünün iyi yapılmaması ve verilen kredilerin ihtiyacı karşılayacak seviyeden uzak olması şeklinde belirtilebilir.

İşletmeler ihtiyaçları olan krediyi çok çeşitli kaynaklardan temin ederler. Bu kaynaklar muhtelif şekillerde gruplandırılabilir ise de, bunları teşkilatlanmamış kredi kaynakları ve teşkilatlanmış kredi kaynakları olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Teşkilatlanmamış kredi kaynağı olan şahıslardan alınan krediler oldukça eski bir tarihe sahiptir ve yaygın biçimde uygulamada görülmektedir. Bugün teşkilatlanmış kredi müesseselerinin artmasına karşılık halen şahıslar, başvurulan önemli bir kredi kaynağı olarak kırsal kesimde varlıklarını devam ettirmektedirler. Az gelişmiş ülkelerde toplam tarım kredisi içinde şahıslardan alınan kredi önemli bir yer tutmaktadır. Kredi kaynağı olan şahıslar; akrabalar, faizciler, tüccarlar ve arazi sahiplerinden oluşmaktadır. Şahıslardan yapılan borçlanmalar genellikle karşılıklı güven ve anlaşmaya dayalı olup, yazılı bir sözleşme yoktur. Akrabalar arasındaki borçlanmalar çoğunlukla faizsiz olduğu halde diğer şahıslardan alınan kredilerde faiz oranı yüksek ve ödeme şartları ağırdır. Şahıslar ve tüccarlardan temin edilen krediler nakdi veya ayni olabilmektedir.

Tüccar ve satıcılar verdikleri krediye karşılık; yüksek faiz tahakkuk ettirerek, hasat sonunda sabit fiyatla ürün alarak, sattıkları malların fiyatını yüksek göstererek bir gelir temin ederler ki, bu her üç durumda çiftçilerin aleyhine sonuçlanmaktadır. Özellikle çiftçiler giyim ve ev eşyasını tüccardan borçla alarak, hasat sonunda bunu ödemektedirler.

Şahıslardan alınan krediler genellikle kısa vadeli olduğundan, çiftçi bu kredi ile uzun vadede netice verecek olan ıslah faaliyetlerine ve yatırıma girişmemektedir. Çiftçilerin kredi kaynağı olarak bir çok mahsurlarına karşılık, şahısları tercih etmelerinin sebepleri, borçlanmadaki kolaylık ve formalitelerin azlığı, borçlanmada üretim veya tüketim arasında farkın gözetilmemesi ve tüketim içinde borçlanabilmek, güvence için daha ziyade karşılıklı güvenin yeterli görülmesi olarak belirtilebilir.

Teşkilatlanmış kredi kaynakları kendi içerisinde iki kısımda mütalaa edilebilir. Birincisi esas amacı tarım kesimine kredi vermek olan kuruluşlar, ikincisi ise esas amacı bu olmamakla birlikte tarıma da kredi açan kuruluşlardır. Teşkilatlanmış kredi müesseseleri kanun ve yönetmeliklerle kurulmuş ve belirli esaslar dahilinde çalışan resmi, yarı resmi veya özel teşebbüslerdir. Bunlar faiz haddini genellikle şahıslara göre daha düşük tutarlar ve faiz oranını istedikleri gibi değiştiremezler.

Teşkilatlanmış kredi müesseselerini; kamu tarımsal kredi kuruluşları, tarım kredi kooperatifleri, özel teşebbüsler tarafından kurulan banka ve şirketler ile Merkez Bankası olmak üzere 4 grupta incelemek mümkündür.

Kamu kredi kuruluşları; tarımsal kredi faaliyetlerini yürütmek için devlet tarafından kurulan veya sermayesine iştirak edilen resmi veya yarı resmi teşekküllerdir. Bunların Türkiye'deki örneği T.C. Ziraat Bankası'dır. 1886 yılında Menafi Sandıkları kaldırılarak bunların yerine kurulan banka 1937 yılında 3202 sayılı kanunla bir devlet müessesesi haline getirilmiştir. Ziraat Bankası'nın esas kuruluş amacı, çiftçilere üretim kredisi vermek ve bu nev'i kredi imkanlarını artırmaktır. Banka, çiftçileri işletme sahibi yapmak, mevcut işletmelerini genişletebilmek, işletme sermayesi noksanlarını tamamlamak, üretimde verim ve kaliteyi artırmak, tarımsal ürünlerin pazarlama işlerini kolaylaştırmak, düzenlemek gibi sebeplerle zirai kredi vermektedir.

Kooperatif teşekküller kanalıyla üreticilere kredi temin eden kuruluşlar ise; Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, Çay Kooperatifleri, Topraksu Kooperatifleri v.b. leridir.

Çiftçilerin kredi temini için bir araya gelmeleri, küçük çaptaki kredi ihtiyaçlarının bir arada toplanması ve bir elden temini suretiyle bunlar daha iyi pazarlık gücüne kavuşurlar ve gerekli krediyi daha ucuz bir şekilde temin edebilirler. Kooperatifler, toptan olarak temin ettikleri krediyi, kendi teşkilatları aracılığı ile ihtiyacı olan üyelerine az bir farkla ulaştırırlar.

Kooperatiflerin kredi mekanizmasında yer almalarından amaçlanan hedefler şöyle özetlenebilir:

- a) Tasarrufu teşvik etmek ve sermaye arzını artırmak,
- b) Bölge dışından yeni sermaye kaynakları temin etmek,
- c) Borç verme işlemini daha dikkatli yaparak ve verilen kredileri devamlı kontrol ederek, kredinin daha etkin kullanımını temin etmek ve riski azaltmak,
- d) Borç veren kuruluşlara, yeterli miktarda teminat sağlayarak, o kuruluşların riskini azaltmak,
- e) Düşük işletme masrafları ile mümkün olduğu kadar kredi masrafını düşük seviyede tutmak.

Kooperatiflerin kredi temini için başvurabilecekleri başlıca üç kaynak mevcuttur.

Bunlar; kooperatif üyelerinin iştirakleri ve yedek sermaye, kooperatiflere yatırılan mevduat ile yabancı kaynaklardan yapılan borçlanmalardır.

Çiftçilere kredi temin eden mekanizma içerisinde, üreticiler açısından en yararlı kredi kaynağı olan kooperatifler, az gelişmiş memleketlerde, kooperatif sektörün istenilen ve kendisinden beklenenleri gerçekleştirecek seviyede gelişmemiş olmasından dolayı, kredi temininde fazla etkili olamamaktadırlar. Kredi temininde kooperatiflerin arzu edilen ölçüde rol oynayamamasının başlıca sebepleri:

- a) Kooperatiflerin mali yönden zayıf olmaları,
- b) Yöneticilerin tecrübesiz olması,
- c) Üye sayısının yetersizliği,
- d) Kooperatifçilik fikrinin henüz gelişmemiş olması ve yaşanan acı tecrübelerin bu fikirden üreticiyi soğutmuş olabilmesi,
- e) Kredi imkanlarının az oluşu ve iyi organize edilmemiş olması,
- f) Kredilerin geri dönüş nisbetinin düşük olmasıdır.

Özellikle tahsilat oranının düşüklüğü karşısında özel bankalar tarım sektörüne kredi açmaya fazla ilgi göstermemektedirler. Bunun için az gelişmiş ülkelerde bu sektöre kredi temin edecek kuruluşlar olan kooperatiflerin gelişmesi kaçınılmaz olmakta ve bu konuda devlet yardımına ihtiyaç hissedilmektedir.

Ekonominin tarım kesiminin kalkınmasında ve ilerlemesinde kullanılan önemli bir araç olan krediyi kullanmadaki başarı, tarımcının krediden yararlanma yollarına ve kredi kullanımının denetlenme ölçüsüne bağlıdır. Kırsal kooperatif kredi teşkilatlarının iki temel görevi vardır;

- 1) Kooperatif üyesi olan tarım üreticisinin yararına olacak uygun fiyatta, yeterli miktarda, zamanında ve uygun şartlarda sermaye sağlamak, kredinin kullanımını denetlemek ve üyelerini bu konularda eğitmek,
- 2) Kırsal tasarrufları yönlendirmek.

Kredi kooperatifleri, bu iki esas vazife yanında, hemen her türlü bankacılık işlemlerini de yapabilirler.

Kooperatif üyelerinin kredi talepleri kooperatif idaresi tarafından teşkil edilecek bir kurul vasıtasıyla incelenerek, söz konusu kredi isteğiyle ilgili bir değerlendirme raporu hazırlanmalıdır. Bu raporda; çiftçinin ekonomik durumu, kredi talebinin amacı, istenen kredinin miktarı, süresi, ödeme biçimi, üyenin katkısı, güvence, üyenin artırım ve ödeme gücü, üyenin daha önce kooperatiftan aldığı kredilerle ilgili tarihçesi v.s. konular açıkça belirlenmelidir. Eğer bu hususlarda kredi isteyen üreticinin yeterliliği tespit edilir ve istenen kredide kooperatifin kredi politikasına ters düşmez ise çiftçiye talep ettiği kredi verilebilir.

Kredi kooperatifleri, çok çeşitli amaçlar için ve verilen tek bir krediyi, tüm kredilerin toplam değeri ile akla uygun bir ilişki içerisinde tutarak, kredi politikalarının riskini dengeleyebilirler.

Kredi verileceği zaman kooperatif ile üye arasında yapılacak sözleşmede; miktar, süre,

faiz oranı, kredi ve borcun başabaş değerindeki değişiklikler, istenen teminat, krediyi ödenenin ve kullanmanın biçimi, alınan kredi geri ödenmediğinde yapılacak işlemler belirtilmelidir.

Eğer kredi aynı olarak ödenirse, kooperatifin krediyi kontrolü daha kolay olacağı için, kredi politikası belirlenirken, aynı kredilere ağırlık vermek, kredinin amaç doğrultusunda, üretime yönelik işlerde kullanım oranını artıracaktır.

Tarımsal kredi için kırsal tasarrufların oranı ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin, Japonya'da kırsal tasarruflar kredi talebinin üzerinde olduğu halde, kırsal tasarrufların, kırsal kredi talebini karşılama nispeti Fransa'da % 60, Hindistan'da ise % 10'dur. Bu konuda etkili olan faktörler; kırsal kesimdeki zenginlik derecesi ile üreticilerin tasarruf alışkanlıkları olmaktadır.

Kredi kooperatiflerince takip edilecek politika şöyle ifade edilebilir:

- a) Kredinin çoğunluğunun kooperatifler kanalı ile çiftçiye ulaştırılması ve sorumluluk açısından kredi alan çiftçilerin de kooperatifin yönetimine katılmalarının temini,
- b) Kooperatif yönetiminde iyi hizmetin esas olması ve masrafların fazla yüksek tutulmaması,
- c) Uygulanacak faiz oranının, borç vermede kullanılan sermayenin maliyeti ile kooperatifin faaliyetine devam edebilmesi için gereken masrafları karşılayacak miktarda yapılacak ilaveden fazla olmaması,
- d) Kooperatif yöneticilerinin, çalışanlarının, tarım ve bankacılık alanında eğitime tabi tutulması,
- e) Kooperatif yöneticilerine ve çalışanlarına iyi bir hayat standardı temin edecek seviyede ücret verilmesi.

Teşkilatlanmış kredi kaynaklarından bir diğeri özel teşebbüslerdir. Bu gruba anonim şirket şeklinde kurulmuş bulunan; ipotek bankaları, ticaret bankaları, tasarruf sandıkları ve sigorta şirketleri girmektedir. Ticari bankalar tarıma daha çok kısa vadeli krediler açmakta ve daima sanayi sektörüne kredi açmayı tercih etmektedirler. Bu bankaların tatbik ettikleri faiz oranı da yüksek bulunmaktadır. Sigorta şirketleri ipotek karşılığı kredilerle tarım kesimine yardımcı olmaktadır.

Teşkilatlanmış kredi müesseselerinin diğeri ise Merkez Bankası'dır. Banka, kredi müesseselerini finanse etmek ve tarımsal senetlerin reeskontunu yapmak suretiyle tarım sektörüne kredi yönünden yardımcı olmaktadır.

Her memlekette, gelişme durumu ne olursa olsun, tarım sektöründe üretimi artırmak ve çiftçilerin hayat standardını yükseltmek için gerekli şartlardan birisi tarımsal kredi olduğu için, hükümetler bir taraftan kredi müesseselerini kurmak, diğer taraftan da kredi sistemini kontrol altına almak suretiyle tarım kesiminde sermaye ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadırlar. Tarımsal kredinin ülke ihtiyaçlarına ve tarım politikasının hedeflerine göre

düzenlenmesi için kredi işlerinin devlet vazifeleri arasında bulunması zaruri olmaktadır. Devlet tarımsal kredi müesseselerine dolaysız veya dolaylı olmak üzere iki şekilde yardımda bulunmaktadır. Dolaysız (direkt) olarak yapılan yardımlar:

- a) Kredi müesseselerinin işletme sermayelerini artırmak,
- b) Kredi kuruluşlarının belirli amaçlarla üreticilere borç vermesini sağlamak,
- c) Düşük faizle veya faizsiz borç verilmesi istendiğinde, müesseselerin zararını karşılamak,
- d) Eski borçlara ait ana para ve faizlerin kısmen veya tamamen affedilmesi istendiğinde, kredi kuruluşlarının sarsılmalarını önlemek,
- e) Kredi müesseselerinin zararlarını karşılamak olabilmektedir.

Dolaylı (endirekt) olarak yapılan yardımlar ise; vergi kolaylıkları, kredi alacaklarının tahsilinde tanınan rüçhan hakkı, kredi kuruluşlarına ait malların haciz ettirilmemesi olabilmektedir.

Türkiye'de devlet tarımın finansmanı için bir devlet müessesesi olan T.C. Ziraat Bankası'nın sermayesini takviye etmek ve bazı projeler için özel kredi vermek suretiyle tarım kesimine yardımda bulunmaktadır. T.C. Ziraat Bankası ise kooperatifçiliği teşvik çalışmalarına önem vermekte ve bu konudaki hizmetlerini artıran bir şekilde devam ettirerek kredileri, kooperatifler kanalıyla kullanırmaya özen göstermektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da "Kredilemedeki başlıca güvenceyi kooperatiflerin projelerine ve üretim değerlerine dayandıran bir uygulama geliştirilecektir..." denilerek, kredi mekanizması içerisinde kooperatiflere verilen önem vurgulanmıştır.

Ülkemizde tarımsal kredi işlerinde aşağıda belirtilen hususlara önem verilerek çiftçilere bazı kolaylıklar sağlanabilir:

1. Tarımsal krediler üretime yönelik olmalıdır.
2. Tarımsal kredinin, kontrolü iyi yapılmalı, amaç dışı kullanımı önlenmeli, imkan nisbetinde aynı krediye ağırlık verilmelidir.
3. Uzun sürede netice verebilecek ıslah çalışmaları ve yatırımların kredilerle gerçekleştirilebilmesi için orta ve uzun vadeli kredilerden yararlanma imkanı artırılırken, faizleri mümkün olduğu ölçüde düşük tutulmalıdır.
4. Kuruluşların kredi işlemleri basitleştirilmeli ve yapılan işlemlerde homojenlik sağlanmalıdır.
5. Ödeme gücü ölçüsünde kredi verme imkanı temin edilerek, üreticilerin kredi mekanizmasında yer alan ve aşırı faiz uygulayan şahısların ellerine düşmeleri önlenmelidir.
6. Kontrollü krediye ait işlemler kolaylaştırılarak, uygulaması yaygınlaştırılmalıdır.
7. Tarım sektöründe ürün sigortasına önem verilerek çiftçilerin mali ve kredi gücü muhafaza edilmelidir.
8. Kredi mekanizması içerisinde çiftçiler için en uygun şartları temin edebilecek teşkilatlar olan kooperatiflerin karşı karşıya buldukları problemlerin çözümüne gereken dikkatin gösterilmesi ve bu engellerin ortadan kaldırılması, gerek kooperatifçiliğin, gerekse işletmelerin sermaye noksanını gidermenin en önemli aracı olabilecektir.

LİTERATÜR

1. AÇIL, A.F. — DEMİRCİ, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, A.Ü. Ziraat Fak. Yay. No. 880, Ankara
2. AKSÖZ, A., 1972. Zirai Kredi, Atatürk Üniversitesi Yay. No. 227, Erzurum.
3. BÜLBÜL, M., 1974. Türkiye'de Tarım Sektöründe Kredi ve Sorunları, Ziraat Ekonomisi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 25-41, Ankara.
4. DPT, 1970. Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, DPT Yayın No: 860, Ankara.
5. DPT, 1979. Dördüncü Bes Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983. Yay. No: 1664, Ankara.
6. DEMİRCİ, R., 1985. Yatırım Projeleri Geliştirme ve Değerlendirme, T.C. Ziraat Bankası Eğitim Md. lüğü Seminer Notları No: 6, Ankara.
7. HELM, F.C., 1976. Kooperatif İşletme Ekonomisi, Çeviren: İlhan Cemalcılar, E.İ.T.İ.A., Yay. No: 150/92, Eskişehir.
8. ÖZÇELİK, A., 1985. Tarım Kredi Kooperatiflerinin Üst Teşkilatlarında Üyelik, Karınca Sayı: 583, Ankara.
9. ÖZÇELİK, A., 1986. Su Ürünleri Kredileri ve Kooperatifler, Karınca, Sayı: 589, s. 12-16, Ankara.

TÜRK TARIMININ AVRUPA TOPLULUĞU İLE ENTEGRASYONU

Prof. Dr. Turan GÜNEŞ

I- GİRİŞ

Türk tarımının Avrupa Topluluğu tarımı ile entegrasyonu kavramı, Türk tarımının Avrupa tarımı ve tarım politikası ile bütünleşmesi ile eş anlamlı olarak düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye tarımında, Avrupa Topluluğunun eksikliklerini giderme yönünden ve onu tamamlama bakımından hangi tedbirler alınmalı ve Avrupa Topluluğu ile olan ekonomik münasebetlerden zarar görmemesi için Türk tarımında hangi faaliyet alanlarının ve hangi yönde geliştirilmesi gereklidir. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile tam üyeliğinde, Topluluğun tüm ekonomik ve organizasyonel hareketlerine tam uyumun sağlanması da, bu kavram içinde yer almaktadır. Bu düşünceler ile, Türk tarımının Avrupa Topluluğu ile entegrasyonunda, şu aşamada en acil ve önemli olan, bu bütünleşmenin tam olarak yapılabilmesinde gerekli harmonizasyon, yani uyum tedbirleri ve bunların hazırlıkları üzerinde durulacaktır.

Önce Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda tarımın ekonomideki yeri ve yapısı özlice belirtilecek, daha sonra Türk tarımının gelişimi açıklanacak ve Türkiye'nin tam üyelik için, ortak tarım politikasına uyumu yönünden alması gerekli tedbirleri hakkında bilgi verilecektir.

II- TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU'NDA TARIMIN YERİ VE YAPISI

Türkiye ve Avrupa Topluluğu ekonomilerinde tarım oldukça farklı büyüklük, önem, şekil ve özellikte bulunmaktadır. Türkiye gayrisafı milli hasılasında ve dış satımında ta-

rım nisbi olarak yıllara göre küçülmekle beraber, halen ekonomide önemli bir sektör özelliğini korumaktadır. Toplulukta ise, onikili hale gelmesi ile, ekonomik yapı, endüstri karakteri yanında, tarım sektörünün de ağırlık kazandığı bir yapıya dönüşmüş, tarım politikasının boyutları değişmiştir. Tarımla uğraşanların ve tarım işletmelerinin sayısı % 50' den fazla bir artış göstermiş, işlenen tarımsal alan % 40 artmış, tarımsal üretim değeri % 15 yükselirken, özellikle Akdeniz'e has ürünlerde artış meydana gelmiştir. Topluluk, daha çok tarımsal üretim fazlası ile, tarımsal harcamaları yükseltmiştir.

Tarımsal üretimin ana gruplar halinde bileşimi Türkiye ve Topluluk arasında büyük farklılık göstermektedir. Türkiye'de tarımsal üretimin % 75,4'ü bitkisel üretim ve % 24,6'sı hayvansal üretim şeklinde, bitkisel üretim ağırlıklı ve bozuk bir denge halinde olmasına karşılık, Toplulukta % 54,7 ile hayvansal üretimi ağır basan uygun bir denge mevcut bulunmaktadır.

Türkiye, tarımının bitkisel ve hayvansal üretimindeki bu dengesiz yapısı karşısında, ekonomisinde tarımın geliştirilmesine ve uygun dengeli bir tarım kurulmasına ayrı bir önem vermektedir. Çünkü bütün olarak geliştirilen bir tarım, hem bitkisel ve hayvansal üretimde, kendi içindeki dengeyi daha iyi kurabilir ve hem de sektörler arası alım ve satım ilişkileri sayesinde ekonomi ile bütünleşerek, sanayi ve diğer tarım dışı sektörlerin gelişmesine uyarıcı ve tamamlayıcı bir rol üstlenebilir. Bu düşüncelerle olsa gerektir ki 1978-83 döneminde yılda ortalama % 4,1 oranında artan toplam fiziki üretimin Beşinci Plan döneminde % 6,6 dolayında artışın da tarıma önemli görevler verilmiştir. Nitekim tarımsal ürün ihracatının yılda ortalama % 9,1 oranında artması öngörülmüştür. Bu artışta en büyük pay bitkisel üretime (% 66,2) yüklenmekte, bunu hayvansal ürünler üretimi (% 27,4 ile) izlemektedir.

III- TÜRKİYE TARIMININ GELİŞİMİ

Türkiye tarımında, verimliliğin artırılması, bitki deseninin çeşitlendirilmesi ve ileri teknoloji uygulanması amaçları ile sulama yatırımlarına büyük önem verilmektedir. Beşinci Beş Yıllık Plan dönemi içinde 475.000 hektarı büyük su işleri ve 325.000 hektarı küçük su işleri olmak üzere, 800.000 hektar alanın sulanması hedeflenmiş olup, çalışmalar sürdürülmektedir.

Tarımda gübre kullanımının artırılması üzerinde de önemle durulmaktadır. 1985'de toplam olarak 7,3 milyon ton kimyasal gübre kullanılmıştır. Gübreleme oranının % 65' den % 79'a çıkarılması planlanmıştır.

Üretimin artırılmasında yüksek verimli tohumluk kullanımı önemli görülmektedir. Yurt içinden karşılanmayan çeşitlerin ithali ile yüksek verimli tohumluk kullanımını önemli derecede artmıştır. Tohumluk üretiminde özel kesimin çalışma imkanı kazanması ithalatın serbest bırakılması gibi, yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Örneğin patatesten yeni çeşitler, mısır ve ayçiçeğinde hibrit çeşitler, verimlerin artışında etkili olmaktadır.

Nadas alanları azaltılarak 1982'de 6.614.000 hektardan 1984'de 6.000.000 hektara düşmüştür. 1989'a kadar 4.500.000 hektara düşmesi planlanmıştır.

Ekim alanlarının değişmeleri ve uygulanan daha ileri teknolojiler ile, tarla bitkileri grubunda en önemli artış, tohumluk ithali ve ikinci ürün uygulamalarına paralel olarak buğday, mısır, ayçiçeği ve soya üretiminde meydana gelmiştir. Şeker pancarı üretimi, iç talebi

karşılacak düzeye yönlendirilmektedir. Tütün de üretim, talebi sağlayacak şekilde devam etmektedir. Son beş yıl içinde hububat yılda ortalama % 3,9, bakliyat % 29,3 sanayi, yumru bitkileri ve yağlı tohumlar % 4,8, meyveler % 4,5, sebzeler % 7,1 nisbetinde artmıştır.

Hayvansal ürünlerde ise yavaş bir artış mevcuttur. Son beş yıllık dönemde toplam et üretiminde yılda ortalama % 5,3 artış olmuştur. Bu artış sütte % 4,3 ve yumurtada % 10,5 dir. Hayvansal üretim artışında, toplam hayvan varlığı içinde üstün verimli kültür ırklarının ve bunların yerli ırk hayvanları ile melezlerinin artışı etkili olmaktadır. Ayrıca, soya ve mısır gibi kaliteli yem maddeleri üretimlerinin artışı ile, karma yem kullanımına getirilen subvansiyon uygulamalarının bunda tesirleri mevcuttur.

Türkiye tarım ekonomisi içinde çok önemli bir yeri olan hayvancılığımızın ana yem kaynağını meralarımız teşkil etmesine rağmen, bu alanların daha verimli hale getirilmesi için bu güne kadar etkin bir yasal düzenlemeye gidilmemesi, bu alanlardan verimli bir şekilde yararlanılmasını ve tarımsal girdi kullanımını da engellemektedir.

Tarımda gelişmenin en iyi ölçülerinden biri, girdi kullanımındaki artışlar ile, bunlar arasındaki dengenin kurulmasıdır. Türk tarımının satın aldığı tüm üretim faktörleri, gerek geçmiş dönemlerde ve gerekse 1980-84 döneminde belirli ölçüde artmaktadır. En dikkat çekici gelişmeler gübre ve traktör kullanımında olmaktadır. Ancak bu değişmelere eşlik eden sabit sermaye yatırımlarında bir durgunlaşma mevcuttur. 1965-75 döneminin ilk yarısında yılda % 5,1 ikinci yarısında % 10,6 artan reel tarım yatırımları, 1975-85 'de ve günümüzde gerileme eğilimi göstermektedir. Bunun başlıca sebebi, gerek 1980 öncesi ve gerekse sonrası, gelişme politikalarında, tarım dışı sektörlerle "aşırı" bir öncelik tanınarak, yatırım tahsislerinde tarım yatırımları payının düşük tutulmasıdır.

Türk tarımında 1965-75 döneminde gübre kullanımı yılda % 16,3, sulanan alanlar % 5,3 ve traktör varlığı % 16,1 nisbetinde artmıştır. Buna karşılık emek kullanımı ise % 1,8 gibi son derece zayıf bir hızla büyümüştür. Buna göre Türk tarımında faktör bileşiminin modern ekipman ve teknoloji kullanımı lehine bir değişimi mevcuttur. Bu değişim 1975-84' de de devam etmekle beraber önceki kadar süratli değildir. Yavaşlama günümüzde de sürmektedir. Hatta 1965-75 dönemlerinde başlamış görünen daha etkin üretim teknolojilerine doğru yönelme, günümüzde bir duraklama safhasına girmiş bulunmaktadır. Aynı duraklama tarımsal üretimde de görülmektedir. Tarımsal üretim artışı 1965-75 de yıllık ortalama itibarıyla % 3,4 iken, 1975-84'de % 2,4'e düşmüştür. Son yıllarda yani 1980-84 'de üretim artışı % 2,1 nisbetinde düşerek daha da yavaşlamıştır. Araştırma sonuçları Türk tarımında genel olarak faktör bileşiminde etkinliğin sağlanamadığını göstermektedir. Bunların sonuçlarına göre Türk tarımı süratle modernleşmemekte ve böylece tüm ekonomik gelişmeye yeter derecede katkıda bulunamamaktadır.

Türk tarımı 1980'li yıllara girerken gıda üretimini, talepteki büyümeye paralel olarak artırmak suretiyle, ücret hadleri, sınavi kârları ve yatırımlar üzerinde aşırı baskılar oluşmasını önlemekte ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesine olumlu ve çok önemli katkıda bulunmaktaydı. Ancak 1980 sonrasındaki gelişmeler, bu katkı bakımından bir dönüm noktasına işaret etmekte ve tarım sektörünün besin arz ve talep dengesini sağlamakta artık zorlanmaya başladığını göstermektedir. 2000'li yıllara doğru 1.635.000 hektar araziye verimli tarım alanlarına dönüştürecek olan Güneydoğu Anadolu Projesi planlandığı şekilde gerçekleşir ve proje, tarım gelişme politikamızın vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alınırsa, bu sektörün besin talebini sürekli olarak karşılaması mümkün olacaktır.

Tarımın gelişiminde çeşitli reel gelirlerinin artırılması ve buna paralel olarak girdi kullanımının ve yatırımların geliştirilmesi önemli bir faktördür. Yapılan çeşitli çalışmalar son yıllarda çiftçi reel gelirlerinin azaldığını göstermektedir. 1975-85 döneminde tarımsal reel gelir yılda % 2,4'lük bir büyüme kaydederken bu dönem içinde 1980-85 arasında aynı oran % 2,1'e düşmüştür. Oysa tarım sektörü geçmiş dönemlerde mesela 1950-60'da % 5,4 ve 1965-75'de % 3,8 gibi nisbeten yüksek büyüme hızları kaydetmiştir. Buna göre tarım, artan hasıladan daha az pay almaya başlamış, gelir yaratma gücü nisbeten zayıflamış, üreticilerin eline geçen para ve reel gelir artışları yavaşlamıştır.

Günümüzde tarımın gelir yaratma gücünün zayıflaması onun, bir taraftan kendi içinde girdi sağlamlasını zorlaştırırken, diğer taraftan, öbür sektörler ve tüm ekonomi ile oluşturması gerekli bütünleşmeyi de ancak ağır bir tempo ile meydana getirmesi durumunu yaratmaktadır. Daha çok kendi içine kapanık bir sektör özelliğini koruyan tarımın, diğer sektörlerden girdi talebi, hayli yavaş büyümektedir. Bu nedenle tarım, gerek satıcı sektörlerde ve gerekse tüm ekonomide dikkate değer derecede üretimi hızlandırıcı bir etki yaratmamaktadır.

Tarımsal gelişme içinde, üretilen tarımsal ürünün pazarlamada yeralması ve sanayide girdi olarak kullanılmısındaki gelişmeler de ele alınarak incelenmektedir. Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanan nisbetleri 1980'den itibaren artmış ise de, genellikle düşük seviyede bulunmaktadır. Sanayi için hammadde temininde tarım, halen başarı sağlamamaktadır. Hammadde yetersizliği, gıda sanayiinin düşük kapasitede çalışmasının sebepleri arasında bulunmaktadır. Nitekim bu sanayiın 1983 yılı ortalama kapasite kullanım oranı % 60-70'dir.

Diğer taraftan yurdumuzda tarım sektöründeki produktivite artışı, sanai produktivite artışının altında bir seyir izlemektedir. Tarımsal işgücü produktivitesi 1975-85 döneminde, 1965-75 dönemine göre % 1,9'dan % 3'e yükselmekle beraber, 1980-85 döneminde bu artış % 2,2 ile önemli ölçüde zayıflamıştır. Türk tarımındaki işgücü produktivitesi, 1960'da 6,1 iken, 1980'de 12,7 olmuştur. Ancak bu seviye gelişmiş ülkelere ve AT'ye oranla son derece düşüktür. Bu değer mesela Batı Almanya'da 113,7, Fransa'da 101,8, İtalya'da 48,0, Danimarka'da 131,2 İngiltere'de 116,3, İspanya'da 44,8'dir. Buna göre bir Danimarka tarım işçisi Türk tarım işçisinden 10 kat, İngiltere ve Batı Alman işçi 9 kat, Fransız işçisi 8, İtalya ve İspanya işçisi 4 kat daha fazla üretim yapmaktadır.

Türkiye tarımında gelişmenin bir ölçüsü de iç ticaret hadleridir. DİE verilerine göre yapılan analizler 1974-78'de tarım lehine olan iç ticaret hadlerinin, 1979'dan sonra tarım aleyhine döndüğünü göstermektedir. Dönüm noktası 1978 yılıdır. Eğilimdeki bu değişiklik, 1980'li yıllara yaklaşırken, fiyat makası vasıtasıyla, tarımdan diğer sektörlerle doğru, yatırım fonları akmaya başladığını göstermektedir.

Türkiye'de tarım ve tarıma dayalı ürünlerin ihracat gelirleri, geçmişte tuttuğu büyük yeri halen korumaktadır. Gerçekten, ihracat kaynaklı döviz gelirlerimizin 1970 yılına kadar dörtte üçünden, 1975 ve 1980'e kadar da yarısından fazlasını tarım sektörü tek başına sağlamıştır. Ancak 1980'den sonra gelen yıllar bir dönüm noktası olmuş, tarımın nisbi döviz katkısı süratle gerileyerek 1984'de dörtte bir kadar düşmüştür. Bu değişimde, son yıllardaki "dışa açık büyüme" ve "sınai üretimi dünya piyasalarına yönlendirme" politikalarının şüphesiz büyük rolü olmuştur. Türkiye'de tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ihracat dövizlerine katkısının son yıllarda % 40'lara, hatta % 30'lara düşmesi, uluslararası ihracat yapıları bakımından halen yüksek bir katkının devam ettiğini göstermektedir.

III- TÜRK TARIMININ AVRUPA TARIMINA ENTEGRASYONU İÇİN GEREKLİ OLAN ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMU TEDBİRLERİ

Bilindiği gibi, Ankara anlaşmasının 11'inci maddesinde, "Ortaklık rejimi, topluluğun ortak tarım politikasını gözönünde bulunduran özel usullere göre tarım ve tarım ürünleri alışverişini de kapsar" hükmü yer almaktadır. Bu hükmün en belirgin özelliği, anlaşmanın, Roma antlaşmasında, sanayi ürünleri bakımından tesis edilmesi öngörülen gümrük birliği ilkesinin, tarım ürünleri açısından da, serbest bir dolaşımın sağlanacağı yönündeki temel prensibi aynen korumasıdır. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ile gerek madde bazında, gerek bu alandaki yasal düzenlemeler açısından, Türk tarımı ile topluluk tarımı arasında uyum sağlanacağı (11. md. 2'ci fıkra) açık olarak vurgulanmaktadır.

Türkiye tarım politikasının, ortak tarım politikasına uyumu, topluluk tarımsal üretiminin bütününe yakın bölümü için uygulanan ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü bütün yan politika ve mekanizmaların üstlenilmesidir.

Türkiye, ortak tarım politikasına uyumu, aşağıda belirtilen hususlarda sağlamak durumundadır:

- 1- Tarımsal yapı değişimleri
- 2- Üretim faaliyeti geliştirmeleri
- 3- Fiyat politikasına uyum
- 4- Topluluk içi ticaret politikasına uyum
- 5- Üçüncü ülkeler ile ticaret politikasına uyum
- 6- Topluluğun rekabet politikasına uyum
- 7- Topluluğun finansmanı politikasına uyum
- 8- Topluluk tarım ürünleri pazarlama hizmetlerine ve organizasyonlarına uyum
- 9- Topluluk tarım hukukuna uyum.

Şimdi de Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyum unsurları ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. Uyum İçin Gerekli Tarımsal Yapı Değişimleri

Toplulukta ortak piyasa düzenlerinin gerekleri, sektörün özelliklerine uygun, optimal boyuta ulaştırılmaya çalışılan işletmelerle yerine getirilebilmektedir. Türkiye ile Topluluk ülkeleri, tarım işletmelerinde önemli büyüklük farklılıkları göstermektedirler. Türkiye'nin tarımsal yapısını, Topluluğun, tarımsal yapısı gibi, optimal işletmeler şeklinde düzenlenmesi; işletme sayısının çokluğu ve diğer sektörlerin gelişmemiş olması nedeni ile, kısa dönemde mümkün görülmemektedir. Ancak Türkiye, süratle, mevcut işletmelerde arazi toplulaştırması ve işletme bünyesi bütünlüğünü sağlama çalışmalarına girerek modernleştirme çalışmalarına başlamalıdır. Asgari tarım işletmesi büyüklüğü yasal olarak saptanmalı ve uygulanmalıdır. Tarım kesiminde, rasyonel bir şekilde üretim yapan ve iktisaden yaşayabilen sağlam işletmeler kurulmalıdır. Bu sebeple, küçük ölçekli ve arazileri parçalı işletmelerin toplanması ve toparlanması yönünden, yapısal gelişim için maddi yardım sağlanmalıdır. Entansiteyi artırıcı tedbirler alınmalıdır. Yapı düzenleyici önlemler ile birlikte, tarımdaki fazla nüfusu diğer sektörlerde çalıştırılabilecek istihdam alanları yaratılmalıdır.

Tarımın alt yapısında, çiftçilerimizin, pazar isteklerine göre üretim yapması, üretimde kaliteye önem verici anlayışa ulaştırılması, kalite ve fiyat ilişkisini kurma ve maliyeti düşürme kavramına alıştırılması da önem taşımaktadır. Çiftçilerimizin bu yönde büyük

noksanlıkları mevcuttur. Topluluk tarımı ile uyum sağlanacak alanlarda, çiftçilerin, belirlenen Avrupa tarım anlayışına ulaştırılması için, Avrupa tarımının tanıtılmasına ve araştırmaya dayalı yayım çalışmalarına süratle girilmelidir.

2- Uyum İçin Gerekli Üretim Faaliyeti Gelişmeleri

Türkiye, zaman zaman üretim fazlası ile karşı karşıya bulunduğu ürünler hariç olmak üzere, her alanda ve verimliliği artırmaya dayanan bir tarım politikası izlemektedir. Oysa Toplulukta bugün, bir çok ürünlerde büyük miktarda üretim fazlası mevcuttur. Üretim açısından Türkiye'nin Topluluğa uyum sağlaması, ürün bazında durumun incelenmesinden sonra, her bir ürün için ayrı ayrı olabilecektir.

Burada bütün grupları için ana başlıklara kısaca temas edilecektir.

Türkiye ve AT'nin hububat üretimi, ticareti ve stok durumunun incelenmesinden, AT'nin hububat ithalatının önemli olduğu belirmektedir. Özellikle topluluk sert buğday ihtiyacında bulunmaktadır.

Türkiye hububatta sert buğday üretimini teşvik eden bir politika ile Topluluğa her zaman satış imkanı bulabilecektir. Ülkemizde çeşitli hayvan yemleri üretiminde meydana gelen fazlalıklar da, Toplulukta satılabilecektir. Bakliyatın da toplulukta satış imkanı bulacağı beklenmektedir. Geleneksel ihraç ürünlerimiz olan pamuk, tütün, fındık, üzüm, incir ve narenciye ürünlerinin artırılmasına ve topluluk pazarlarına satışına devam edilmelidir. Türkiye'nin ve Topluluğun bitkisel yağ açığı karşısında Türkiye'de bu üretim faaliyetleri geliştirilmelidir. Taze sebze uygun pazarlama ile geliştirilebilir. Özellikle topluluğun kendi içinde üretim boşlukların bulunduğu dönemlerde taze sebzelerden satış imkanı olanlar pazar araştırmaları ile saptanabilir. Meyvelerden yumuşak ve sert çekirdekli meyveler, narenciye (özellikle limon) ve turfanda üzüm satışı imkanlarına sahiptir. Türk çayının tanıtımı ile satışların geliştirilebileceği düşünülebilir.

Hayvansal ürünlerden sığır etinde topluluk kendi kendine yeterliliğe ulaşmıştır. Türkiye sığırdan gerek üretim miktarı ve gerek kalite yönünden dış satım imkanına sahip değildir. Koyun ve keçide kendi kendine yeterliliğin altında olan AET'de sistemli ve kaliteli ürün sunma çalışması ile pazar zorlanabilir. Türkiye Topluluğa tam üye olunca, Topluluğun ucuz ve kaliteli sığır etleri pazarlarımızda yer alabilecektir.

Sığır eti gibi Ortak Pazar'da üretimi yüksek süt, tereyağ, peynir, tavuk eti ve yumurtanın iç pazarlarımızda devamlı ve geniş ölçüde yerleşmemesi ve bu yöndeki hayvancılığı geriletmemesi için, topluluktan belirli süreler için bazı tavizler istenmesi hazırlıkları yapılmalıdır. Bu faaliyet kolunun kısa sürede geliştirilmesi için bu faaliyet kolunda topluluğa katılım süresi uzatılmalı ve bu sürede Türkiye çeşitli tarım ürünlerinde uyumun esaslarını ortaya koymak için, ürün veya ürün grupları üzerinde ayrı ayrı çalışmalı ve uygulanacak üretim ve pazarlama politikalarını saptamalıdır.

İşlenmiş tarım ürünleri ve yiyecek maddeleri içinde tam üyelikte bazı sorunların belireceği açıktır.

Gıda maddelerinin herbirinin ayrı ayrı özellikleri vardır. Bazı ürünlerin işlenmesinde iç ve dış talepler açılabilen ve üretim fazlaları ile güçlükler ortaya çıkmaktadır. Mesele domates salçası gibi, ihraç edilen fakat topluluğa kotası genel olarak aşılacak ürünlerde

üretim (işleme), gerek iç ve gerek dış talebe göre ayarlanmalı ve teşvikler buna göre yapılmalıdır.

Türkiye'nin Topluluğun tam üyesi olmasında tüm gıda maddelerinin dış satım yapan işleme yerlerinin Topluluk standardında olması aranmaktadır. Hububat, meyve, sebze, hayvansal ürün işleme yerlerinin, ortak tarım politikasına uyumunda işleme yerleri standartlarına şimdiden yönelmelerine gerek vardır. Bu standartlar aynı zamanda işleyiciler için de geçerli olduğundan, yönetici ve işçi eğitimlerine süratle girişilmelidir.

Bütün olarak üretim bakımından yapılacak ilk iş, AT'da üreticilere sağlanan kolaylıkların, Türkiye'de sağlanması ve kısa dönemde gelişimin elde edilmesidir.

3- Fiyat Politikasına Uyum Tedbirleri

Ortak fiyat politikasının Türkiye tarafından üstlenilmesi, çeşitli tarım ürünlerini kış ekimlerinden önce tesbit edilmiş taban fiyatı, tavan fiyatı ve üretici yardımı düzenlerine dayandıran ve FEOGA'nın belirli parasal katkıları ile işletilecek fiyat politikasına kavuşturulması anlamını taşımaktadır.

Türk tarım ürünleri fiyatlarının, Topluluğun taban fiyatları ile tavan fiyatlarına uydu-
rulması, Ortak Pazar'a yönelik Türkiye tarımsal ürünler dış satımında, serbest dolaşımı sağ-
layacaktır. Ayrıca Türkiye'de destekleme uygulamaları disiplin altına girecektir.

Türkiye şimdiden, tarım ürünleri fiyatlarını tesbit ederken, AET fiyatlarını da bir kri-
ter olarak ele almalı ve fiyat uyumunu belli bir plan çerçevesinde, süratle gerçekleştirme
çabalarına girmelidir. Türkiye'nin bu hareketlerinde başarılı olabilmesi için topluluk tarım
ürünleri fiyat politikası mekanizmalarını ve bunlardaki değişimleri yakından izlenmeli ve
fiyat seviyeleri hakkında sürekli veri toplanmalı ve bunlar ekonomik analizlere tabi tutul-
malıdır. Bunlar için belirli merkezler, bürolar kurulmalı ve bu konuda yapılan araştırmalar
desteklenmelidir.

4- Topluluk İçi Ticaret Politikasına Uyum Tedbirleri

Topluluk iç ticarete belirli ticari kuralları koymuş ve bunu titizlikle uygulamakta-
dır.

Türkiye'nin dış ülkelere mal satan ve oralardan mal satın alan ihracatçı ve ithalatçı-
larının dış ticarete gerekli disipline uymaları şarttır. Bu disiplin ürünün standard kalitesin-
den, mal maddelerinin ödenmesine kadar geniş bir alan için gereklidir.

Türkiye, Ortak Pazar'a uyum için önce, gümrük birliğini her yönden tamamlama üze-
rinde çalışmalıdır. Topluluk, Türkiye'nin öngörülen gümrük indirimlerinin gerçekleşme-
sinde, ihracat için fon uygulamalarının ve ithalattaki ek vergilerin kaldırılmasında yarar ol-
duğu kanısında bulunmakta ve bunu istemektedir. Türkiye bu konuda hazırlıklar yapmalı-
dır.

5- Üçüncü Ülkeler ile Ticaret Politikasına Uyum Tedbirleri

Topluluğun üçüncü ülkeler çıkışı ithalatına, miktar kısıtlaması ve miktar kısıtlaması

etkisindeki tedbirler uygulanmasını yasaklayan bu politikasının gereklerine, Topluluğa katılma halinde Türkiye'nin de uyması icab etmektedir. Ayrıca Türkiye, Topluluğa katılma ile birlikte, Topluluğun gümrük koruması alanındaki bütün sistemlerini de aynen kabul etmek yükümlülüğünü de üstlenecektir. Türk piyasaları, üçüncü ülkeler çıkışlı tarım ürünlerine kısmen ve tedricen açılacaktır. Miktar kısıtlamaları kaldırılabilecektir. Türkiye'nin üçüncü ülkeler çıkışlı mallara daha açık olmasını yaratan bu durum karşısında tarımını, yapısal değişim yapması, rantabl işletmeler kurması ile geliştirmeli, üçüncü ülkelere satın alınan çeltik ve bitkisel yağ gibi ürünler yönünden süratle geliştirmeyi sağlayan tedbirlere eğilmelidir. Türkiye tarım politikasında bu ürünlere özel bir yer vermelidir. Ayrıca Türkiye'nin Topluluğun üçüncü ülkelerle keskin rekabet halinde olduğu taze meyve ve sebze, önemli geliştirme önlemlerini ve özellikle, pazara hazırlama, standardizasyon ve ambalajlamada uygun tedbirleri alması da zorunlu görülmektedir.

6- Topluluğun Rekabet Politikasına Uyum Tedbirleri

Rekabet politikası uyarınca, Topluluğa üye ülkelerin Türkiye'ye ve Türkiye'nin üye ülkelere ürün ihracatında Roma Antlaşması ile tesbit edilmiş olan rekabet kuralları aynen uygulanacaktır. Bu rekabet koşullarında Türkiye için dezavantajlı durum, özellikle maliyetlerin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye, ileri bir tarım tekniği ve yoğun bir girdi kullanımına sahip yüksek verimle çalışan, maliyetleri düşük Topluluk ve üçüncü ülke pazarları ile rekabet edebilmek için, maliyetleri düşürücü yönde etki yapacak, tarımda yapısal düzenleme önlemlerine, uygun girdi kullanımına ve teknolojiyi yaymaya önem vermelidir. Ayrıca kaliteli üretim yapma ve pazar organizasyonunu islah etme çalışmalarını da süratlendirmelidir.

7- Topluluğun Finansman Politikasına Uyum Tedbirleri

Türkiye normal olarak 22 yıllık geçiş dönemi sonuna kadar, yani 1995'e kadar, veya hızla girmeyi istediği bu yakın yıllara kadar, FEOGA'dan yardım alamamaktadır. Türkiye'nin bu tarihe kadar, ortak piyasa düzenlerine ve bu düzenlerin öngördüğü fiyat politikasına uyumun gerektirdiği destekleme giderlerini, üretici yardımlarını, kendisi karşılaması gerekmektedir. Tarımı süratle geliştirecek parasal yükümlülüklerin hesaplanmasını yapmalı ve kendi kaynaklarından harcama planı kurmalıdır. Ayrıca FEOGA'dan bu konuda yardım sağlamak için yeni girişimlerde bulunmalıdır.

Türkiye'nin Topluluğun finansman politikasına katılması ile, önce gümrük tarifesine yönelik gümrük tarifesi cetveli uyarınca sağladığı gümrük vergileri ile, uygulama alanına koyacağı prelevman ve fark giderici vergi sistemleri çerçevesinde sağlayacağı gelirleri Topluluk kasasına, konvertibiliteye ulaştırmış Türk parası olarak yatırmak yükümlülüğü altına girecektir. Buna göre Türk parasının dış pazarlar karşısındaki değerinin daha serbest olması, diğer bir ifade ile konvertibl hale gelmesi gerekmektedir. Türkiye parasını konvertibl hale getirirken, bunun enflasyonu hızlandırması için, paranın değerini koruyacak en önemli faktör olan mal ve hizmet üretim artışını ana politika haline getirmelidir.

8- Topluluk Tarım Ürünleri Pazarlama Hizmetlerine ve Organizasyonlarına Uyum Tedbirleri

Ürünlerin toplanmasından pazara hazırlanmasına ve tüm pazarlama hizmetleri ile değerlendirilmesine Topluluk bünyesinde büyük önem verilmektedir. Pazarlamanın Topluluk standardlarına göre teknik koşulları tam sağlanmadıkça, Topluluğa uyumun yerine getiril-

mediği açıklanmaktadır. Türkiye'de ham ve işlenmiş ürünlerin standartları, depolanmaları, paketlenmeleri, kalite kontrolleri ve işaretlenmeleri hizmetlerini tamamiyle ve teknik esaslara göre yerine getirici tedbirler alınmalıdır. Tarım ürünlerinin pazarlama hizmetlerinin tam ve eksiksiz düzenlenmesine büyük önem verilmelidir. Bunun için önce yurt içinde, belirtilen pazarlama hizmetlerini düzenleyici yasal şartlar hazırlanmalıdır.

Toplulukta tarım ürünleri pazarlamasında kooperatiflerin büyük yeri bulunmaktadır. Mesela sığır etinin Fransa'da % 21'i, Lüksemburg'da % 25'i, Danimarka'da % 17'si, Süt'ün Yunanistan'da % 21'i, İtalya'da % 32'si, Fransa'da % 52'si, Belçika'da % 65'i, Hollanda ve Lüksemburg'da % 86'sı, Danimarka'da % 88'i çiftçilerin ortak olduğu kooperatiflerce pazarlanmaktadır. Toplulukta bu kooperatifler yatay ve dikey entegrasyonlarını tamamlamışlar ve üst örgütlerini kurmuşlardır. Demokratik olarak çalışmakta ve çiftçi ürününü iyi değerlendirmektedirler. Türkiye konuda topluluğa uyum sağlamalıdır. Bunun için Türkiye, kooperatif yasalarını Topluluğa uyum sağlayacak şekilde değiştirmeli ve kooperatif üst örgütlerini kurarak işlemlerini sağlamalıdır.

4.9. TOPLULUK TARIM HUKUKUNDA UYUM TEDBİRLERİ

Türkiye'nin AET ile yaptığı ortaklık anlaşması, katma protokol ve ekleri AET'ye karşı yükümlülüklerimizi ihtiva etmektedir. Türkiye Topluluğa tam üye olurken, ekonomik hayatını hukuki açıdan da düzenlemek zorundadır. Ayrıca AET anlaşması, rekabet, vergileme, ekonomi politikalarının yaklaştırılması ilkeleri ile uyum sağlanması açısından, Türkiye'nin hukukunu geliştirmesini de öngörmektedir. Türkiye önce genel olarak tüm ekonomisi için gerekli olan ve tarım ekonomisi ile ilgili bulunan şu hukuki tedbirleri almalıdır.

1. Kambiyo Politikası: Türkiye kambiyesunu, AET anlaşması hükümleri ile serbestleşmeyi öngören sisteme merhale merhale yaklaştıracak hukuki ve idari tedbirleri almalıdır (Katma protokol 50. mad'ye göre).

2. Ticaret Politikası: Üçüncü ülkeler ile ticaret politikasının esaslarına ait hukuki çalışmalar yapılmalıdır (ortaklık anlaşması 20. mad. 'ye göre).

3. Rekabet ve farklı işlem yasağı: Akit devletler, kamu, özel ve tekeli imtiyazlı şirketler için AET anlaşmasının rekabet kurallarına uymak zorundadır. "Farklı İşlem Yasağı" ilkesine uymalıdır. Türkiye bunlar için hukuki düzenlemeler yapmalıdır.

4. Mali Politika ve Para Politikası: Akit ülkeler, fiyat seviyesi kararlılığı içinde devam ederken, mali ve para politikasını da sağlam yürütme durumundadırlar (Ortaklık anlaşması md. 17). Buna göre Türkiye'de gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

Bunun için önce Türkiye AT'nin çıkardığı mevzuatı tam olarak tanımalı ve öğrenmelidir. Avrupa Topluluğu'nun bugüne kadar çıkardığı mevzuat yeterince hazmedilmeden müzakereye başlanması, müzakere marjını aleyhimize daraltabilir ve ekonomimize sağlanacak bir çok olanakların kaçırılmasına sebep olabilir. Çünkü Türkiye, tam üye sıfatıyla Avrupa Topluluğu'nu oluşturan anlaşmaların hükümlerini, topluluk ortaklarının bugüne kadar almış olduğu kararları, tüzükleri ve bütünüyle Topluluk mevzuatını, ayrıca Topluluğun taraf olduğu ticaret anlaşmalarını aynen kabul edecek ve bunlara uyacaktır. O halde bütün bu konulara ait hazırlıklar şimdiden başlamalı, hukuki tedbirlerin alınmasına hazırlıklı olunmalıdır.

Halen Avrupa Topluluğu ülkeleri yaptıkları yasalar ile çeşitli hukuk konularını birbirlerine paralel hale getirmektedirler. Hazırlanan yasalar arasında tarım hukuku ayrı bir önem taşımakta ve özellik göstermektedir. Oldukça karmaşık olan bu konuda ortak noktaların tesbitinde Topluluk uzmanlarının büyük ölçüde çalışmaları görülmektedir. Tarım ürünleri fiyatları, gümrük, mübadele, kredi, sigorta, bankacılık, ortak işletmeler kuruluşu ve işçi mevzuatı gibi konular bunlar arasındadır.

Diğer taraftan Avrupa Parlamentosunda alınan kararların bağlayıcı olması ve Topluluk ülkelerinde doğrudan yürürlüğe girmesi de ayrı bir hukuksal durumdur. Türkiye böyle bir durum için mevzuat yönünden yapılabilecek hususları araştırmalıdır.

Türkiye, Topluluk ile uyum için, tarım hukuku ile ilgili tüm konuları derinliğine araştırmalı ve paralellik sağlayıcı yasaların ve hükümlerin hazırlığına girmelidir. Ayrıca AET mevzuatı Türkçeye çevrilmelidir. Buna paralel olarak Türkiye tarım mevzuatı toplanmalı ve AET mevzuatının tasniflenmiş biçimine uygun olarak tasnif edilmelidir. DPT'nin bu konudaki önerileri gerçekleşmelidir.

IV-TÜRK TARIMININ TOPLULUK ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMUNUN OLUMLU VE OLUMSUZ SONUÇLARI

Türkiye ortak tarım politikasına uyum için önce, Topluluk tarım politikasını, fiyat mekanizmalarını ve seviyelerini yakından izleyecektir. Bu hal kendi içine kapalı Türk tarım politikasına uluslararası bir boyut kazandıracaktır. Topluluk ile yakın ilişki sonucunda yeni tarım politikası anlayış ve kavramları ile karşılaşan Türkiye, tarım politikasında yapısal düzenlemeler ihtiyacını açık olarak hissedecek ve konuya eğilecektir. Tarımsal işletme bünyelerinin, meraların kullanım ve amenajmanının düzenlenmesi bunlar arasındadır. Bunun Türk tarımının ıslahına büyük katkıları olacağı kuşkusuzdur.

Türkiye, Topluluk tarım politikasına uyarken, tarımsal işletme seviyesinde rekabeti yakından duyacaktır. Rekabete açık tarımsal faaliyetler, bitkisel üretim yapan işletmelerde genel olarak kaynak kullanımının rasyonalizasyonunu artıracaktır. Hayvan yetiştiriciliğinin ağır bastığı işletmelerde özel destekleyici ve koruyucu tedbirler alınmadığı takdirde olumsuz sonuçlar belirebilecektir.

Türkiye, tarımını ortak tarım politikasına uydurmak ve Topluluk içinde yeterlilik hedefine ulaşmak için, Toplulukta sınırlı olan veya mevcut olmayan bazı üretim alanlarını genişletme imkanına sahip olacaktır. Sert buğday, koyun ve tiftik keçisi, yağlı tohumlu bitkiler, çay ve hatta çeltik yetiştiriciliği gibi faaliyet alanları geliştirilebilecektir.

Türkiye'nin Topluluğun tam üyesi olması ile Türk çiftçisinin Avrupa tarımını tanıması, ileri tarım tekniklerini istemesi gelişecektir. İşletmeler; ıslah, bakım ve uygun girdi kullanımına önem vereceklerdir. Kamu ve özel sektör tarımsal kuruluşları araştırmalara daha fazla eğileceklerdir. Çiftçiler araştırma sonuçlarına ve onların kendilerine ulaştırılmasına daha büyük istek duyacaklardır. Kamu kuruluşları bunların çiftçiye etkin bir şekilde ulaştırılmasına daha çok özen göstereceklerdir.

Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyumunda, pazarlama hizmetlerini düzenlemesi ve uygun pazarlama kolaylıklarını (depolama, işleme ve paketleme evleri v.b.) yaratması şarttır. Bunun, ürünlerin daha iyi değerlendirilmesinde ve pazarlanmasında büyük ölçüde

olumlu sonuçları ortaya çıkaracağı kuşkusuzdur. Ayrıca ürününün değerlendirilmesinde ve pazarlanmasında, katılımın zayıf olduğu üreticilerin, kuracakları çeşitli pazarlama organizasyonlarına bizzat girmeleri ve bu faaliyetlere katılmaları, katma değerın kendilerine dönüşümünü sağlayacak ve bundan olumlu sonuçlar alınabilecektir.

Türkiye, Topluluk ortak tarım politikasına uyarken, tarım ürünleri fiyat seviyelerinde bazı yükselmeler yapacaktır. Bunun tüketici üzerinde olumsuz tesirleri belirebilecektir. Bu tesirlerin çok fazla büyümemesi için, işsizliğin azaltılması ve fert başına düşen gelirin artırılması ve gelir dağılımının düzeltilmesi tedbirlerine eğilmek gerekmektedir.

V- TÜRK İDARİ VE TARIM TEŞKİLATINDA GEREKLİ OLAN DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Türkiye'de, AET ile olan ilişkilerin dağınık kuruluşlarca yürütülmesi, ortak tarım politikasına uyumda bazı güçlükler yaratabilir. Dağınıklığın giderilmesi gereklidir.

AET ile ilgili devlet ünitelerinin çeşitli bakanlıklar ve kurumlar arasında dağınık bir durumda olması karşısında; Dışişleri, Maliye ve Gümrük Bakanlıkları ile, DPT arasında dağılmış olan bu üniteler aralarında uyumlu bir çalışma zemini sağlaması için bir Devlet Bakanının görevlendirilmesi, bu yonde atılan olumlu bir adımdır. Teşkilat yönünden yapılan bu işe ilave olarak, bu Devlet Bakanlığının aynı zamanda ticaret ve sanayi alanındaki milli kuruluşların AET'ye tam üyelik için hazır hale getirilmesi ve kendilerine yardımcı olacağı belirtilmektedir.

Bu konularda, tarım ürünleri yönünden hazırlık, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde kalmaktadır. Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, AET ile ilgili birimini geniş bir şekilde kurmalıdır. Bazı tarım kollarında Topluluğa hızla giriş yapılır ve uyum sağlanırken, bazılarında yavaş giriş ve taviz istenmesi gerekmektedir. Bakanlık hangi tarım kollarında ne kadar süre ile tam uyumun yapılacağı konularında hazırlıklara girmelidir. Tam üyeliğin tarımımıza yapacağı olumsuz etkileri önleyici tedbirler planlanmalıdır. AET mevzuatını uygulayabilecek kalifiye personel ihtiyacının karşılanmasına çalışılmalıdır. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip alanlarımız bilimsel araştırmalar ile tesbit edilmelidir. Bu konularda üniversiteler ile işbirliği yapılmalıdır. Türkiye ile AET 'nin karşılıklı kamu ilişkilerine paralel olarak, tarım ve sanayi kesimindeki özel sektör temsilcileri, odaları ve birliklerinin de karşılıklı ilişkilerinin kurulması sağlanmalıdır.

VI-SONUÇ

Türkiye'nin AET'ye tam üye olma hareketi; tarımda hızla bir uyum hareketine girilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye, ortak tarım politikasına uyabilmek için belirtilen dokuz maddede süratle hazırlıklara girmeli ve uyumun gereklerini yerine getirmelidir.

KAYNAKLAR

- CELASUN Merih, *Income Distribution and Domestic Terms of Trade In Turkey 1978-83*. METU Studies in Development, 1986.
- Commission of the European Communities, *The Agriculture Situation in the Community*, Brussels, 1987.
- DEMİR Nazmi, *Türkiye'nin Tarım ve Tarıma Dayalı Sektörleri*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul 1987.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-89*, Yayın No: 1974, Ankara 1985.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *1986, 1984 ve 1983 Yılları Programları*
- DURA Cihan, *Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı, Bugünü ve Yarını*, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- GÜNEŞ Turan, *Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye Hububat - Hayvan Ekonomisi*, Ankara 1970.
- GÜNEŞ Turan, *Türkiye'nin AET Ortak Tarım Politikasına Uyumu*, Ziraat Mühendisliği, Ocak 1981, Şubat 1987, Ankara 1987.
- LAY Hasan, *Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri*, Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörüne Etkileri Simpozyumu, İzmir 1985.
- İstanbul Sanayi Odası, *1983 Yılında İmalat Sanayii Sektörü ve Üretim Kapasitesi Kullanım Oranı*, İstanbul 1984.
- T.C. Ziraat Bankası, *Türkiye Tarımsal Üretim Değeri 1984*, Ankara 1987.
- United Nation, *Handbook of International Trade and Development*, 1986.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TARIM, NÜFUS VE BESLENME MESELELERİ

Doç. Dr. Celâl ER

Dünya nüfusu her geçen gün hızlı bir tempo ile artmaktadır. Artan nüfusun gıda, besin ve giyim ihtiyaçlarını karşılamak büyük bir mesele haline gelmektedir. Elbette ki insanların yaşamak ve hayatlarını idame ettirmek sadece gıda, besin maddeleri ve giyim ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlı değildir, fakat en önemlilerinden olduğu da muhakkaktır. Halen dünya nüfusunun % 25'i yetersiz beslenme veya açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bunun mutlak değer olarak ifadesi 1 milyardan daha fazla sayıda insanın açlık tehlikesine maruz kaldığıdır. Bu duruma çare bulmanın tek çıkar yolu ziraî üretimin miktar ve kalite olarak artırılmasıdır.

Bütün dünyada ekonomik faaliyetler zamanımıza damgasını vurmuş durumdadır. Dünya milletleri bir ekonomik yarış, hatta savaş içindedirler. Ne yazık ki bu yarışın neticesi pek çok ülkenin siyasî bağımsızlığını yitirmek olacaktır. Bu ekonomik mücadele ve savaşın hedefi yeterli gıda alabilme, beslenme, hayat standardının yükseltilmesi, refah ve mutluluğu için olmasa bile refah seviyesini artırmaya yönelik politikalarının belli bir ölçüde de olsa başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar insanları mutluluğa ulaştırmanın tek yolu sadece onların refah seviyesini yükseltmek değilse de, önemli faktörlerden

birdir. Hattâ bazı görüşlere itibar edilirse gıda ve beslenme meselesi insan mevcûdiyetinin vazgeçilmez bir ihtiyacı olduğu kadar; kültür, eğitim ve refah seviyesinin de bir göstergesidir. Günümüz dünyasında toplumlar ve milletler bu bakış açısından değerlendirilmekte, hatta bu kıymet âdeta insan mutluluğunun da ölçüsü haline gelmiş bulunmaktadır. Zamanımızda gıda ve beslenme meselesini ideal seviyede halletmiş ülkelerin sayısı çok değildir. Sanayileşmiş ve zengin ülkeler bu ihtiyaçlarını en yüksek seviyede karşılamışken, kalkınmakta olan ülkeler açlığı yenme savaşı vermektedirler. Birleşmiş milletler teşkilâtı vâsıtasıyla veya ikili olarak sağlanan, dünya milletleri arasındaki etkili işbirliğine rağmen, açlık çeken ve hatta açlıktan kitleler halinde ölen fertlere sahip olan ülkeler bulunmaktadır. Geri kalmış veya gelişmekte olan 90 kadar ülkede gıda üretiminin kendi ihtiyaçlarını karşılamadığı görülmektedir. Özellikle Afrika'da yaşayan milletler, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik sıkıntı çekmektedirler. Gıda ve beslenme meselelerinin ön planda olduğu bu ülkelerde sıkıntıların belli bir süre daha devam edeceği kolaylıkla tahmin edilebilmektedir. Çünkü Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (Food Agricultural Organization-FAO)'nın verilerine göre gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı % 2.3, gerikalmış ülkelerde ise daha yüksek olup, 2 bin yılında sadece geri kalmış ve gelişmekte olan bu ülkelerde nüfus 4 milyarı bulacaktır. Halen dünyadaki yıllık ziraî üretim artışı ise sadece % 2.6'dır. Bu oran % 3.5'a çıkarılabildiği takdirde bile ancak bugünkü durum güçlülükle muhafaza edilebilecektir. Beslenme ve gıda almada yeterli seviyeye çıkabilmek için tarımdaki üretim artışının, stokları da yerine koyabilmek şartıyla yıllık ortalama olarak % 8'e erişmesi gerekmektedir.

Halbuki gelişmekte olan ülkelerde zirai üretim politikaları, sadece o ülkenin gıda ve beslenip barınma ihtiyacını karşılamayı amaç edinmekten ibaret olmayıp, aynı zamanda ihracat ile döviz sağlamak ve büyüyen, hızlı bir şekilde kırsal alanlardan kentlere ve sanayi merkezlerine göç eden tarım nüfusuna da istihdam alanı temin etmek gibi hedefleri de birlikte ihtiva etmektedir. Hükümetler tarafından öngörülen üretim plân ve programlarını başarmada, ülkelerin kaynakları, tabii zenginlikleri, gelişme seviyesi ve geçmişteki performans son derece etkili olacaktır. Buna göre sosyo ekonomik, lokal ve ekolojik şartlara bağlı olarak değişik seviyelerde ürün artışını amaçlayan stratejilerden de söz edilmektedir.

Hiç şüphesiz ki bir milletin ve o ülkede yaşayanların huzur ve güveni için siyasî istikrar ve sosyal gelişme ne kadar önemli ise, ekonomik durum ve iktisadî büyüme de o kadar önemlidir. Hayat seviyesinin belli bir sınırın üzerine çıkmış olması ve yaşama standardının dünya ölçülerinin üzerinde seyretmesi bir ülkede yaşayan fertlerin refah ve mutluluğu için gerekli şartların başında gelmektedir. Ülkelerin ekonomik hayatlarında önemli olan sektörleri altı grupta incelemek mümkündür. Bunlar:

- a) Tarım
- b) Sanayi
- c) Ticaret ve turizm
- d) Madencilik
- e) Ulaştırma ve Bayındırlık
- f) Hizmetler'dir.

Herhangi bir ülkenin topyekün ekonomik varlığını meydana getiren bu sektörlerin ekonomideki payı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bilindiği gibi günümüzde sosyo-

ekonomi konuları ile ilgilenen ve bu konular üzerinde çalışan bilim adamları dünya ülkelerini gelişmişlik bakımından üç grub altında toplamaktadırlar. Bunlardan birincisi gelişmiş ülkeler, ikincisi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler ve üçüncüsü ise gelişmemiş veya geri kalmış ülkelerdir. Bu konuyu biraz daha açarak ve her gruptaki ülkelerin benzer özelliklerini ortaya koyduğumuzda mesele daha iyi anlaşılacaktır.

Gelişmiş ülkeler denildiği zaman genellikle siyasi bakımdan durulmuş, belli bir istikrara kavuşmuş ve parlamenter hür demokrasi ile idare edilen, hemen bütün sektörleri arasında belirli köprüler kurulmuş ve dengeli bir şekilde gelişmiş, hayat seviyesi yüksek, ödemeler dengesinde açığı olmayan, büyük ölçüde sanayileşmiş, kütle halinde mal ve hizmet üreten, yüksek ölçüde tüketimi olan ülkeler anlaşılmaktadır. Bunların dünyadaki sayıları 20-25 civarındadır. Bu ülkelere örnek vermek gerekirse başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri, İskandinav Ülkeleri ve Japonya zikredilebilir. Gelişmekte olan ülkeler veya az gelişmiş ülkeler ise, siyasi rejim bakımından tam bir düzen ve istikrar gösterememekte, çoğu zaman ödemeler dengesinde açığı olan, ekonomik sektörleri arasında genellikle tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörünün payı daha fazla olan ve sektörler arası dengeleri iyi olmayan, fakat sanayi bakımından da belli bir noktaya ulaşmış bulunan, kütle halinde mal ve hizmet üretimine geçmek için bir çok gerekleri yerine getirmiş olan, fertlerin ekonomik ve sosyal hayat seviyeleri orta derecede bulunan memleketler kastedilmektedir. Bu ülkelerin dünyadaki sayıları 30-40 dolayındadır. Bu gibi ülkelere örnek vermek gerekirse Hindistan, Türkiye, doğu blokunun bir çok memleketi, Yugoslavya, Mısır, Pakistan ve bazı Latin Amerika ülkeleri söylenebilir.

Gelişmemiş veya geri kalmış ülkelerin büyük bir çoğunluğunda siyasi huzursuzluklar ve demokrasi dışı rejimler iş başında bulunmakta, zaman zaman, hatta sık sık ihtilaller yapılmakta ve askeri rejimler işbaşına gelmekte, ödemeler dengesi devamlı açık vermekte, başta ekonomik ve sosyal durumları olmak üzere bir çok bakımlardan tamamen gelişmiş ülkelere bağımlı olan, genellikle beslenme yetersizlikleri ve hatta açlıkla karşı karşıya bulunan, halklarının hayat seviyesi son derece düşük ve sanayisi hemen hemen yok denecek kadar geri olan bir durum söz konusudur. Bu memleketlerin dünyadaki sayısı ise 90-100 civarında bulunmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika ile bir çok Asya ülkesini zikretmek mümkündür.

Gelişmiş, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler arasındaki ilişkilere bakıldığında görülecektir ki, özellikle gelişmiş ülkeler gelişmekte ve geri kalmış ülkelerin tabii kaynaklarını öncelikle kendi lehlerine kullanmakta, dış yardım maskesi altında onları sömürmekte ve bu ülkelere yatırımlar yaparak elde ettikleri artık değerleri transfer etmektedirler. Bugünkü dünya konjonktüründe bu olgunun önüne geçebilmekte son derece güç görünmektedir.

Biraz yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye gelişmekte olan ülkelerin başında gelmekte ve her sektörü bakımından kalkış noktasına gelmiş bulunmaktadır. Gelişmekte ve gelişmiş ülkelerle bütünleşme noktasında fevkalade hassasiyet göstererek, kültürel, sosyal ve ekonomik kargaşalara sebebiyet verilmemelidir. Bugün Türkiye'de halâ tarımın ekonomideki payı % 47 dolayındadır. İhracatımızın çok büyük bir kısmı tarım ürünlerine dayalı, nüfusumuzun % 55'i kırsal alanlarda yaşamakta ve geçimini tarımdan ve tarımsal

faaliyetlerden temin etmektedir.

Hemen ifade etmeliyiz ki, ülkemiz gıda maddeleri bakımından oldukça zengin, halkımızın büyük bir çoğunluğu hiç olmasa vasat bir seviyede beslenebilmekte, bazı kalemler müstesna gıda maddeleri ithalatı son derece azdır. Tarım sektörümüz üretimde kullanılan tohumluk - damızlık - fide - fidan, alet - makina, gübre-kredi, sulama, mücadele ve eğitim gibi girdiler açısından oldukça üst seviyelere ulaşmış, ancak elde edilen ürünlerin pazarlanması ve değerlendirilmesi açısından oldukça büyük problemlere sahip durumdadır.

Bir ülkenin az gelişmişlik zincirini kırabilmesi ve gelişmiş ülkeler safında yer alabilmesi için kütle halinde üretim yapabilir duruma gelmesi gereklidir. Başta tarım sektörü olmak üzere değişik sektörlerden temin edilen gelirlerin sanayi sektörüne ve endüstri kesimine yatırımlar halinde intikal ettirilmiş olması ekonomik büyümenin en önemli şartıdır. Türkiye bugün işte bu seviyeye gelmiş bulunmaktadır.

Tarım sektörü ya da tarım kesimi denildiği vakit, bitkisel ve hayvansal üretim (orman ve orman ürünleri dahil), bitkisel ve hayvansal üretimden elde edilen ürünlerin işlenmesi ve değerlendirilmesi ile bunların ekonomisi kastedilmektedir. Esasen bir çok bilim adamı tarımın tarifini şu şekilde yapmaktadır. Tarım genelde organik madde üretimidir. Bu tarif biraz daha açılacak olursa tarım; bitkisel ve hayvansal maddelerin ekonomik bir anlayış ve disiplin içinde üretilmesi, işlenip değerlendirilerek pazarlanması zanaat ve bilimdir, diyebiliriz. Görüldüğü gibi bu tarif ormancılık ve hayvancılık, her türlü balıkçılık ve su ürünlerini de ihtiva etmektedir. Tarım aslında, uygulamalı bir bilim dalıdır. Tarımda bilimin ve temel bilgilerin yanında ayrıca sezgi, içgüdü, beceri ve maharetlerinde çok büyük önemi ve yeri vardır. Tarımın en önemli kollarından birisi bitkisel üretimdir. Tarımda bitkisel üretim denildiğinde ormancılık, tarla tarımı, bağ-bahçe tarımı ve zeytincilik akla gelmektedir. Fakat bir çok literatürde zeytincilik de bağ-bahçe tarımının içinde müteala edilmektedir.

Türkiye'nin arazi varlığı ve bu arazi varlığının tarımın değişik kolları arasında dağılışı kendine mahsus özellikler göstermektedir. Konuya bu açıdan bakılacak olursa tarım sektöründe üretimi ve verimi artırabilmek için alınması gerekli tedbirlerin neler olabileceği daha iyi anlaşılacaktır.

Bilindiği gibi Türkiye'nin arazi varlığı yaklaşık olarak 77 milyon hektardır. 1985 yılı rakamlarına göre bu 77 milyon arazi varlığınının 26 milyon hektarı pulluk altında olup işlenmekte, 20 milyon hektarı orman arazisi, 24 milyon hektarı çayır ve mer'alarla kaplı ve geri kalan 7 milyon hektarı da yerleşme alanları ve metruk (kullanılmayan) alanlardan ibarettir. Metruk veya kullanılmayan alanlar taşlık, kayalık, bataklık, çöl, tuzlu ve çorak araziler; göl, baraj, akarsu satırları ve benzeri gibi sahalardır.

İşlenen arazinin % 85'e yakın, yani 22 milyon hektarı tarla tarımına ayrılmış, geri kalan % 15'inde yani 4 milyon hektarında da bağ-bahçe tarımı ile zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bağ-bahçe arazisininin 800 bin hektarında bağcılık, 1.2 milyon hektarında sebzeçilik, 1 milyon hektarında meyvacılık ve geri kalan diğer 1 milyon hektarda ise zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır. İşlenen tarla arazisininin hemen her yıl 6-7 milyon hektarı nadasa bırakılmakta ve geri kalan 15-16 milyon hektarı ise her yıl ekilmektedir.

Türkiye'de tarımın bünyesine bakıldığında çok büyük bir alanın (% 85) tarla tarımına ayrıldığı ve tarla tarımında da yine arazinin çok büyük bir kısmının tahıl tarımına ayrıldığı görülmektedir. Tarla tarımı içinde tahıl tarımına ayrılan sahalara % 80-85 gibi bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi tarla tarımı ve tahıl tarımı diğer bitkisel üretim kollarına göre daha az emek ve girdi isteyen ve intensivitesi nisbeten düşük, birim alana daha az yatırım isteyen kollarıdır. Ülke tarımının geliştirilmesi ve birim alandan daha yüksek verim elde edebilmek için tarım içinde tarla tarımının ve tarla tarımı içinde de tahıl tarımının azaltılması mutlak bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin ekolojik şartlarının ve ekonomik imkânlarının elverdiği ölçüde tarım içinde tarla tarımına ayrılan sahanın aşağıya çekilmesi ve belirli bir zaman sürecinde % 50-60'lara doğru indirilmesi gereklidir. Bu arada tarla tarımında da hiç olmasa tahıl tarımının % 50, endüstri bitkileri tarımının % 25, yemlik baklagiller ekim alanlarının % 12.5 ve yem bitkileri yetiştirme sahalara da % 12.5 gibi bir nisbet alması için gayret gösterilmelidir. Ancak bu takdirde tarıma daha fazla yatırım yapılmış olacak ve birim alana daha fazla girdi kullanılmış olacaktır. Bu da üretimin ve verimin artırılmasına yol açabilecektir. Tarımı ileri ülkelerde farklı tarım kolları arasında en az yukarıda anlatılmaya gayret edilen şekilde bir dağılım görülmektedir.

Türkiye'de tarımda çalışan ve üretimde bulunan 55 kişi diğer sektörlerde çalışan 45 kişiyi gereği gibi besleyemezken tarımı gelişmiş ülkelerde, mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımda çalışan 6 kişi tarım dışı sektörlerde çalışan 94 kişiyi, Federal Almanya'da tarımda çalışan 4 kişi tarım dışı sektörlerde çalışan 96 kişiyi doyurabilmektedir. Bunun anlamı Türkiye'de birim alan veya birim hayvandan alınan verimin mukayese yapılan bu ülkelere göre çok düşük olduğudur.

Anadolu'da, daha doğrusu bütün Türkiye'de çok dar mikroklimalar hariç tarımın bütün kollarını sınırlayan tek faktör tâbi yağışların azlığıdır. Fakat yine bilinmektedir ki, Türkiye yeraltı ve yerüstü (akarsu ve göller) su potansiyeli bakımından son derece zengindir. Halen pulluk altındaki arazilerin 3.5 milyon hektarı sulanabilmekte, GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) realize edilebildiği gün Türkiye'de sulanabilecek toprakların miktarı 5.5 milyon hektara çıkarılabilecektir. Sulanan ve sulanabilecek sahalara büyük kısmında tarla tarımı yapılmaktadır. Türkiye'deki bütün yeraltı ve yerüstü su kaynakları harekete geçirilebildiği takdirde 8-9 milyon hektar arazinin sulu tarıma açılacağı yapılan hesaplarla ortaya konulmuştur. Bu yapılabildiği zaman Türkiye'nin 400 milyon nüfusu besleyebileceği ifade edilmektedir.

Besin maddeleri üretiminin son yıllarda süratle artmasına rağmen, dünya nüfusunun yeterli bir şekilde beslenebilmesi ve açlık tehlikesinin ortadan tamamen kaldırılabilmesi için çok daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Ancak bazı tarımı gelişmiş ve ileri batı ülkelerinde üretim alanlarının daraltılması ve verimlerin sınırlandırılması ile bazı bitki türlerinde fiyatların yüksek tutulmasına çalışılmaktadır. Bir çok geri kalmış ülkede halkın kısmen aç kalmasına ve iyi beslenmemesine rağmen bir kısım gıda ve besin maddesi bile imha edilmektedir.

Dünya nüfusunun süratle artmasına rağmen eldeki üretim güç ve kaynakların bugünkü düzeyi ve bunların devamlı geliştirilmesi sayesinde dünyadaki bütün insanlar doyurula-

bilecektir. O halde açlık öncelikle siyasî ve sosyal bir mesele olup ikinci derecede ise nüfus artışı ve hızı ile bilim ve tekniğin devamlı gelişmesinin bir sonucudur. 1970 yılında 4 milyar olan dünya nüfusu 2 bin yılı için 6.5 milyar olarak hesaplanmaktadır. Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO), artan dünya nüfusunun beslenebilmesi için dünya tarım üretiminin 2 bin yılında bugünkünün iki katına çıkarılması gerektiğini tesbit etmiştir. Çeşitli yayınlara göre dünya nüfusu günde 150 bin kişi dolayında artmaktadır. Buna rağmen adil bir dağıtım söz konusu olduğunda bütün insanlar için yeteri kadar gıda ve besin maddesi üretilebileceğinden şüphe edilmemelidir. Tarımsal üretimin artırılması konusunda mevcut imkânlar gözönüne alınırsa nüfus sıklığı ve artışının doğum kontrolü ile ayarlanmasına bile gerek kalmayacaktır. Oysa dünya nüfusunun hızla artması büyük ölçüde ölüm oranının, özellikle çocuk yaştakilerde azaltılması ve ortalama yaşama süresinin yükselmesinden ileri gelmektedir. Böylece besin maddeleri üretiminin devamlı artan dünya nüfusunu besleyemeyeceğini ve gündün güne artan dünya nüfusu ile gıda ve besin maddeleri arasındaki dengesizliğin yalnız insan sayısının azaltılması ile düzeltilebileceğini ileri süren Malthus'un yanlışlığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Tarımsal üretimde 19. asrın başından günümüze kadar kaydedilen çok büyük artışlar da Malthus'un tezini çürütmüşlerdir.

1985 yılı değerlerine göre dünya nüfusu ve bunun kıta ve bölgelere göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. Bu tablodan anlaşıldığına göre en fazla yıllık nüfus artışı sırasıyla Afrika, Güney Amerika ve Asya'da görülmektedir. Bunun sonucu olarak gıda maddeleri açığı ve beslenme yetersizlikleri de dünyanın bu bölgelerindeki ülkelerde ortaya çıkmakta, ancak bu kıta ve ülkelerdeki gıda ve besin maddeleri kaynaklarını ortaya koyacak bilim ve teknoloji buralara bir türlü gelememektedir. Bugünkü bilgilerimize göre, halen dünyada 50 milyon kadarını çocukların oluşturduğu yarım milyar kadar insan iyi beslenememekte ve yarı aç durumdadır. Dünyadaki sosyal ve siyasî adaletsizlikler bugünkü olduğu gibi devam eder ve nüfus artış hızı da bu seviyede giderse açlık ve beslenme tehlikesi daha da büyüyecektir. Bundaki en büyük sebeplerden başta geleni dünyada sömürgeciliğin şekil ve usul değiştirerek bütün şiddeti ile devam etmesidir.

TABLO — 1: 1985 Yılı Verilerine Göre Dünya Nüfusu ve Bunun Bölgelere Göre Dağılışı

Bölgeler	Nüfus (Milyon)	Nüfusun Yıllık Büyüme Hızı (%)
Kuzey ve Orta Amerika	395	1.74
Güney Amerika	265	2.72
Avrupa (Rusya hariç)	500	0.51
Rusya	275	0.95
Afrika	520	3.45
Asya (Çin dahil)	2 735	2.25
Okyanusya	25	1.73
Dünya (Toplam)	4 710	2.01

Türkiye'deki nüfus varlığı ve gelişmelerine bakılacak olursa yıllık nüfus artış hızının yüksekliği ve kırsal nüfusun devamlı bir şekilde azaldığı buna karşılık şehirlerde yaşayanların devamlı bir biçimde arttığı görülmektedir. 1985 yılı nüfus istatistiklerine bakılacak olursa toplam nüfusun 51 milyon olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve ülkenin nüfusu 13 milyon olarak tesbit edilmiştir. Buna göre son 60 yıllık süre içerisinde nüfusumuzun 4 katına yakın bir çoğalma gösterdiği kolayca hesaplanabilmektedir. Yine aynı şekilde kırlık alanlarda yaşayan nüfusumuzun geçen bu süre içinde devamlı bir azalma gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bugün şehirlerde yaşayan nüfusun genel nüfusa oranı % 47, kırsal kesimde yaşayanların oranı ise % 53'dür. Yine 1985 yılı tesbitlerine göre yıllık nüfus artış hızı % 2.7 nisbetindedir. Ülke nüfusu içinde yaş grublarına bakılacak olursa 0-14 yaş grubunda yaklaşık 20 milyon insanımızın olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile ülkemizde iyi ve dengeli bir şekilde beslenmesi gereken nüfusun genel nüfusa oranı % 40 dolayındadır. Eğer nüfus artış hızı bu tempoda devam ederse, ki öyle görünmektedir 2 bin yılında Türkiye'nin nüfusu 80 milyona, 2050 yılında ise 110 milyona ulaşacaktır. Nüfus aslında bir ülkenin en önemli güç ve kuvvet kaynağıdır. Nüfusun artmasından endişe etmeye gerek yoktur. Nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen Türkiye tarım potansiyeli fevkalade yüksek ülkelerin başında gelmekte ve halen de bir kaç kalem ürün ithalatı hariç dünyada kendi tarımsal üretimi ile beslenebilen 6-7 ülkeden biri durumundadır. Türkiye'nin zirai üretim potansiyeli, iklim ve toprak şartlarına ve eldeki imkânlarımıza göre oldukça geri durumdadır. Halbuki muhtelif bölgelere ve çeşitli mikroklimalara uygun tarım sistemleri ve üretim teknikleri geliştirilebildiği takdirde bugünkü tarımsal üretimin bir kaç katına çıkabilmesi hiçte zor olmayacaktır.

Daha önce de temas edildiği üzere dünyadaki beslenme bozukluğu ve dengesizliklerinin en önemli sebebi eksik tarımsal üretimden ziyade elde edilen üretimin insanlar arasında adil bir şekilde dağıtılamayıdır. Dünyada ve Türkiye'de tarımdaki nüfus plansız ve düzensiz bir şekilde büyük sanayi merkezleri ve şehirlere doğru akın etmekte ve bunun neticesinde tarım alanlarında işgücü noksanlığı ortaya çıkarken şehirlerde de işsizler ordusu meydana gelmektedir. 1850 yılında dünya nüfusunun ancak % 6.5'u şehirlerde yaşarken bu oran 1950 yılında, yani tam bir asır sonra % 28'e ve 1970 yılında % 39'a ulaşmış bulunmaktadır. Eğer insanları tarım alanlarında tutacak ciddi tedbirler geliştirilemezse 2 binli yıllarda şehirlerin nüfusu % 60'lara ulaşacaktır. Aynı olgu Türkiye için de geçerlidir. 1950 yılında şehirlerde ve sanayi merkezlerinde yaşayan nüfus genel nüfusun % 20'si iken bugün % 50'lere varmıştır. Hemen ifade etmek gerekir ki Türkiye'de hızlı fakat son derece sağlıksız bir şehirleşme süreci devam etmektedir.

Bütün dünyada besin maddeleri üretiminin daha fazla artırılabilmesi ve süratle artar dünya nüfusunun gerekli ve yeterli bir şekilde beslenebilmesi için şu üç kaynaktan yararlanılması lüzumludur.

- a) Ekim alanlarının genişletilmesi,
- b) Verimin ve kalitenin artırılması,
- c) Dünya denizlerindeki büyük besin kaynaklarının harekete geçirilerek değerlendirilmesi,

FAO'nun raporlarına ve istatistiklerine göre dünya karalarının toplam alanı 13.5 mily:

hektardır. Halen dünyada tarla tarımı ve bağ-bahçe tarımı ile meyvacılık yapılan alanların miktarı 1.5-2 milyar hektar dolayındadır. Bu miktar ise dünya karalarının sadece % 10.5'i dir. Bugün dünyadaki çayır ve mer'a alanları 2.5 milyar hektar, orman ve çalılıkların alanı ise 4 milyar hektardır. Yapılan hesap ve araştırmalara göre dünyada hemen tarla tarımına açılabilir sahalara genişliği 365 milyon hektar dolayındadır. Tarla tarımı yapılabilecek alanlar, tropik ve subtropik bölgelerdeki fundalık ve çalılıklar ile ıslaha muhtaç toprakların tarla tarımına kazandırılması ile en az bir kat daha geliştirilebilecek durumdadır. Bunun haricinde tarihten devirlerde tarım yapılmış ve sulama yapılabildiği takdirde bugün de faydalanılabilecek alanlar bu hesaba dahil edilmemiştir.

Konuya Türkiye açısından bakacak olursak bu kadar iyimser olmak imkânı olmamakla beraber, Türkiye'de de orman kapsamında müteala edilen ve toprak ıslahı yapıldığı takdirde tarımın yapılabileceği, hele su noksanlığına çare bulunabildiği takdirde bitki yetiştirilebilecek sahalara bugünkü tarım alanlarına katılabileceği ihtiyatlı bir yaklaşımla söylenebilecektir.

Yetiştirme tekniklerinin geliştirilmesi ve iyi bir şekilde uygulanabilmesi, gübreleme, yüksek verimli ve üstün kaliteli tohumlukların kullanılması, gerekli mücadelenin iyi bir şekilde kaliteli tohumlukların kullanılması, gerekli mücadelenin iyi bir şekilde yapılması ve uygun ekim nöbetlerinin tatbikatı ile kültür bitkilerinin verimlerinde çok önemli artışlar meydana gelmiştir. 19. asrın başından 20. asrın ortalarına kadar geçen sürede tahıllarda 2.5, patatesten 2, şeker pancarında 3 ve kuruot veriminde ise 2 katına varan verim artışları elde edilmiştir. Tarla tarımında entansifleşme derecesi artırıldıkça, yani birim alana daha yüksek yatırım yapılabildiği takdirde kültür bitkilerinin verimlerinin ve kalitelerinin daha bir kaç misli artırılabilir olduğu anlaşılmaktadır. Verimlerin yalnız bugünkü pulluk altındaki arazilerde artırılmasıyla 2000 yılına doğru 6-6.5 milyara ulaşacak dünya nüfusunun gıda ve besin maddesi ihtiyacı karşılanabilecek durumdadır. Bunu temin edebilmek için yetiştirme tekniğinin sayısız imkanları mevcuttur. Yalnız burada bir hususu tekrar vurgulamakta yarar görmekteyim. Tarımı gelişmiş ileri sanayi ülkelerinin muhtelif düşüncelerle tarımdaki üretimi kasten sabit tutmak, hatta azaltmak gibi planlamalardan vazgeçmeleri gerekmekte, ellerindeki ileri tarım tekniklerini uygulamak için geliştirmekte ve az gelişmiş ülkelere yatırım yapmaları şarttır. Bugün dünyadaki açlık ve kıtlığın, gıda ve beslenme bozukluğu ve dengesizliklerinin esas sebebi tarım üretiminin düşüklüğü ve bazı kaynakların telkin ettiği gibi azlığı, tarım alanlarının sınırına ulaşıldığı, verim potansiyelinin sonuna yaklaşıldığı değil, düzensiz ve adaletsiz bölüştürme, gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde insanlar açlıktan ve gıda ve beslenme bozukluklarından muzdarip iken ürettikleri ürünlerin bir kısmı ileri batı toplumlarında köpek ve kedi yiyeceği olarak tüketilmektedir. Amerika'da ve Batı Avrupa ülkelerinin bir çoğunda hükümetler arazileri boş bırakılmakta ve çiftçiye üretecekleri ürünlerin karşılığını hazineye vermektedirler.

Bugün dünyada uygulanan toprak işleme metot ve aletleri gelişmelerinin sınırına henüz ulaşmış değildir. Dünyanın bir çok bölgesinde halâ çapa ve karasaban kullanılmaktadır. Bu durum karşısında çalılık ve fundalıklarla kaplı alanların tarla arazisine çevrilmesinde çok büyük güçlükler olduğu ve pulluğun büyük bir öneme haiz olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yine dünyanın bir çok yerlerinde toprak işlemede halâ hayvan ve insan gücü kullanılmakta, traktörden gereği gibi yararlanılamamaktadır. Aslında hayvan çeki gücünden

traktör çeki gücüne dönüştü büyük ölçüde yem tasarrufu da sağlanabilecektir. 700 milyon insanın yaşadığı Hindistan'da 200 milyon kadar sığır ve mandadan gereği gibi faydalanılmamaktadır.

Dünya denizlerinde bulunan besin maddesi kaynaklarından yeteri kadar faydalanılmadığı açık bir gerçektir. Bugün bütün dünyada hemen hemen sadece soğuk bölgelerde avlanmakta, sıcak denizlerde av ürünlerinin saklanmasıdaki karşılaşılan güçlükler sebebiyle geniş çapta balık avcılığı yapılamamaktadır. Balıkların özel işleme gemilerinde yakalandıktan hemen sonra işlenmesiyle ve derin dondurulmasıyla dünya balık üretimi giderek artırılmaktadır. 1900 yılında 4 milyon ton olan dünya balık üretimi günümüzde 100 milyon ton üzerine çıkmış durumdadır. Bunun ileriki yıllarda daha da artırılacağı bilinmektedir.

Bir diğer önemli besin kaynağı da dünya denizlerindeki algler, yani yosunlardır. Bir hektar *Chlorella* algından 20 ton protein ve 2 ton yağ elde edilebilmektedir. Algler karaların iki katından daha fazla bir alanı kaplayan dünya denizlerinde doğrudan yetiştirilebilmektedir. Yeşil bitkilerin özümleme gücü sularda karalardakinden daha yüksektir. Alglerin, yani deniz yosunlarının üst üste konulan büyük akvaryum, fıçı ve benzeri depolarda da yetiştirilmesi mümkündür. Kültür bitkileri fotosentez esnasında güneş enerjisinin % 0.1'inden faydalanabildiği halde algler % 2.5'undan yararlanabilmektedir. Tek hücreli yeşil alglerde odun ve soymuk dokuları yoktur. İnce sellüloz zarrı haricinde bütün bitki yüksek bir besin değerine sahiptir. Alg proteini küçük bir molekül ağırlığına sahip olmasına rağmen insan beslenmesi için gerekli olan 12 tane amino asiti ihtiva etmektedir.

Yanlış ve yetersiz beslenme denildiği vakit, insanlar tarafından tüketilen günlük besin maddelerinin vitaminler, mineral maddeler, karbonhidrat, yağlar ve proteinlerin, proteinlerin ihtiva ettikleri amino asitlerin dengesiz bir şekilde ve yetersiz alınması anlaşılmalıdır. Bu besin maddelerinin fazla alınması ise beslenme bozukluğunun bir başka şeklidir. Beslenme bozukluğu ve besin dengesizliği olan insanlardaki en önemli arazlar bazı organlardaki anormal şişkinlikler ve aşırı zayıflamalardır. Kişinin aldığı kalori miktarı yeterli olsa bile protein noksanlığı veya kalitesizliği aşırı şişkinlik veya zayıflıkları ortaya koymaktadır.

Dengeli ve yeterli bir beslenme için 18 önemli amino asite ihtiyaç vardır. Bunların sekiz tanesi yetişkinler geri kalan on tanesi ise 0-14 yaş arasındaki çocuklar için mutlak gereklidir. Fertlerin günlük protein ihtiyaçları cinsiyet, yaş, vücut ağırlığı ve yaptıkları işe göre değişmektedir. Tablo 2'de insan beslenmesinde mutlak gerekli olan amino asitlerin isimleri verilmiştir. Normal bir insanın günlük kalori ihtiyacı 2200 civarındadır. Protein ihtiyacı ise 30-35 gramdır. Ancak bu proteinin büyük kısmının hayvanî protein olması gereklidir. FAO'nun verilerine göre dünya nüfusunun hemen hemen % 60'ı günde 15 gramın daha altında protein almaktadır.

Devamlı bir şekilde proteince eksik beslenen fertlerde kas dokularının bozulması, saç ve deri hastalıkları, bazı organlarda şişkinlikler ve su toplanması göze çarpmaktadır. Protein beslenmesi bakımından gelişme çağındaki fertler yetişkinlere göre çok daha duyarlıdır. Bu sebeple bebeklerde ve çocuklarda protein noksanlığının arazları daha çabuk kendini gösterir. Protein noksanlığı olan bebek ve çocuklarda beyin hücrelerinin sayıları ve büyüme meleri sınırlanmaktadır.

Tablo — 2: Dengeli ve İyi Bir Beslenme İçin Çocuklarda ve Yetişkinlerde İhtiyaç Duyulan Amino Asitler

Yetişkinler için mutlak gerekli olanlar	1. İzolucine
	2. Leucine
	3. Lysine
	4. Methionine
	5. Phenylalanine
	6. Threonine
	7. Tryptophan
	8. Valine
Çocuklar için yukarıdakilere ek olarak mutlak gerekli olanlar	9. Arginine
	10. Histidine
Mutlak gerekli olmayanlar	11. Alanine
	12. Aspartik asit
	13. Cystine
	14. Glutamik asit
	15. Glycine
	16. Proline
	17. Serine
	18. Tyrosine

Tarımda üretimin ve kalitenin artırılması için yapılacak işlemlerin önemli bir kısmından daha önce de bahsedilmiştir. Tarımda üretimin artırılması için alanların artırılması yanında yetiştirme tekniklerinin, toprak işleme metot ve âletlerinin, hastalık ve zararlılarla savaşın, ekim ve dikim zamanı, metot ve âletlerinin en iyi şekilde yapılması ve kullanılması gerekmektedir. Ayrıca gübre kullanımı, gübrelerin uygun zaman ve dozlarda verilmesinin üretim artışına büyük etkileri olduğu gibi, ürünlerin kalitesine de tesirli oldukları bilinmektedir. Tarla tarımında tohumluğun verim artışına çok büyük etkisi vardır. Tohumlukların fiziki, biyolojik ve genetik değer bakımından yüksek performans göstermesi bitkisel üretim artışını ve ürünlerin kalitesini normal şartlarda % 25, bazı ekstrem şartlarda ise % 40'lara varan oranlarda yükselttiği yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Hastalık ve zararlılara dayanıklı çeşitlerin geliştirilmesi; kurak, sıcak ve soğuk gibi ters çevre şartlarına mukavim çeşitlerin ortaya konulması üretimi büyük ölçüde artırmaktadır. Türkiye'de tarımsal üretimi ve özellikle de tarla tarımını en fazla etkileyen faktör tabii yağışların azlığıdır. Bu bakımdan noksan olan yağışın sulama suyu ile temini, dünyada olduğu gibi ülkemiz-

de de büyük üretim artışlarına sebep olacaktır.

Gıda maddeleri üretiminde günümüze kadar gelen zamanlar içerisinde en yüksek artış payı hiç şüphesiz mineral gübrelerindir. Yapılan tahminlere göre kullanılan gübrelerin verim ve dolayısıyla üretim artışındaki payı % 50 dolayında olmuştur. Gübre kullanımının üretim artışındaki payı birim alana verilen gübre miktarı ile ters orantılıdır. Belli bir sınırdan sonra bitki besin maddelerinin artık verim artışı yapmayacağı bilinmektedir. Ancak bugün tarımda, özellikle de tarla tarımında dekara 4 kg'ın altında azot, 4 kg'ın altında fosfor ve 6 kg'ın altında potasyum kullanılan ülkelerde, gübreleme ve bitki besin maddeleri verim ve üretim artışlarını devam ettirecektir. Tarım yapılan ülkelerin pek çoğunda bu sınırlar henüz geçilmemiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, Belçika ve Japonya gibi memleketlerde bu sınırların üzerine çıkmıştır. FAO'nun istatistiklerine göre bugün dünyadaki ortalama gübre kullanımı azotta dekara kg olarak 1, fosforlu 1 ve potasyumda ise yine 1 civarındadır. Ilıman iklim bölgelerinde elverişli toprak şartlarında tahılların büyük bir çoğunluğu için optimal seviyede azot dozunun 8 kg/da, patatesten 12 kg/da ve şekerpancarında ise 15 kg/da olduğu tesbit edilmiştir. Şüphesizki bu değerler iklim ve toprak şartları gibi çevre faktörlerine bağlıdır. Bu rakamlar verim ve üretimin artırılabilmesi için gübre dozlarının daha da yükseltilebileceğini göstermektedir. Bunun dışında bazı toprakların azot, fosfor ve potasyum ile kalsiyumun yanında bor, brom, magnezyum, demir, çinko, kobalt, lityum, molibden, mangan ve titan gibi mikro elementlerle gübrelenmesi gerektiği de bilinmektedir. Ancak bu şekilde üretilen mahsullerin kalitelerinin istenilen seviyeye çıkarılabileceği belirtilmektedir.

Üretimin ve verimlerin daha da artırılabilmesi için sulama özel bir önem arz etmektedir. Nasılkı 20. yüzyılın birinci yarısı mineral gübreleme tekniğinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile karakterize ediliyorsa, 20. yüzyılın ikinci yarısı ve 21. yüzyılın başlangıcı da sulama tekniğinin tarımda bugünkünden çok daha fazla etkili olacağını göstermektedir. Dünyadaki pek çok ülkeler yeterince yağış alamamaktadır. Bu ülkelerdeki belirli alanlarda yapılacak sulamalar ve geliştirilecek sulama tesisleri sayesinde verim ve üretimde büyük ilerlemeler olacaktır. Tatminkâr bir verim alabilmek için Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın çoğu bölgelerinde mutlaka sulama yapılması gerekmektedir. Bunun en iyi delili Roma İmparatorluğu devrinde büyük sahradaki sulama tesisleri sayesinde buranın dünyanın en önemli hububat üretim alanı oluşunun bilinmesidir. Nitekim son zamanlarda Rusya, Çin, Arap ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri'yle diğer bazı ülkelerde çok büyük sahaları kapsayan sulama şebekeleri kurulmuştur. Türkiye için de aynı hususları tekrar etmek mümkündür. Daha önce de değinildiği gibi Güneydoğu Anadolu Projesi gerçekleştirilebildiği ve orta Anadolu platosu sulanabildiği takdirde bugünkü üretimin kat kat artırılabilmesi düşünülmelidir.

Üretimin ve verimin artırılmasında bir diğer önemli faktör özellikle tarla tarımında ürün hasat ve harman kayıpları ile depo ve muhafaza yerlerindeki firelerin asgari seviyeye indirilmesidir. Bunun için yapılacak işlemlerin başında hasat ve harmanın zamanının çok iyi ayarlanması, hasat ve harmanın ne vaktinden önce, ne de vaktinden sonra yapılmaması gerekmektedir. Ayrıca hasat ve harman âlet ve makinalarının son derece iyi ayarlanmış olması lüzumludur.

Ambar ve depo gibi muhafaza yerlerinin son derece temiz, zararlılar ve hastalıklardan

âri, muhafaza edilecek ürünlerin saklanma şartlarına uygun olması gözden uzak tutulmamalıdır. Bunu temin etmek için ürünler depolanmadan önce ambar ve depolar dikkatli bir şekilde gözden geçirilmeli ve zaman zaman şuurulu bir şekilde kontrol edilerek gerekli tedbirler anında alınmalıdır.

Dünyadaki ziraat üretimi artırmak için yapılması lâzım gelen işlemleri ve alınması gerekli olan tedbirleri yazımızın başından beri açıklamaya gayret etmiş bulunuyoruz. Bu konuda yapılacakları bir tarafa bırakıp da bazı ülkelerde sadece nüfus planlaması için milyarlarca dolar sarfedilmesi ve hatta bu konuda özellikle gelişmiş batı devletleri tarafından ısrar edilmesi son derece düşündürücüdür. Esefle ifade etmek durumundayız ki Türkiye de bu ülkelere dahildir. Eğer plânlı bir şekilde nüfus plânlaması ve doğum kontrolü için kullanılan kaynaklar tarımda verimin ve kalitenin artırılması ve neticede toplam üretimin yükseltilmesi için kullanılmış ve sarfedilmiş olsaydı bu sâhada daha büyük mesâfeler alınmış olabilirdi. En azından yapılan nüfus planlamaları dış kaynakların telkinleri ile değil, millî politikalar ve endişeler dikkate alınarak yapılmalı ve bu vâdideki tedbirler buna göre alınmalıdır.

becya

SÜT VE MAMÜLLERİNDE NİTRAT VE NİTRİTLERİN KULLANIMI, ORTAYA ÇIKABİLECEK PROBLEMLER

Yard. Doç. Dr. Abdi KARACABEY *

Nitrat ve nitritler et ve et mamullerine, süt ürünlerinden özellikle peynir, süttozu gibi gıdalara muhafaza ve olgunlaştırmak amacıyla katılmaktadır. Muhafaza ve olgunlaştırmak için nitrat ve nitritlerden özellikle Sodyum veya Potasyum nitrat ve nitrit kullanılmaktadır.

Nitrat ve nitrit toprak, su ve bitkilerde çok miktarda, hayvan dokusundaki doğal miktarları çok azdır. Nitratlar özellikle bitkilerden ıspanak, pancar, kereviz, yeşil salata ve lahanaya gibi sebzelerde bulunmaktadır.

Nitritlerin sekonder veya tersiyer aminlerle reaksiyonu vasıtasıyla kanser yapıcı nitrozaminlerin meydana gelebileceği anlaşıldığında, gıda maddelerine katkı maddesi olarak kullanılan nitratlar ve nitritler münakaşa konusu olmuştur. Nitrozaminlerin zehirli ve kanserojen etkisi 1956 yılından beri bilinmektedir.

Nitrat kendi başına zehirli değildir. Nitratların toksitesi (zehirliliği) rölativ olarak azdır. Buna karşılık nitrit nitrata göre 10 kat daha zehirlidir.

Nitratlar, nitritler ve aminler arasındaki bağlantı hakkında ve nitrozaminlerin meydana gelişi hakkında tam ve kesin bir bilgi henüz azdır.

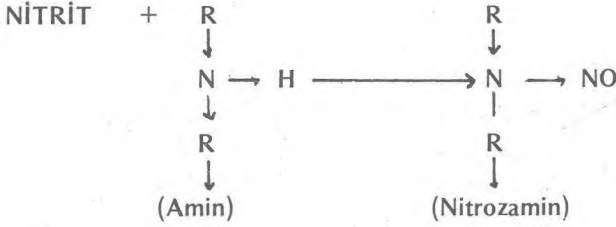
Bununla birlikte nitrozaminlerin oluşu hakkında şu bilgileri verebiliriz. Nitrozaminler hayvansal gıdalardaki nitrat ve nitritlerin bakteri, sıcaklık ve kimyasal reaksiyonların etkisiyle meydana gelmektedir. Bu reaksiyonda başlangıçta mikroorganizmalar vasıtasıyla nitrat nitrite dönüşebilmektedir.

Muhafaza ve olgunlaştırma amacıyla hayvansal gıdalara katılan nitrat ve nitrit bu gıdalardaki sekonder aminlerle birleşerek nitrozaminleri meydana getirmektedir.

Nitratdan nitrozamin oluşumu reaksiyonu şöyle gösterilebilir.

(*) A.Ü. Ziraat Fakültesi Süt Teknolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

NİTRAT

Bu reaksiyonda nitrozamin oluşumu için gerekli sekonder aminler amino asit ve proteinlerin parçalanma ürünlerinden kaynaklanır. Nitrozamin oluşumunda bakteri ve sıcaklık etkilidir. Bu reaksiyon için uygun sıcaklık 100-185 dereceler arasındadır. En uygun PH aralığı da 3-7 PH olarak bildirilmektedir.

Son yıllarda nitrat ve nitrit miktarları gıda maddelerinde büyük ilgi görmüştür. İngiltere, Hollanda, S.S.C.B. ve İsveç gibi ülkelerde üretilen peynir çeşitlerine muhafaza maddesi olarak her kg'sine 100 mg/kg oranında Sodyum nitrat, en fazla ise kg'sine 10 mg/kg oranında Sodyum nitrit katılmaktadır.

1976 yılında WASSERFALL, F., peynir üretiminde nitrat kullanımı ile ilgili şunları açıklamaktadır.

"Bazı oksijensiz olarak yaşayan mikroorganizmalar vasıtasıyla peynir içinde meydana gelen kokuşma gazları peynir sütüne nitrat ilave edilerek önlenebileceğini belirtmiştir."

Nitrat kullanılmasına geçen yüzyıllarda sıhhi tereddütler yüzünden karşı çıkmıştır. Bu araştırmacı nitratın zehirli olmadığını, ancak nitritle birlikte belirli şartlar altında sekonder aminlerle temasta zehirli nitrozaminlerin meydana gelebileceğini açıklamıştır. Öncele ri peynirdeki kokuşma gazının oluşmasını önlemek için nitrat ilavesi yerine şunlar denemiştir. Peynir sütünün mikrobiyolojik kalitesinin daha iyileştirilmesi, H₂O₂ (Hidrojen peroksit) kullanılması, Nisin ve Lysozym kullanılması idi. Şimdiye kadar elde edilen sonuçlara göre bunların içinde sadece peynir sütünün kalite artırımı ve Lysozym kullanımının uygun olduğu açıklanmıştır. Diğerleri için henüz pratikte bir kullanırlık ve ekonomik analizler açığa kavuşmamıştır. O zamana kadar nitrat yerine geçecek başka tedbirlerin alınmayaacağı bu araştırmacı tarafından açıklanmıştır.

U. JOERÜN, A.F. BOVERİNG Yeni Zellanda'daki 20 çiftliğin su ve sütündeki nitrat ve nitrit miktarları incelenmiş, bu incelemelerden şu sonuçları almışlar. Sütteki nitrat miktarı 0-21 mikrogram/100 ml arasında değişmekte ortalama 9 mikrogram olmakta ve suda ise nitrat miktarı 0-940 mikrogram/100 ml arasındadır. Bunun için ortalama değer 133 mikrogram NO₃/100 ml'dir. Burada belirtilen suyun nitrat miktarı ile sütün nitrat miktarları arasında hiçbir bağlantı yoktur. Bu araştırmacılar sadece 2 çiftliğin sütünde nitrit bulmuşlar, miktarı ise 1,0 - 1,4 mikrogram NO₂/100 ml olarak tespit edilmişler. Bu araştırmada nitrat tayini için Kadmiyum silindiri vasıtasıyla olan redüksiyon metodu uygulanmıştır.

1972 Kasım'ından 1973 Eylül'üne kadar olan zaman zarfında ayda 2 kere olmak üzere olgunlaşmış peynirden, bunların içinde 256 Edamer, 100 Gauda, 162 Tilsiter peynirleri ve tüm Polonya sahasına yayılmış olan çeşitli mandralardan alınan 43 Podlaski ve Salam peynirlerinden alınan numuneler incelenmiş. Edamer peynirlerinin % 15'i nitrat ve % 63'ü ünün nitrit Gauda peynirlerinin % 13'ü nitrat, % 61'inin nitrit Tilsiter peynirlerinin % 13'ü nitrat, % 56'sı nitrit geri kalan peynirlerinde % 14'ünde nitrat, % 59'unda nitrit bulunduğu tespit edilmiştir.

İncelenmiş olan peynirlerin hiçbirinde N-Nitrozamin bulunmamıştır. Bundan başka bir mandra yerinde imalat kontrol deneylerinde 10 ayrı Edamer, Gauda ve Tilsiter mayalama numunesi 100 lt. peynir sütüne 20 gram nitrat ilave edilerek ve bunlara paralel olarak nitrat katılmamış süttten her tip için iki ayrı mayalama numunesi hazırlanmış 10-12 haftalık Edamer ve Gauda peynirlerinde nitrat bulunmamış, Tilsiter peynirinde 8 haftalık olgunlaşmadan sonra sadece bir defa nitrat izi tespit edilmiştir.

Nitrit bütün olgunlaşmış peynir tiplerinin bir kısmında iz olarak 0,16 mg/kg olarak tespit edilmiştir. Kontrol altında imal edilen peynirlerin hiçbirinde N-Nitrozamin bulunmamıştır.

Norveç'de 1975 yılından beri 100 kg peynir sütü başına azami 15 gram KNO_3 (potasyum Nitrat) kullanılmasına müsaade edilmiştir. Olgunlaşmış peynirlerde 2-30 mg nitrat/kg bulunmuştur. Peynir altı suyunda ise 1 mg/kg nitrit bulunmuştur.

Norveç'de nitrat ilavesi herşeyden önce Jarlsberg, Nokkel ve Edamer cinsi Norveç peynirlerinde yağ asidi oluşturucular vasıtasıyla meydana gelen kokuşma gazlarının önlenmesi amacıyla katılmaktadır.

100 lt peynir sütüne 10 gram nitratın katılmasıyla yağ asid bozunması ile bağlantılı olan koku tad ve sütrüktür (yapı) hatalarını oldukça önlenmiş olacağını, emniyet bakımından 100 lt süte 15 gram Nitrat katılırsa, nitrit kaktısı olmayan peynirlerde nitrat kalıntısı 1 hafta sonra 2-5 nitrat/kg, 10 hafta sonra 1-2 mg Nitrat/kg olduğunu, Nitrit miktarları 1 haftadan sonra 1,7 mg ve 10 haftadan sonra genelde 1 mg Nitrit/kg'dan az olarak tesbit edildiğini 1980 yılında OTERHOLM, A. tarafından belirlenmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi İsveç'de delikli peynir üretiminde peynir sütünün her kg. na 0,2 gr/kg Nitrat ilavesine müsaade edilmiştir. Fakat tüketime hazır olan peynirlerde ortalama olarak nitrat miktarı 6 mg/kg'dır. Nitrat tuzu ilave edilerek üretilen peynirlerdeki nitrat miktarı üretiminden 1 hafta sonra en yüksek değerdedir. Bundan sonra çok çabuk azalır ve tüketime hazır peynirlerde yaklaşık 3 aydan sonra nitrat bulmanın mümkün olmayacağını 1978 yılında BERTELSEN, E. tarafından belirlenmiştir.

İsveç'de beslenmede kullanılan peynir altı tozu azami 200 mg Nitrat/kg içerebileceği, bu nedenle toz üretimi için peynir altı suyu dikkatli olarak seçilmesi gerektiği veya nitrat-sız peyniraltı suyu ile karıştırılması gerektiği yine BERTELSEN tarafından önerilmektedir.

Süttozu için en yüksek nitrat miktarı 20 mg/kg. dır. Süt depolarının ve borularının nitrik asit ile temizlenirken nitrat kalıntısının süt içine sürüklenebileceği de sözkonusudur.

1979 yılında STEPHANY, R.V. ELGERSMA, R.H.C. SCHULLER, P.L. Hollanda peynirlerindeki nitrat, nitrit ve nitrozamin miktarları üzerinde yaptıkları çalışmada şunlar belirtilmektedir:

"Hollanda piyasasındaki peynirlerde uçucu olan N-Nitrozamin bulunup bulunmadığı incelenmiştir. 19 peynirden 11'inde N-Nitrozamin miktarı tespit edilen miktarın altında bulunmuştur. İncelenen numunelerin hiçbirinde 0.15 mikrogram/kg. dan fazla bir miktar tespit edilememiştir.

6 numunede nitrozaminlerden en sık N-Nitrozo dimetilamin görülmüştür. Numuneler bundan başka N-Nitrozaminler özellikle N-Nitrozodimetamin, N-Nitrozon-propilamin, N-Nitrozon-bütülin, N-Nitrozopiperidin, N-Nitrozopirotidin ve N-Nitrozomorfolin üzerinde de analiz edilmişlerdir. 19 numuneden 17'sinin nitrat ve nitrit miktarları ölçülmüştür. Bütün değerler Hollanda peynir talimatlarında belirtilmiş olan azami miktarların altında bulunduğunu belirlemişlerdir. Fakat peynirin N-Nitrozamin miktarları ile mevcut olan nitrat veya nitrit konsantrasyonları arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

1980 yılında yapılan bir araştırmaya göre Yeni Zelanda'daki 27 imalathaneden alınan 483 kazein numunesi analiz edilmiştir. Ortalama nitrat miktarı 12,7 mikrogram/gr olarak tespit edilmiştir. Kazein içindeki nitrat miktarının tayininde otomatikleştirilmiş bir yöntem geliştirilmiştir. Bu şekilde tayin edilmiş olan değerler standart metod ile mukayese edilmektedir. Otomatik yöntemin doğruluğu standart sapmanın nitrat için 0,32 mikrogram/gr ve nitrit içinde 0,17 mikrogram/gr olması ile karakterize edilmiştir.

1978 yılında DEVOYOD, J.N, yaptığı bir araştırmada şunlar belirtilmektedir:

"Edamer ve Gauda peynirleri gibi yarı sert peynirlerin üretiminde süte nitrat ilave edilebileceğini, bunun da 100 lt ve 5-10 gram olabileceği, bu önlem sayesinde serbest yağ asidinin açığa çıkmasına sebep olan clostridlerin artması sonucu meydana gelen kokuşma gazlarının teşekkülü önlenmiş olur."

Normal teknolojik şartlar altında bu tedbir tüketici için hiç bir risk doğurmayacağını eğer peyniraltı suyu, gıda maddesi katkısı olarak kullanılacaksa nitrat ve nitrit miktarının kontrol edilmesi gerektiğini, gerekirse sınırlandırma getirilmesini belirtmiştir.

1978 yılında MOTTAR, J., VAES, G., nitrat miktarı düşürülmüş Gaudo peynirinin üretilmesine ilişkin şunları açıklamaktadırlar.

100 lt. peynir sütüne 15 gram NaNO_3 (Sodyum Nitrat) ilave edilerek üretilmiş olan kontrol peynirleri, üretimden hemen sonra ortalama olarak 41 mg/kg, 14 haftalık bir olgunlaştırmadan sonra ise 18,9 mg/kg nitrat ihtiva etmektedir.

100 lt. süte 10 gram nitrat ilave edilerek üretilen peynirler tuzlamadan sonra 27,9 mg nitrat/kg ve 14 haftadan sonra peynirde 9,2 mg nitrat/kg içermişlerdir. Peynir sütüne nitrat tuzu ilavesi yapılmadığında, sadece 50 lt telemeye (peynir pıhtısı) 7 g NaNO_3 katıldığında

oluşan hemiglobin dokulara oksijen taşıyamaz ve bunun sonucu "Methemoglobinemi (cyanose)" adı verilen zehirlenme görülür. Süt çocuklarında vücut ağırlığının her kg'ına 5 mg nitrit düşmesi halinde methemiglobin oluşması söz konusudur.

Yetişkinlerin kanında oluşan hemiglobin alyuvarların sahip olduğu diaforaz enzim sistemiyle birkaç saat içerisinde tekrar hemoglobine indirgenmektedir.

1974 yılında MURDOCK, F.R. HUDSON, A.S., ve BAKER, A.Ş. süt ineklerindeki nitrat zehirlenmesini belirlemişlerdir. 1970/71 kışında Washington'un kuzey doğusundaki bir çiftlikte nitrat zehirlenmesi olarak sınıflandırılan birçok ölüm vakaları bildirilmiştir. Akut bir nitrat zehirlenmesinin semptomu bulunan bir inek metilen mavisi içirilerek iyileştirilmiştir.

İneklere çiftlikte N gübresi ilave edilmeksizin üretilen yulaf samanı verilmiştir. Yulaf samanındaki nitrat-N değerleri % 0,34 ve % 0,91 arasında değişmekteydi. Bu nedelle yulaf samanının süt ineklerine ve düvelere verilmesine kontrollü şartlar altında devam edilmiş ne sadece yulaf samanı alan düvelerde ne de yulaf samanının yanında ilave olarak güçlendirilmiş yemler alan ineklerde herhangi bir zehirleyici semptom görülmemiştir. Yüksek miktarlarda nitrat-N alınması süt verimini önemli derecede etkilememiştir.

TERPLAN ve çalışma arkadaşları nitrit ihtiva eden et ve peynirlerden yapılan yemeklerin pişirilmesinde nitrozamin bulamamışlardır.

KOTTER ve arkadaşları tarafından açıklanmış olan durum nitrit ihtiva eden et ürünleriyle peynirin birlikte kızartılmasının mahzurlu olacağını asılsız olduğu idi.

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre, henüz bilinmeyen fizyolojik faktörler, nitrat-N yanında çok yüksek methemoglobin değerlerine ve toksik (zehirli) semptomların gelişmesine yol açar.

Nitratın nitrite indirgenmesi çok sayıda serob ve anerob bakteri tarafından sağlanmaktadır. Bu olayda etken olan bakteriler, Bacillus subtilis-Pseudomonas fluorescens, Echerichia coli, Micrococcus denitrificans ve Enterobacter aerogenes'dir.

Barsaklarda Echerichia coli ve Enterobakter aerogenes nitrit üretebilmektedir.

Çeşitli araştırmacılar midede nitritlerden belirli fizyolojik şartlarda, kimyasal reaksiyonlar veya bakteriler vasıtasıyla nitrozaminlerin sentezlendiği belirtilmektedir.

Son olarak beslenme maddelerinde ve insan midesinde ihtimal halindeki bir nitrozamin oluşunu oldukça az seviyede tutabilmek için şunların yapılması gerekir.

- 1- Nitrozlaştırıcı maddeler ile nitrozlaştırılabilir aminler arasındaki reaksiyonları uygun kılan işleyiş yöntemlerinin ortadan kaldırılması.
- 2- Gıdalar nitrozlaştırıcı bakımından fakir olması.

meydana gelen taze peynirler 31,7 mg Nitrat/kg ve 14 haftalık peynirler 12,6 mg nitrat/kg bulunmaktadır.

Peynirlerin redoks potansiyelleri her 2 metotta da aynı saha içinde bulunmakta olup bu saha yağ asidi oluşturuçuların gelişmesine karşı yeterli emniyeti sağlamaktadır.

Nitrat ilavesinin denenmiş olan şıklarının pratikte uygulanmasında peynir elde edilecek sütün mikrobiyel enzim veya maya miktarına ve imalatın temizlik şartlarına dikkat edilmesi gerektiği de belirtilmektedir.

MÖHLER ve EL-REFAI yaptıkları çalışmalarda mısır silajında 10-100 mg/kg değerleri arasında nitrozamin meydana geldiği ancak bu silajın hayvana yedirildiğinde sütlerinde Nitrozamin olmadığını bulmuşlardır.

Yapılan araştırmalara göre çeşitli nitrozamin vardır. En önemlileri Dimetil nitrozamin (DMN), Dietil nitrozamin (DEN) Nitrozopirolidin (N.P.Y.R.), metil benzil nitrozamin ve nitrozopiperidin'dir.

Yapılan çeşitli çalışmalarda nitrozaminlerin hücredeki D.N.A. yapısına etki ederek mutajen bir özelliğe sahip olduğu bulunmuştur. Fare, siçan, tavşan ve köpek ile yapılan denemelerde 10-40 mg/kg (vücut ağırlığı) oranında verilen Dimetilnitrozamin (D.M.N.) dozunun belirtilen hayvanlarda karaciğer bozukluklarına sebep olduğu ve bazen deneme hayvanlarının hepsini öldürdüğü bulunmuştur.

Dimetil nitrozamin (D.M.N.) koyun ve kürk hayvanları için daha zehirlidir. Bir defaya mahsus 5 mg/kg (vücut ağırlığı) D.M.N. dozunun koyunlar için öldürücü olduğu belirtilmektedir. Diyetde bulunan 50-200 ppm 'lik ve vücut ağırlığına göre 30 mg/kg D.M.N. dozunun siçanlarda karaciğer ve böbrek kanseri yaptığı bulunmuştur. Aynı şekilde diğer nitrozaminlerin de çeşitli dozlarda kanserojen olduğu belirtilmektedir.

Askorbik asitin ve sodyum askorbatın zehirleyici etkisi olan nitrozaminlerin oluşmasını engellediği bir süre önce bildirilmiştir. Bu durumda askorbik asit/nitrit oranının 2/1 olması gerektiği belirtilmektedir. Uygulama için önemli olan nitritlerin de Botulinus toksinin oluşmasını önlemektedir.

Nitrit methemoğlobin, içindeki hemolobin oksidasyonundan ve zehirli olan N-Nitrozo-bileşiklerinin oluşumundan sorumludur. Nitrat özellikle süt çocuklarının kanında methemoglobin oluşturarak "Methemoglobinemi" adı verilen zehirlenmeye sebep olmaktadır. Nitrit gösterilen reaksiyon gereğince kandaki hemolobini methemoglobine (Hemiglobin)'e dönüştürür.

Bu reaksiyondaki hemoglobinin bünyesindeki demir 3 (+ 3) şeklindedir. Böylece

3- Gıdalar, nitrozlaştırılabilir aminler bakımından fakir olması ve amin bulunduran ilaçların kontrollü kullanılması.

Kişi başına yılda düşen katlanılabilecek miktar 28 400 mg Nitrat (KNO_3) ve 60 mg Nitrit (N_2NO_2) olmaktadır. Peynirin bu miktara katkısı yaklaşık bu miktarın % 1'i kadardır.

Hayati tehlikeyi oluşturan nitrat miktarı 7-35 gram/kg. kadardır. Bundan 10 kat daha zehirli olan nitrit için öldürücü miktar 20 mg/kg. dır.

Gıdalardaki nitrozaminlerin tolerans sınırı 0,005-0,01 mg/kg. dır.

Süt ve mamüllerinin nitrat ve nitrit üzerindeki kontrolü her durumda mutlaka lüzumludur.

Ürünlerdeki nitrat, bakır kaplamalı kadmiyum silindiri üzerinden yapılan nitrat reduksiyonu yoluyla nitritin kolorimetrik yolla, nitrat ve nitritin birlikte protomat (proteinlerin kolorimetrik olarak tayin edildiği cihaz) yoluyla tayin edilmektedir.

Vücuda alınan günlük nitrat miktarı 50-120 mg, nitrit miktarı ise 2-5 mg kadardır. Alınan nitratın % 70'i sebzelerden, % 20'si nitrat katılan gıdalardan ve % 10'u da süt ürünleriyle hububattan kaynaklanır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Nitrat ve nitritin insan sağlığına zarar vermeyecek ölçüde süt ve ürünlerine muhafaza ve olgunlaştırma amacıyla katılmasının mümkün olabileceği görülmektedir. Fakat burada izin verilmesinin yanı sıra kontrol mekanizmasının kurulması ve etkinliği sağlanmalıdır.

Ayrıca ülkemiz içinde çok yaygın kullanım alanı olmamasına rağmen nitrat ve nitrit miktarına ilişkin standartlarda bir açıklamanın olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- MURDOCK, F.R., HUDGSON, A.S., UND BAKER. A.S., 1973 Verwertung Nitraten dure Milchkuhle, Milchvissenschaft, 28 (2)
- GOVINDARAJAN, S. (1974) Nitrate und Nitrite in Lebensmitteln, Milvissenschaft, 29 (9)
- JOERIN, M.M., BOVERING, A.F., (1976) Nitratgehalt von Braunen Vasser und Rohmilch in Vaikoto-Gebit, Milchvissenschaft, 31 (9)
- BRATHEN, G., (1975) Nitrat und nitrit in Köse, Toxikologie virkung und Analyse, Meieri-posten 64 (8), 243-248 (1975), Milchvissenschaft, 30 (12)
- LASKOVSKI, K., V.D. (1975) Untersuchungen über das Vorkommen von Nitrat, Nitrit und N-Nitrosamin in reifenden Kasen, Milchvissenschaft, 30 (47)
- VASSERFALL, F., (1977) Kann auf Nitrat bei der Herstellung von Kase verzichtet werden?, Deutsche Molkerei Zeitung 97 (23) 677-679 (1976), Milchvissenschaft 32 (1)
- REVOYOD, J. - J., (1978) Die Verwendung von Nitretan bei der Kaserherstel ung, Milchvissenschaft, 33 (6)

- SIEBER, R., BLANC, B., (1978) Zur Bevertung von Nitrat, Nitrit und N-Nitrosoverbindungen, Deutsche Molkerei Zeitung, 99 (8) 240-248, Milchvissinschaft, 33 (7)
- MOTTAR, J., VAES, G., (1978) Die Herstellung von Gaudakase mit herabgesetzten Mengen an Nitrat, Revue de i Agriculture 525-540 Milchvissinschaft. 31 (3)
- BERTELSEN, E., (1978) Nitrat und Nitrit und Milch produkten, Nodisk Mejeri Industri 617-619, Milvissinschaft 5 (12)
- STEPHANY, R.V., ELGERSMA, R.H.C., SCHULLER, P.L. Nitrat, Nitrit und N-Nitrosamin-Gehalte verschiedener Arten niederlandischer Kase, (Nederlanda Milk and Dairy Journal 32 143-148 (1978), Milchvissinschaft 34 (4)
- OTERHOLM, A., (1980) Nitratgehalt von Kase-industrie massige verhaltnisse, Milchvissinschaft 35 (II)

peçya

DUYURU

Dergilerimizin fiyatı, yıllık abone ücreti ve reklam tarifeleri 1 Ocak 1988'den geçerli olmak üzere yeniden düzenlenmiştir.

Sayın okuyucularımızın, abonelerin ve reklam veren müesseselerimizin dikkatlerine saygı ile sunarız.

YILLIK ABONE BEDELİ (1 Ocak 1988'den itibaren)	KARINCA	KOOPERA- TİFÇİLİK	COPERATION IN TURKEY
REKLAM TARİFESİ (1 Ocak 1988'den itibaren)	8.400.-	5.000.-	6.000.-
Arka Dış Kapak (Renkli)	500.000.-	200.000.-	500.000.-
Arka dış kapak (Tek renk)	300.000.-	150.000.-	—
Arka iç kapak (Renkli)	450.000.-	200.000.-	500.000.-
Arka iç kapak (Tek renk)	400.000.-	150.000.-	—
İç tam sayfa (Tek renk)	200.000.-	100.000.-	300.000 (Renkli)
İç 1/2 sayfa (Tek renk)	150.000.-	75.000.-	200.000.- (Renkli)
İç 1/4 (Tek renk)	100.000.-	—	100.000.- (Renkli)

ADRES:

Mithatpaşa Caddesi No: 38/A
Kızılay/ANKARA

HAVALE: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb.
Hesap No. 4 - Ankara

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK
(Üç Aylık Kooperatifçilik İلمي İncelemeler Dergisi)
1987 Yılı FİHRİSTİ
(Sayı: 75 - 78)

Hazırlayan: Zehra EROĞLU

ARIKAN Doç. Dr. Rauf:		
— Türkiye'de Şeker Pancarı Üretimini Etkileyen Faktörler	76	47 - 83
ARIKAN Doç. Dr. Rauf:		
— AET'ye Giriş Hazırlıkları Yapılan Türkiye'de Kooperatiflerin Pazarlamadaki Yeri	78	21 - 30
ÇINAR Dr. Recai :		
— Pazarlama Araştırması ve Yönetimdeki Önemi	75	50 - 58
DEMİR Hatice :		
— Konut Kooperatiflerinin Sorunları ve Çözüm Yolları	76	25 - 33
EKİNCİ Yusuf :		
— 3308 Sayılı Çıvraklık ve Meslek Eğitimi Kanunumuz ve Beklenenler	75	19 - 34
ER Doç. Dr. Celal :		
— Türk Tarımında Tohumluk Meselesi	75	7 - 18
ER Doç. Dr. Celal :		
— Dünyada ve Türkiye'de Tarım, Nüfus ve Beslenme Meseleleri	78	53 - 64
ERDURMUŞ Ahmet :		
— Türkiye'de Haşhaş Tarımı, Son Durumu ve Afyon Alkaloidleri Fabrikası	77	53 - 64
FİGEN Esen :		
— Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü'nce Görülen Hizletler	76	35 - 46
FİGEN Esen :		
— Kooperatifçilik Kanunu'na Tabii Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Kuruluşu, Organları ve İşleyişleri	77	21 - 38
GÜNEŞ Prof. Dr. Turan :		
— Türkiye'de Kooperatiflerin Tarımsal Pazarlamanın Düzenlenmesine Etkileri (Yaş meyve ve sebze pazarlaması örneği)	76	5 - 24
GÜNEŞ Prof. Dr. Turan :		
— Türk - Tarımının Avrupa Topluluğu İle Etegrasyonu	78	41 - 52

AZAR Nurettin :		
— Cumhuriyetin 64. Yılında Kooperatifçiliğimiz	78	7 - 20
KARACABEY Yrd. Doç. Dr. Abdi :		
— Süt ve Mamüllerinde Nitrad ve Nitritlerin Kullanımı, Ortaya Çıkabilecek Problemler	78	65 - 72
KOOPERATİFÇİLİK :		
— Bu Yılı Çalışma Programımız	75	3 - 5
KOOPERATİFÇİLİK :		
— Kooperatifçilik Araştırmaları	76	3 - 4
KOOPERATİFÇİLİK :		
— Kooperatifçilik Kongreleri	77	3 - 4
KOOPERATİFÇİLİK :		
— Kooperatiflerimiz GAP'a Hazırlanırken	78	
POYRAZ Hüsni :		
— 3223 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun ve Anayasa Mahkemesi Kararı	77	5 - 20
ÖZÇELİK Ahmet:		
— Eskişehir Merkez İlçe Tarım İşletmeleri'nde Sulu Şartlarda Asgari İşletme Büyüklüğü'nün Tesbiti ve Teknolojik Gelişmenin Etkisinin Araştırılması	7 - 8	39 - 52
ÖZÇELİK Ahmet :		
— Tarım Kesiminin Kredi Mekanizması İçerisinde Kooperatiflerin Yeri	78	31 - 40
ŞAHSUVAROĞLU Lütfi :		
— Ankara Çevre Kenti SİNCAN'a Tarımsal Kesimden Gelenlerin Sosyo-Ekonomik Durumları	75	35 - 49

KOOPERATİFÇİLİK

Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of the Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included, Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kopperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey.» The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of
The Turkish Co-operative Association

Hüsni POYRAZ

Editor - in - chief
Prof. Dr. Rasih Demirci

Editorial Board

Ayhan İNAL

Doç. Dr. Orhan ARSLAN – Halil BİLİCİ
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ – Alâaddin KORKMAZ

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

-----Managing Board-----

Hüsni POYRAZ	:	President
Niyazi YÜKSEL	:	Vice President
Turan TEKELİ	:	Treasurer
Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ	:	Member
Dr. Mustafa DOYUK	:	"
Doç. Dr. Celâl ER	:	"
Dr. Şenol ERDOĞAN	:	"
Aydın İMAMOĞLU	:	"
Nafiz İMAMOĞLU	:	"
Ayhan İNAL	:	"
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	:	"
Kâmil ÖZDEMİR	:	"
Yrd. Doç. Dr. Atilla ÖZER	:	"
S. Akın ŞEHİRLİOĞLU	:	"
M. Nedim YILMAZ	:	"

-----BOARD OR AUDITORS-----

Nail TAN	:	President
Ahmet ERDOĞAN	:	Member
Nizamettin ÖZDOĞAN	:	"

“Topluma açılan kapı”

- Bugüne kadar bir milyondan fazla aileyi biz konut sahibi yaptık...
- Türkiye'nin dörtbir yanında, okulu, çarşısı, çocuk bahçesi, spor tesisi ve yeşil alanlarıyla modern mahalleleri; uydu kentleri biz kurduk...
- Ticaret Sanayi ve İhracat Sektörlerine kredilerimizle destek olduk.
- Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi'ni; Ankara Devlet Opera ve Balesi Binasını; İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'ni biz inşa ettik.
- Sporda; Dünya, Olimpiyat ve Avrupa şampiyonlarını biz konut sahibi yaptık...

Biz, **TEKBANK**'ız!
Hem **BANKAYIZ**, hem de
SOSYAL BİR KURUMUZ.
Yaptıklarımızla gurur duyuyoruz.

TEKBANK

“Evinize açılan kapı,,